Сейдолла Садықұлы

Ұлттық рух жаршысы

"Қазақ әдебиеті" 70

Сейдолла Садықұлы

Ұлттық рух жаршысы

"Қазақ әдебиеті" 70

АЛМАТЫ "АЛАШ" 2005

ББК 84 (5 қаз)
С 15

Пікір жазғандар: тарих ғылымының докторы С.Б.Қозыбаев, "Қазақ әдебиеті" газетінің бас редакторы Ұ.О.Есдәулетов.

С 15 Садықұлы С.
Ұлттық рух жаршысы. –Алматы: Алаш, 2005. –104 бет.

ISBN 9965-669-44-9

Филология ғылымдарының кандидаты, ғалым-журналист Сейдолла Садықовтың бұл еңбегінде соңғы отыз жыл көлемінде "Қазақ әдебиеті" газетінде жарияланған ұлттық рухқа қатысты материалдарға жан-жақты талдау жасалған. Мұндағы әрбір материалдан ғалымның көп ізденіп, мол еңбектенгені байқалады. Нәтижесінде ғылыми құндылығы жоғары, танымдық сипаты мол дүние өмірге келген.

С $\frac{4702250204}{411(05)-04}$ **хабарландырусыз–2005** **ББК 84 (5 қаз)**

ISBN 9965-669-44-9

© Садықұлы С., 2005
© "Алаш"баспасы, 2005

Еңбегімді ұлт мүддесінен сомдалған "Қазақ әдебиеті" газетінде отты материалдарымен өшпес із қалдырған жалынды публицист-жазушылардың рухына бағыштадым.

Автор

Сөз басы

Кезінде Қазақстан Жазушылар одағының органы болған, қазіргі тәуелсіз Қазақстан Республикасының әдебиет, мәдениет және өнер газеті – "Қазақ әдебиеті" өзінің жетпіс жылдан астам тарихында қилы-қилы кезеңдерді бастан кешіре отырып, халықтың асыл арманын, көкейіндегі ойын терең ұғына білді, әрдайым ақиқаттың жаршысы, әділдіктің төрешісі болуға ұмтылды.

Сөйтіп, ұлт мүддесі жолында қоғамдық сананы қалыптастыру мен дамыту жолын, ұлттық мәдениеттің жүгін өрге сүйреу мақсатын ұстанды. Республика тарихымен бірге жасасып, саяси, әлеуметтік өмірдің қайнаған ортасынан табыла білді. Газеттің арқасында ел тағдырына байланысты қыруар мәселелер шешімін тапқанын ешкім де жоққа шығара алмаса керек. Осы орайда есте ұстар ең басты ақиқат сол, кешегі кеңестік дәуірде қылышынан қан сорғалаған коммунистік партияның қаһарынан ықпастан, ұлт мүддесін асқақтата көтеріп, ақ-адал сөйлеуді ең қасиетті борыш санады. Сонау елуінші жылдардың ортасынан бастап, сексенінші жылдарға дейін басылымның бас редакторларының тұрақтамағаны сондықтан да болса керек. Газет басшылығына келгендердің барлығы дерлік өздерін нағыз ұлт азаматы екендіктерін танытқан асыл жандар, көрнекті ақын-жазушылар, публицистер болатын. Ұлт басылымында әр кезеңде жалынды публицистердің үлкен шоғыры тәрбиеленді. Газет туған халқының жарқын болашағы, ұлттың асыл мұраттары жолында семсер сөздің құдіретін паш етумен келеді.

"Қазақ әдебиеті" газеті кеңестік кезеңде

"Қазақ әдебиеті" газетінің бірінші саны 1934 жылы 10 қаңтарда жарық көрді делінгенімен оның шығуының алғышарты ұзаққа созылып келген еді. Осыған аз-кем тоқтала кеткен орынды.

Ел арасында партияның "Асыра сілтеу болмасын, аша тұяқ қалмасын!" деген ащы ұраны белең алып тұрған сол жылдарда, яғни 1932 жылғы 26 ақпанда кеңестік Қазақстанның бүкіл жазушылары мен аудандық газет редакторларының тұңғыш рет басын қосқан үлкен жиын болды. Онда Қазақстанда шығатын баспасөздің жайы талқыланып, қазақ пролетариат жазушыларының міндеттерін айқындау және сол тұстағы тұңғыш қаламгерлер ұйымы – Қазақ пролетар жазушылар қауымдастығының (Қаз АПП) жұмысын қайта құру мәселесі көтерілді. Бұл Қаз АПП дегеніміз Ғабит Мүсіреповтің сөзімен айтқанда "Жауыр атпен жайдақ шапқандар озып, нағыз көркемсөз шеберлері шеткақпай қалған бір солақайлау ұйым" болған. Солақайлығы сол, ол ұйымға, басқаны былай қойғанда, тіпті Ілияс Жансүгіров, Мұхтар Әуезов, Бейімбет Майлиннің өзі мүшелікке қабылданбай келген. Осы жиында қалың жұртқа әдеби басылым қажеттігі алғаш рет сөз болды.

Сол тұста қабылданған ВКП(б) Орталық Комитетінің "Көркем әдебиет ұйымдарын қайта құру туралы" қаулысына сәйкес көркемдікке мән бермейтін, жалағай, жалаң үгітшілдіктің ұран етіп, жікшілдікпен айналысқан бұрынғы пролетар жазушылар қауымдастығы таратылды. Оның орнын басатын жаңа ұйым – Қазақстан Жазушылар одағын ұйымдастыру комитеті құрылып, өзінің бірінші пленумын өткізеді, онда Ілияс Жансүгіров "Әдебиет ұйымдарын қайта құру және советтік Қазақстан жазушыларының міндеттері" деген тақырыпта баяндама жасайды. Осы баяндамада және кейінгі жарыссөздерде жазушыларды алалап, жіктемей, партиялық бір бағытқа жұмылдыратын жаңа жазушылар ұйымын құру қажеттілігі айтылумен қатар "Қазақ әдебиетінің" аты азан шақырылып қойылмағанымен қалың бұқараны идеялық-көркемдік бағытта тәрбиелейтін, біріктіретін дербес басылымның керектігі де қайта-қайта тілге тиек болды.

Кейінірек осы мәселемен Сәкен Сейфуллин, Ілияс Жансүгіров, Бейімбет Майлин, Ғабит Мүсірепов төртеуі Қазақстанның сол тұстағы басшысы Мирзоянға кіреді. Оларды Крайкомның үгіт-насихат бөлімін басқаратын Жанайдар Садуақасов алып барған. Тәуекелшіл төртеудің талап-тілегін тыңдап, толымды сөзіне тоқтаған Мирзоян Совнарком бсатығы Ораз Исаевты

шақырып алып, осы мәселемен айналысуды тапсырады. Міне, "Қазақ әдебиетінің" дүниеге келуіне осы кісілер, ұлтымыздың ұлылары ұйытқы болған, газет солай ашылған.

Газеттің тұңғыш редакторлығына 32 жастағы Ғабит Мүсірепов бекіді. Газетті ұйымдастыруға, оның жұмысын алға бастыруға қазақ әдебиетінің жоғарыда аталған көрнекті өкілдері қызу атсалысты. Жауапты хатшылығына Мұхаммеджан Қаратаев тағайындалды. Редколлегияға Сәкен Сейфуллин, Бейімбет Майлин, Ілияс Жансүгіров, Ілияс Қабылов, Әйтеке Мусин, ұабит Мүсірепов және Мұхаммеджан Қаратаев мүше болды. "Қазақ әдебиетінің" өз қаржысы болмағандықтан оның екі басшысы айлықты "Жазушы" баспаасынан алып тұрған. Маңдайшасына "Қазақ әдебиеті ұлт мәдениетін көтеруде үлкен орын алсын!" деп жазылған; бір мың таралыммен шыққан газеттің алғашқы номерінде аударма материалдармен қатар өлеңдер мен мақалалар, әр алуан хабарлар жарияланды. Ғ. Мүсіреповтың "Ұлы дәуірге үлкен әдебиет" атты бас мақаласы, С.Сейфуллиннің "Кезектегі істерім" атты мақаласы жарық көрген.

Алғашқы жылдары газеттің белгілі бір ретпен шығатын жүйесі қалыптаспады. Әр жылдағы саны әр түрлі шығып тұрды. Мысалы, 1934 жылы 31 саны шықса, 1935 жылы 35, 1936 жылы 50, 1937 жылы 54, 1938 жылы 17, 1939 жылы 2, 1940 жылы 6 саны жарық көрді.

Газеттің 1936 жылғы алғашқы санында бірінші беттің маңдайшасына "бес күнде бір рет шығады" деген мәлімет келтірілген. Алайда түрлі себептерге байланысты бұл жүйе сақталмады. Басылымның әр нөмірі арасындағы уақыт мөлшері 6-9 күн, кейде 10–13 күнге созылған.

Газеттің таралымы алғашқы жылдары – 1934 жылы 1 мыңнан 3 мың көлемінде болса, 1935 жылы 3500-ге жеткен.

1940 жылы шыққан 6 нөмірдің барлығы қаңтар айында жарық көрген. (Мәліметтер "Қазақ әдебиеті" газетінің 2004 жылғы 24 желтоқсанындағы нөмірінен келтіріліп отыр).

Осы орайда "Қазақ әдебиетінің" 1940 жылғы қаңтардың 16-сы күнгі санында жарық көрген "Талқылау мәжілісі" атты шағын мақала ерекше назар аударады. Онда 1940 жылы 5 қаңтар күні КСРО Ғылым академиясының Қазақстандық филиалының президиумында "Кенесары көтерілісі туралы" Лакуниннің "Қазақстан большевигі" журналының 1938 жылғы 8 санында басылған мақаласын талқылау жайы сөз болады. "Президиум мәжілісінде тарихшы Лакунин өзінің журналда басылған мақаласын жақтап сөз сөйледі, – делінген мақалада. – Бұл мақаласында Лакунин Кенесары көтерілісінің тарихи маңызын жоққа шығарып, ол көтерілісті "феодалдық, кертартпалық көтеріліс, Кенесарының өз басы және оған ерушілер әшейін бір ел тонау-

шылар, бұзықтар" деп Кенесары бастаған қазақ халқының ұлт-азаттық жолындағы күресін бұрмалаған еді. Бұл пікірдің марксизм-ленинизм көзқарасына және қазақ халқының тарихи шындығына ешбір байланысы жоқтығы өз-өзінен айқын еді".

Бұдан әрі газет мақаласында КСРО халықтарының тарихы профессор Шестаковтың редакциясымен шыққан тезисте Кенесары бастаған көтерілістің патшаға қарсы ұлт-азаттық көтеріліс екендігі, оның халықтық-революциялық сипаты және Кенесарының өзі қазақ халқының ұлт қозғалысының көсемі, қазақтың жауынгер адал ұлы XIX ғасырдағы атақты ақын-жазушылардың шығармаларында (Нысанбай, Досқожа, Сүйінбай, Көкбай, Абай, Мәшһүр Жүсіп, Жаяу Мұса, Күдері, т.б.) және халықтың ауыз әдебиетінде Кенесары, Наурызбай қазақ халқының сүйікті батыры, ел бастаған қамқоршысы болып жырланып келгеніне баса назар аударылып, солай бола тұрса да, Лакуниннің осы пікірлердің бәріне қарсы шығып, өзінің марксизм-ленинизмге жат, жалақорлық пікірін жақтаумен келе жатқаны ашық айтылады. Сондай-ақ мақалада Есмағамбет Смайыловтың мәжілісте Кенесары көтерілісінің тарихи маңызы және оның әдебиеттегі образы деген тақырыпта ұзақ сөз сөйлеп, оның Кенесары көтерілісінің халықтық, революциялық көтеріліс екенін Кенесары, Наурызбай туралы халықтың сүйіспеншілігін көрсететін халық әдебиетіндегі өлең-жырлардан көп мысалдар келтіріп, дәлелдеп шыққаны, оның пікірін сөз сөйлеген тарихшылар Әділгереев, Тимофеев, Жиреншин, Сүлейменов, Ақынжановтардың да толығымен қостап, Лакуниннің пікірін теріске шығарғанын, олардың Кенесары бастаған қозғалыс халық қозғалысы, ол қазақ халқының патша отаршыларына қарсы жасалған ұлт-азаттық қозғалысы, революциялық қозғалысы екендігін нақты дәлелдегендері келтіріледі. Мақала "Сөйлеуші жолдастардың көпшілігі Лакуниннің "қазақ халқы сауатсыз, қараңғы болғандықтан ол кезде ортасынан күрес бастайтын басшы шығаруға икемі жоқ еді" деген теріс пікірін қатты сынады", деп аяқталады.

Авторы көрсетілмеген шағын мақаланың құндылығы сонда сол 30—40 жылдары "контрреволюционер", "ұлтшыл-түрікшіл", "халық жауы" деген нақақ жала жабылып, халқымыздың бетке ұстар азаматтарын жаппай ұстап, атып-асып, итжекке айдап жатқан кез еді. Әйгілі тарихшы Ермұхан Бекмаханов азаттық үшін күрескен Кенесарыны зерттегені үшін бірнеше жылдар бойы сын сойылының астында қалып, ақыр соңында жиырма бес жылға бас бостандығынан айрылды. Оның артынша Исатай-Махамбет бастаған ұлт-азаттық көтерілісті қаузаған Қажым Жұмалиев (одан басқа тағы бірнеше адам) та жиырма бес жылды "арқалап" кеткен. Міне, осындай қатерлі уақытта Кенесары бастаған ұлт-азаттық көтерілістің маңызы мен қазақ халқының ұлттық қозғалы-

сының көшін бастаған көсемі екенін қорғап, ақтап жазған мақала болды. Аталған хабарламаның құндылығы да осында. Газеттің бұл санында жауапты редактордың қолы жоқ, тек редакциялық коллегияның тізімі көрсетіліпті. Олар Ә.Тәжібаев, Ә.Әбішев (жауапты хатшы), А.Тоқмағамбетов, С.Мұқанов, Қ.Бекхожин.

Ұлы Отан соғысы қарсаңында шығуын тоқтатқан "Қазақ әдебиеті" газеті он бес жылдық үзілістен кейін 1955 жылы 14 қаңтарда қайта жарық көрді.

Бұл Сталин қайтыс болғаннан кейінгі жылымықтың басы еді. Әйтсе де компартияның жеке басқа табынушылықты әшкерлеген XX съезінен кейін әміршіл жүйенің темір құрсауының сәл босаңсығанын дер кезінде аңдаған әдебиетіміздің қос Ғабең, Мұқаң, Сәбең бастаған көрнекті өкілдері Жазушылар одағы секретариатының шешімін шығарып, жоғарғы жақты көндіріп, "Қазақ әдебиетін" қайта дүниеге әкелді, оған дарынды ақын Сырбай Мәуленовты басшылыққа қойды.

Бұл репрессияның райы қайтқанымен коммунистік идеологияның өктемдігі әбден асқынып тұрған, қаламгерлер халықпен бірге социалистік догматизмнің қасаң да тар шеңберінде шерменде болған тұсы еді.

Барлық баспасөз ол кезде тек қана бесжылдықтар тынысы мен социалистік жарыс, өндіріс, шаруашылық пен саяси науқандар, жоспар мен міндеттемелердің орындалуы туралы ғана жазып, ұлт тағдыры, жұрттың рухани-әлеуметтік мұң-мұқтажы, мәдени-әдеби, тарихи көкейкесті мәселелер назардан тыс қалатын.

Бұл:

О Азия, ұлысың,
Үлылығың құрысын.
Үлылығыңды қайтейін,
Европаның құлысың! –

деп жазамын деп, Карлагтың тас қамалынан бір-ақ шыққан Бүркіт Ысқақов сияқты патриот, талантты жас ақынның бостандыққа енді шыққан тұсы болатын.

Сонау 30 жылдардан бері созылып келген қуғын-сүргіндер мен жаппай жазалаулардың жарасынан әлі қан тамшылап тұрған, Ұлт зиялылары әлі ақталмаған, олардың есімдерін ауызға алудың өзі қылмыс саналатын. Осы кезеңде "Қазақ әдебиетінің" қайта шығуы халқымыздың мәдени өміріндегі аса елеулі, ғажап құбылыс болды. Ол бірінші санынан бастап-ақ өзінің о бастағы дітгеген бағыты – ұлттық мәдениетті көтеру мәселесін қайта темірқазық етіп алғанын байқатты.

"Қазақ әдебиетінің" алғашқы санынан бастап ана тіліне ай-

рықша көңіл бөлінді. Мұхтар Әуезов "Сәт сапарға дос ниет" деген көлемді мақаласында (1955,14 қаңтар) басылымның алдағы ұлан-ғайыр міндеттерін белгілей отырып, былай деп баса көрсетіп берді: "...Өсудің үлкен айғағының бірі - әдебиет тілдің көркеюуінен, шеберленіп өнерленуінен көрінеді. Кей уақытта күнделікті қолданып жүрген тілдегі жетіспеген олқылық, олақтық, дәмсіз, нәрсіз, сұрғылт жүдеулік пен штамп тәрізді арзан қолды схемалық көп болса, сондай міндерді де түзей отыруы керек. Жазушының еңбегі арқылы әр елдің әдебиет тілі көркейеді. "Мақсұтым тіл ұстартып, өнер шашпақ" деп Абай атаған жазушылық міндеті кеміген жоқ, қайта күшейе түсті..."

Газеттің осы алғашқы санында Ісмет Кеңесбаев "Тіл байлығы үшін" деген тілек-лебізінде белгілі бір шығарманың мазмұны қанша қызғылықты болғанымен, оның тілі нашар, олпы-солпы, дәмсіз, татусыз болса, ол шығарманың көркемдік қасиеті болмайтынын, сондықтан қайтадан шыға бастаған "Қазақ әдебиеті" газетінің тіл шеберлігі мәселелеріне әрдайым назар аударып отыруын тілейді.

Ғабиден Мұстафин "Талант қанатпен шарықтайды" деген мақаласында жазушыларға алуан түрлі білім, жаңа ойлар, бай материал, төзімділік, жауапкершілік керек екенін айта отырып, осының бәрі бойынан табылған күнде тіл соларға сай келмесе, шығарманың бағасын төмендететінін, кейде мүлде құнын жоғалтатынын айтады. "Тіл күшіне өлшеу жоқ, тіл көркемдігіне теңеу жоқ. Тіл өлгенді де тірілтеді" дейді.

Жеке басқа табынушылықты әшкерелеген партияның XX сьезінен кейінгі жылымықтан соң қоғамдық ойдың құрсауы босап, баспасөз бетінде жұртшылық пікірі айтылатын кезең туғандай еді.Жылдар бойғы қатып-семген дағдыларға әбден үйреніп, көндігіп қалғандарға жаңаша бір серпілістің пайда болғаны да ақиқат болатын. Дегенмен де дәл осы тұста қалам иелерінің бойында жалтақтық, қос үрей басым түсіп жататын. Оның негізгі себебі түсінікті де еді. Сонау отызыншы жылдардың соңындағы қуғын-сүргін, қанды қырғын, жазалау жарасы әлі де жазыла қоймаған. Осы қасіретті кезеңде сталиндік қырғынға ұшыраған ұлт зиялы-ардақтылары әлі ақталмаған, олардың есімдерін ауызға алудың өзі қылмыс саналатын шақ еді. Дегенмен де сол жылымықтан кейін қоғам өміріндегі кемшіліктер мен қайшылықтарды шет жағалап болса да сынауға, талдауға жол ашылды. Әдебиет пен өнердің құлашын жаздырмай, тұсаулап келген "тартыссыздық теориясы" әшкереленіп, мәнін жоғалта бастады. Схемашылдық қалыбындағы социалистік догматизмнің негізгі қызметі жеке адамға табынушылықты дәріптеу екенін түсінген халықтың мүлгіген ойларында бір серпілістің болғаны анық.

"Дәл сол кезеңдегі үлкен мәдени оқиғаның бірі— көп жылдар

бойында тоқталып қалған "Қазақ әдебиеті" газетінің қайтадан шығуы еді, – деп еске алады публицист-ғалым , ұлт мүддесінің өткір мәселелерін көтергені үшін қудаланса да, алған бетінен қайта қоймаған Рахманқұл Бердібаев. – Әдебиет газетінің пайда болуы жұртшылық ойының өрістеп, жаңа қуатпен қанат жаюына септесті... Өзгелерді қайдам, біздер, газеттің сол кездегі жас қызметкерлері ендігі жерде баспасөз бетінде халықтың көкейтесті мәселелері көтерілетініне, мұның өзі ұлттық оянуға соны серпін беретініне қатты сенетін едік. "Қазақ әдебиеті" газетінің басшылары Сырбай Мәуленовтен, Сафуан Шаймерденовтен, Жұбан Молдағалиевтен бастап қатардағы қызметкерлерге дейін қалайда үлкен, іргелі мәселелер қозғау арқылы халыққа қызмет ету парызын терең сезінетін. Менің қаламгерлік өмірім дәл осы тұста басталғанын сәттілік санаймын... (Иманды лық //Қазақ әдебиеті.-1991.-15наурыз).

Иә, әдебиет газеті өзі қайта шыға бастаған кездің өзінде-ақ бірсыпыра өзекті мәселелер көтеріп, алдағы самғауларға дайындалғандай мінез танытты. Басылымның сол кездегі тігінділерін қарап отырсаңыз, газет редакторы С. Мәуленовтің де, редакцияның барлық қызметкерлерінің де әр нөмір сайын маңызды, жанды тақырыптарды қозғауды көздеп, тынымсыз ізденіс шағын бастан өткізгенін аңғарасыз.

Газеттің үлкен рухани серпіліске түскен жылы елу алтыншы жыл болды. Дәл осы жылы басылым бетінде қазақ тілі, тарихы, мәдениеті, ұлт мектептерінің аянышты халі жөнінде аса маңызды мақалалар басылып, жұршылық пікірі кең көлемде көрініс тапқан еді. Дәл осы тұста жарияланған жас публицист, газет қызметкері Р.Бердібаевтің "Ең үлкен мәдени байлық" (1956.-22 сәуір) атты мақаласы қазақ қоғамын дүр сілкіндірді. Мақалада мектептерде қазақ тілі мен әдебиетін оқытуда, ұлттық мәдени мұраны меңгеруде орын алып отырған кемшіліктер, мұның ана тіліне, ұлт ретінде дамуымызға орасан зор кедергі екені ашып айтылып, қоғамда белең алып бара жатқан орыстандыру саясатына қарсылық білдірілген болатын. Иә, дәл осы кезеңнен бастап орыстандыру саясаты ашық түрде кең көлемде жүргізіліп жатқан. Ауыл мектептерін үздік бітірген балалар жоғары оқу орындарына түсе алмай, құлайтын болды. Себебі, оларға қабылдау емтиханы кезінде орыс тілінен шығарма жаздыру үрдіс ала бастаған. Осыдан кейін орыс тілінде шығарма былай тұрсын диктанттың өзін қиналып жазатын қазақы ауыл баласының мүшкіл халін көз алдыңызға елестетіп көріңіз. Сондай-ақ, республикадағы газеттердің көбінің аты орысша, "Көкшетау правдасы", "Семей правдасы", "Коммунизм таңы" деген секілді болған. "Қазақстан мұғалімі" газеті, "Қазақстан коммунисі" журналы орыс-

шадан қазақшаға аударылатын аударма басылымдарға айналған. Мектептердің оқыту бағдарламасында қазақ тілін оқыту күрт азайып кеткен,тағысын тағылар.

Жоғарыдағы мақала көпшіліктің ойына қозғау салып, ой-пікір білдірген оқырмандар хаттары редакцияға қаптап келе бастайды. Бұлар "Газет оқырмандары ойларынан" деген айдармен бөлім етіп беріліп отырады. Мұндай хаттарда орын алып отырған келеңсіздіктер барынша ашық айтылады, ой-пікір, ұсыныстар жария етіледі. "Бізде көп жағдайда қазақ тіліне немқұрайды көзқарас орын алуда,-деп ашына жазады Ә.Нарымбетов.-Егер бірдебір жиналыс, мемлекеттік қаулы-қарарлар, указдар, қатынас қағаздар о баста қазақ тілінде жасалып көрмесе, кейбір басшыларымыз алдымен өздері қазақ тілін ұмытса, жоғарыдағыдай ой әркімге-ақ келуі мүмкін. ...Қазақ тілінің шеткақпай болуына тек қана қазақтың өз интелигенттері себепші болып жүргені аса өкінішті. Қазақстанның бұрынғы оқу министрі Ә.Сембаев жоғары оқу орындарында қазақ тілінің жүрмей қалуына көп күш салды. "Өзі қашайын деген киік еді" дегендей, қазақ тілінің оқу орындарының программаларынан алынып тасталуы шындығында асыра сілтеушілік болды. ...Піспеген мәселені шала күйінде заңға айналдырған шолақ белсенділіктің салқыны бұған да жеткен. Волга, Урал өзендерінің қазақша атауларын қолдануға қарсы болған ғалымдар да болды. Бұл нағыз сорақылық қой! Бұл халықтың ғасырлар бойғы санасына әбден сіңген сөздер". (Ана тілін ардақтайық //1956.-1 маусым).

Осыдан соң іле шала партия тарихы институтының бір топ ғылыми қызметкерлері -Т.Кәкішев, Р.Сәрсенбаев, Х.Хасенов, Т.Әлішеров, А.Байшин, А.Мұқтаров, Қ.Әбілдаев, Қ.Әлиаскаров қол қойған мақалада қазақта малдың тұқымы, аты, ауру малды емдеу тәсілі жөнінде дүниеде ешбір халықтан кем түспейтін тәжірибе, білімнің бар екені айтыла келе авторлар Малдәрігерлік институтта қазақ бөлімін ашу қажеттігіне айрықша тоқталады. (Тіл мәдениеті // Қазақ әдебиеті.-1956.-17 тамыз).

Көкірегін кернеген асыл сөздерді айта алмай, булығып келген сыншы Мұхамеджан Қаратаев осы жылымық сәтті пайдаланып, қазақ әдебиеті тарихын жасаудағы орын алып отырған қателеңсіздіктерді, идеологиялық өктемдіктің әсіреқызыл салдарынан қалыптасқан теріс көзқарастарды жеріне жеткізе айтып, ашық сынайды. "Әдебиет тарихындағы ақын, жазушыларды "ескішіл", "феодалшыл" деп тізімге Бұқарды, Дулатты, Шортанбайды, соңынан "байшыл", "ұлтшыл", "діншіл" деп Мәшһүр Жүсіп Көпеевті, Нұржан Наушабаевты қосты, – дейді сыншы. – Бұлардың қатарында талай дарынды, талантты ақындар "саяси сенімсіздікке" ұшырап, тіпті аттары аталудан қалды. Ол ол ма? "Қара тақтаға" қазақтың бай ауыз әдебиетінің үлгілері түгелге

жуық ілінді. Сөйтіп, қазақ әдебиетінің тарихы құс тұткендей жұлмаланды. Неге бұлай? Шынында біздің әдебиетіміз соншалықты кедей ме? Айтарлық, іліп аларлық ештеңе жоқ па?... Дұрысында әдебиет тарихын бұрмалау, жүдету, халықтың қоғамдық ой-пікірінің дамуына әсер еткен, көркем сөз өнеріне үлес қосқан елеулі ақын, жазушыларды атамай қою, сызып тастау барып тұрған ұстамсыздық, қиянат..." (Қайта қарауды қажет ететін мәселе //Қазақ әдебиеті. –1956. – 10 тамыз).

Дәл осындай тұрғыда жарияланған әдебиетші-ғалым Бейсенбай Кенжебаевтің "Өтелмеген парыз" деген мақаласында 20-жылдардағы бірқатар жазушылардың бай мұрасы қағажу көріп отырғаны, сол асыл мұраларды жарыққа шығару қажеттігі айтылады. Автордың айтуынша, олар сталиндік қуғын-сүргіннің құрбандары болған қазақтың біртуар асыл азаматтары Смағұл Сәдуақасов, Ерғали Алдоңғаров, Жиенғали Тілепбергенов, тағы басқалар еді.

Аса өзекті ұлттық мәселелер газет бетінде жарты жылдай уақыт бойы дамылсыз көтеріліп жатты. Бұл республика партия басшылығын бей-жай қалдырған жоқ. ҚКП Орталық Комитеті 1956 жылғы 10-шы желтоқсанда "Қазақ әдебиеті" газетінің қателіктері туралы" жасырын қаулы қабылдады. (ҚР Президент архиві, 708 қор, 30-тізім, 168-іс). Газет редакторы С.Мәуленов партияның Орталық Комитетінде жазаланып, қара күйе баттастырыла жағылған басылымның мәселесі қаралды, қаулының қарарында газеттің жіберіп отырған саяси қателігі барынша айыпталады.

Осы қаулыдан кейін ұзамай-ақ Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің органы– "Социалистік Қазақстан" газеті 1957 жылғы 29 қаңтардағы нөмірінде жарияланған "Қазақ халқының мәдениетін көркейте берейік" деген мақаласында : "Қазақ халқының мәдениетін дамыту мәселелерін жазуда кейбір газеттерде соңғы кезде теріс және жете білмей байымдауға жол берілді. Бұл әсіресе Қазақстан Совет Жазушылар Одағының органы – "Қазақ әдебиеті" газетінің бірқатар мақалаларына тән. "Қазақ әдебиеті" газеті өзінің бетінде Р.Бердібаевтың "Ең үлкен мәдени байлық", А.Нарымбетовтың "Ана тілін ардақтайық", М.Қаратаевтың "Қайта қарауды қажет ететін мәселе", Т.Кәкішевтің, А.Мұхтаровтың және басқалардың "Тіл мәдениеті" деген мақалаларын, тағы басқа материалдарын басты. Бұл материалдарда қазақ тілін, әдебиетін, искусствосын, оқу-ағарту ісін, баспасөзді дамытудың және ұлт кадрларын даярлаудың кейбір мәселелері көтерілді" дей келе, авторлардың аты-жөндерін көрсетіп, оларға қазақ тілін, әдебиетін, өнерін, оқу-ағарту ісін, баспасөзді дамыту және ұлт кадрларын даярлау мәселелерін теріс тұрғыда жаздыңдар деген қатаң айып тағады. Бұдан әрі партиялық аға газет :"Қазақ әдебиеті" газетінің Қазақстанда қазақ тілі жөнінде бейне бір озбырлық

болып отыр деген, қазақ еңбекшілерінің мүдделері мен тілектерін ескерушілік жоқ деген, мал шаруашылығында және республика халық шаруашылығының басқа салаларында қазақ тілін білмейтін мамандардың жұмыс істеуі қолайсыз деген, бейне бір ұлтшылдықпен "қорқытушылық" және лениндік ұлт саясатының принциптерін бұзушылық бар деген пікірлері де әрі дәлелсіз, әрі зиянды.

...Газет қазақтың бай ауыз әдебиетінің көптеген үлгілері және халықтық батырлар жырының бәрі дерлік "қара тақтаға жазылған деп дәлелсіз мәлімдеді...

"Қазақ әдебиеті" газетінің қазақ мәдениетінің түбірлі мәселелерін көтеріп, оны жазуда, осы заманғы тарихи жағдайда оның даму заңдарын түсінуде бүгінгі күннің дәрежесінде бола алмағанын, идеология жұмысының көптеген мәселелерінде артта қалған, кеселді, зиянды пиғылдар мен көзқарастардың шырмауына түскенін ашықтан-ашық айту керек. Жұртшылықтың пікірін білдіре алмайтын қате мақалалармен газет қазақ интеллигенциясы мен мәдениет майданы қызметкерлерінің кейбір бөлігі арасында қажетсіз айтыстар мен негізсіз егестер туғызды, олардың назарын мәдениет құрылысының нағыз маңызды проблемаларынан басқа жаққа бұрды. Мұның бәрі "Қазақ әдебиеті" газеті редакциясының кейбір саясатқа шорқақ, тоғышар адамдардың ықпалына түсіп, ұлттық томаға-тұйықтықтың, артта қалған және кеселді пиғылдардың барлық көріністеріне тойтарыс бере алмағанын көрсетеді. Ол жарияланған материалдардың идеялық жағына жеткілікті назар аудармады, буржуазиялық идеологияның барлық көріністерін үнемі әшкерелеп отыру керектігін әрдайым ескеріп отырмады.

"Қазақ әдебиеті" газетінің қазақ мәдениеті мәселелерін жазуда жіберген қателері халықтар достығын одан әрі нығайту ісіне, еңбекшілерді пролетарлық интернационализм рухында тәрбиелеу ісіне елеулі зиян тигізеді..." – деп кәрін төгеді.

Жоғарыдағы қаралау мақала: "Осы елеулі қателерді жіберуде аталған мақалалардың авторлары ғана емес, сонымен бірге "Қазақ әдебиеті" газетінің редколлегиясы мен оның бас редакторы С.Мәуленов жолдас та, Қазақ Совет Жазушылар одағы басқармасы мен оның бұрынғы председателі Ғ.Мұстафин жолдас та сөзсіз кінәлі. Газет жұмысындағы бұл елеулі қателер Қазақстан Совет Жазушылар одағының өз органына қанағаттанғысыз, үстірт басшылық етуінің салдары болып табылады. Редакция коллегиясы өзінің коллективтік басшы рөлінен айырылған, оның кейбір мүшелері "құрметті" мүшеге айналып, баспаға әзірленетін аса маңызды материалдарды талқылауға қатысуды қойған," –деген жолдармен аяқталады.

Иә, сол жылдары Сырбай Мәуленов редакторлық еткен

"Қазақ әдебиеті" газеті халықтың ұлттық санасын ояту жолында ештеңеден де тайынған жоқ. Ұлттық дәстүрді дамыту , ана тілінің тазалығын сақтау секілді қаны сорғалап тұрған өзекті мәселелер ашық түрде көтеріліп жатты. Бұл үшін редактордан бастап, газет қызметкерлері, авторлар құғынға ұшырады. Айталық, Р.Бердібаев қызметінен шеттетіліп, партия қатарынан шығарылды. Айтып-айтпай не керек, 1957 жылдың көктемінде "буржуазияшыл, ұлтшыл" деген айып тағылған Сырбай Мәуленов бас редакторлықтан, Жұбан Молдағалиев редактордың орынбасарлығынан, Төкен Әбдірахманов жауапты хатшылықтан босатылды. Осылайша империялық өктемдікке ашық қарсылық көрсетіп, ұлттың намысына шоқ үрлеген жазушы-публицистер қатаң партиялық жазаға тартылды...

Аяқ-қол бұғауда, тіл кісендеулі сол кеңестік дәуірде батыл да әділ жазылған мақалалар, басқа да шығармалар үкімет пен партия назарынан тыс қалған жоқ. Газет редакторы, тіпті, әріп қатесі үшін де жауап беріп отырды. Қазақстанның халық жазушысы, республика Мемлекеттік сыйлығының лауреаты Хамит Ерғалиев сол бір сүреңсіз жылдарды еске ала отырып:

"Бұл жігіт редакторлық жұмысқа көп жегілді. Ол кезде ондай жұмысты қақтығыссыз атқармақ қайдан-ау. ...Көп жылдар бойы жабылып қалып, қайта ашылған "Қазақ әдебиеті" газеті өзінің байырғы үнін де қалпына келтіре бастағанда тосаңсып қалған құлақтар тоңтеріс мінез байқатпай қалған жоқ. "Бүгінгі қазақтың тілі мүкіс", "Балалар қазақшаны қайда барып оқиды?..", "Қазақ тарихы оқып-білуге жарамсыз ба?", "Ау, ағайын, қазақ салт-дәстүрі қайда қалды?", "Фольклор неден жазықты?", "Бабаның ұлағатты сөзі ұмыт қалды" секілді сарын "саққұлақтарға" түрпідей тиді. Одан кейін редактор Мәуленов қалай қалтарыста қала алады? "Ұлтшыл Мәуленов" үкіметтен де үлкен үйде үйтіліп қала жаздады", – деп жазса, Халық жазушысы, Қазақстан Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, ақын Мұзаффар Әлімбаев редактор С.Мәуленов жайында былай дейді:

"Газеттің әрбір жаңа саны шыққан сайын сол күні түске дейін лездеме міндетті түрде өтетін, білікті талқылау, қызу таластар, ақ қаптал айтыстар, шеке қызарғанша сөзбен шекісулер кәдімгі қалыпты үрдісіне айналғанды... Ең бастысы – "Қазақ әдебиеті" газеті Сырбай Мәуленов жетекшілік еткен жылдарда қазақ халқының теңдік, тәуелсіздік жолындағы күресінің биік Туына айналғаны – ұлттық сананы оятудағы орасан зор игі ықпал-әсері. Мәселен, 1955–1957 жылдардағы ана тілі абыройын көтеру жолындағы күресі үшін бас редактордан бастап, қаншама газет қызметкерлері, авторлары таяқ жеп, құғынға ұшырады...

Ұлттың нәрі, жаны, қаны, бар болмысы – ұлттық қасиет, ұлттық қасиет – тілі, ойлау қабілеті, тәрбие, салт-дәстүр, психо-

логия арқылы қалыптасады. Бұл ұғымдарды бір-бірінен ажыратуға болмайды, олар біріккенде ғана діттеген мақсатқа жеткізеді. Кеңес үкіметі кезінде осының бәріне тыйым салынды. Оған редактор С.Мәуленовтің басынан өткен жайдың өзі куә болып тұрған жоқ па?! Ойлау қабілетінің сыртқы көрсеткіші – тіл екені кімге де болса аян. Одан айрылған халық мәңгүрт болмағанда қайтеді?! Газеттің ұлттық тіл, салт-дәстүр,фольклор жайында үздіксіз ашына жазуының негізгі себебі де осында еді.(С.Оспанов. С.Мәуленов "Қазақ әдебиеті" газетінен неге қуылды? Өткен күннен бір елес // Ана тілі.-2000.-28 маусым) .

Қазақ публицистикасының кешегі өткен кеңестік дәуірдегі табиғатын ой елегінен өткізіп жүрген біздің назарымызға Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің органы болған "Социалистік Қазақстан" газетінің 1959 жылғы 2-шілдедегі нөмірінде жарияланған "Қазақ әдебиеті" газетінің түсініксіз позициясы" деген мақала ілікті. Тақырыбының өзі атойлап тұрған материал еріксіз ден қойғызғандай. Қылышынан қан тамған қызыл партияның бас газеті сол кезде "Қазақ әдебиетіне" неге осыншалықты шүйлікті екен деген оймен аталмыш мақаланы әлденеше рет қайталап оқып шықтық.

Сонымен, енді партиялық "Социалистік Қазақстанның" "Қазақ әдебиеті" газетінің түсініксіз позициясы" деп аталатын кезекті кінәлауға толы редакциялық мақаласына аз-кем тоқталайық. Партиялық аға газеттің дәлелдеуінше, кейінгі кезде "Қазақ әдебиеті" газетінің дәрежесі төмендеп кеткен, бүгінгі күннің тақырыбына жеткілікті көңіл бөлінбей отырғаны аңғарылады. Бірді-екілі суреттемелер мен очерктер болмаса, газет көбіне, өз рубрикасында айтылғандай, "архив қазынасын ақтаруға", "әдебиет тарихын әңгімелеуге" баса көңіл бөледі екен. "Савичев кім?", "Бәсе, Савичев кім?" деген сияқты үстіндегі деректерге, "Құнанбай хаттарын", "Балаби жайын" жазуға газет тым әуестеніп кеткен, реакцияшыл сарын басым деп танылған өткен заманның ақындарын – Мәшһүр Жүсіп Көпеевті, Шәңгерей Бөкеевті және басқаларды газет орынсыз мақтаған көрінеді. Басылым батыл да, әділ сынды алға бастыру орнына, оны тежеу жолына түсті деп айыпталады да бұрын газетте қатты сыналған Х.Ерғалиевтің "Құрманғазы" поэмасының тағы да жарияланып, дәріптеле бастағаны тілге тиек етіледі.

"Газеттің жаңа редакторы Ә.Қабдоловтың бір принципсіздігі,- деп, редактордың жаналқымынан алады, – ол әдебиет мүддесінен гөрі ауылдастық мүддені артық көреді. Мұндай да ол газеттің дәстүрімен де, редакциялық коллегия мүшелерінің пікірімен де санасып жатпайды. Мұны Ғ.Сылановтың "Махамбет" деген пьесасы туралы мақаладан да айқын аңғаруға болады.

Т.Ахтанов жолдастың "Махамбет" трагедиясы жайында" де-

ген мақаласында пьесаның көркемдік сапасын барынша көтермелей келіп, газет оған: "автор биографиялық ұсақ оқиғаға айналып, тар шеңберде қалып қоймай, сол заманғы әлеуметтік мәселелерді көтере білген" деп баға береді".

Бұдан әрі партиялық газет "Пьесаның елеулі кемшіліктері "Социалистік Қазақстанда" жарияланған "Дәуір шындығынан алыс спектакль" деген мақалада дұрыс көрсетілген. Бұл сынды "парасаттылық болмас еді" деп танып, З.Қабдолов жолдас ауылдастық мүддені қорғап шыға келді. Міне, парасатсыздық деп осыны айтуға болады" деп шүйілігеді.

Аталмыш мақала "Махамбет" пьесасына шикі дүние, мазмұны сүрең шығарма деген баға беріп, "Ал, "Қазақ әдебиеті" газеті принциптік, батыл, әділ әдебиет сынын өрістете алмай, үстірт мақтау әуеніне ойысып, өнер мен әдебиет саласындағы кемшілікті түзетудің орнына кейде асқындырып жібереді. "Махамбет" пьесасы туралы осылай болып отыр. Газеттің мұндай позицияда болуы түсініксіз" деген жолдармен аяқталады.

Кезінде бұл үрейлі партиялық мақаланың әдебиет пен өнер иелері, көзі қарақты, көңілі ояу жалпы қауым арасында сан алуан пікір туғызғаны даусыз. Сондықтан да болар, Қазақстан Жазушылар одағы секретариатының комисиясы "Социалистік Қазақстанның" "Қазақ әдебиеті" газетінің түсініксіз позициясы" деген мақаласы туралы өз қорытындысын ұзатпай-ақ шығарады. Ол екі газетте де жедегабыл жарияланады. Секретариат сын мақалада "Қазақ әдебиеті" газетінде бірсыпыра кемшіліктердің орынды да дәл сыналғанын, расында да газетте бүгінгі тақырып мәселелерінің әлі де тым солғын жазылып жүргенін..., бүгінгі күннің тақырыбына жазылған шағын жанр шығармалары да (әсіресе әңгіме-очерктер) сирек жарияланып жүр деп әділ көрсетілгенін, әдебиет сыны әлсіреп кетті деген қорытындының әділ екенін, Х.Ерғалиевтің "Құрманғазы" поэмасына жаңа қосымшаларын бекер басты деп дұрыс сынағанын атап көрсетеді. Осы қорытындының бір пунктінде дау-дамайға айналған жазушы Ғ.Сылановтың "Махамбет" пьесасы туралы "Социалистік Қазақстан" газетінде шығарманың кемшіліктерін айтуға арналған сын мақала шыққан соң "Қазақ әдебиеті" газетінің ол пьесаны дәріптейтін мақала басуы орынсыз, әрі большевиктік баспасөз дәстүріне жарпаспайтын әдет екені, осы мақаладағы "Социалистік Қазақстанға" қарсы "парасатсыздық" деген тұрпайы сөздің қолданылуының барып тұрған тәлімсіздікке жататыны айтылады.

Өзіміз көріп отырғандай, мұнда "Махамбет" пьесасының көркемдік дәрежесінің сапасы, мазмұны, кемшілігі жөнінде бір ауыз пікір айтылмаған. Ал, "Социалистік Қазақстандағы" мақалада пьеса түкке алғысыз етіп тасталған. Демек, бұдан шығатын қорытынды сол, бұл жерде шығарманың сапа, мазмұны негізгі

рөл атқарып отырған жоқ. Кейбір партиялық функционерлерге ұнамағаны Махамбет тақырыбының өзі. Мұның түп-төркінінде сол кезде белең ала бастаған қазақы жікке, жерге, топқа бөлінушіліктің жатқаны айдан анық көрініп тұрғандай. Жас бас редактор З.Қабдоловтың басын қатерге тіге отырып, Махамбет тақырыбын батыл түрде жалаулата көтеруі әлдекімдердің шымбайына батқан сыңайлы... Дегенмен де З.Қабдолов ағамыздың өзінің отты жырларымен батырлықтың, ерліктің асқар шыңына көтерілген, исі қазақ халқының мақтанышына айналған Махамбет Өтемісұлы тақырыбын асқақтата түсу үшін, ештеңеден де тайынбауға бекем бел байлағаны анық еді. Мұны әділет, ақиқат жолындағы мық шегедей қайтпас қайсарлық, асқақ рухқа тағзым деп бағалауға тиіспіз. Сол тұста Қазақстан Жазушылар одағы секретариатының комиссиясы да оны дұрыс бағамдай білген. Оған өз қорытындысын былайша аяқтауы айқын дәлел: "Социалистік Қазақстанның" осынша дұрыс пікірлері мен әділ сындарын құптай отыра, "Қазақ әдебиетінің" әрі жас ,әрі жаңа редакторы З.Қабдолов жолдасқа "ауылдастық" деген кінә тағуына қосылмаймыз. Әрине, жазушылар арасынан жікшілдік, ауылшылдық қалдықтары әлі де арылмай келе жатқаны рас. Ондай теріс қылықтарды қатты мінеп отыруымыз керек. Бірақ, әдебиет газетінің әлі он нөміріне қол қойып үлгермеген жас редакторына мұндай саяси ауыр айып таға қою орынды емес деп білеміз".

Мұнан әрі Жазушылар одағының басшылығы "Социалистік Қазақстан" "Қазақ әдебиеті" газетіне жәрдем боларлық сын мақала басқанына алғыс айтады. Сонымен бірге "Қазақ әдебиеті" редакциясынан әділ партиялық сыннан дұрыс қорытынды шығаруды талап етеді. Осылайша, жазушылар қауымының араласуымен әдебиет басылымының бас редакторы З.Қабдоловтың басына төнген қара бұлт сейілгендей болады. Сол тұста жас редактордың қандай партиялық жаза алғаны бізге беймәлім. Жоғарыдағыдай айқай-шудан оңай құтыла алмағаны анық. Осы ретте сол кезеңдегі қазақ ақын-жазушылары мен публицистерінің, жалпы шығармашылық өнер иелерінің хал-ахуалы қай деңгейде болғанын Шериаздан Елеукенов жеріне жеткізе айтқандай. "Әрине, ол кездегі жағдай бәрімізге белгілі, – деп жазады ол. – Қазақ сынының мамандығы артса да, ой-пікіріндегі ілгерілеу шабандық танытты. Сапты аяққа ас құйып, сабынан қарауыл қоятын қырағы көз ол шақта Мәскеуінде де, Алматыңда да жетіп жатыр. Бүкіл ой әлемінің терезесін тұмшалап тастаған социалистік реализм – ол адымыңды аштырмайды. СОКП XX съезінен кейінгі "жылымық" аталатын кезеңнің өзінде де творчестволық интелигенцияның, Мағжан сөзімен айтсақ, қолы емес тілі кісендеулі болатын" (Елеукенов Ш. Әдебиет және ұлт тағдыры. – Алматы: "Жалын" баспасы ЖШС, 1997. – 327–328 б.).

Сөз орайы келгенде тәуелсіздіктің таза ауасымен тыныстай отырып, қазақ қаламгерлерінің "тілі кісендеулі" болған сонау жылдарға бір сәт ой жүгірту артықтық етпес деп ойлаймыз. "Қазақ әдебиеті" газетін қай кезеңде болмасын ұлт мүддесі жолындағы майданның бел ортасынан көргендей боламыз.

Қазақтың рухани күштері кемелдікке бағыт бұрған, әдебиет пен мәдениет саласында өз өрнектерімен айшықтала түскен өткен ғасырдың 50-60-шы, одан берісі 70-ші жылдары тарихи маңызға ие. Қазір сол кеңестік дәуірдегі басылымдар тігінділерін ақтарып отырсаңыз, қызыл империяның өктемдік пиғылына негізделген жымысқы саясатының ұдайы жүргізіліп отырғанын бағамдау қиын емес. Партиялық саясаттың тасасында ұлы шовинистік менменсу айқын аңғарылар еді. Ал, бұл ұлт мүддесін жоғары ұстайтын зиялы қауымды ашу-ызаға булықтырып келгені анық болатын. Бір таңданарлығы сол, орталық өз саясатын сонша лықты шеберлікпен жүргізіп отырған. Бұл тіпті, қазақ қаламгерлерін бір-біріне айдап салудан да көрінеді. Сөзіміз жалаң болмас үшін нақты дәлел келтірейік. КСРО Жазушылар одағының органы "Литературная газетада" газеттің меншікті тілшісі Ә.Әлімжановтың мақаласы жарияланады. (Ауадай қажет// Лит.-газета. – 1962. – 11-тамыз). Бұл материалды "Қазақ әдебиеті" газеті 1962 жылғы 17-тамыздағы нөміріне көшіріп басып, редакциядан түсініктеме береді. "Литературная газетаның" тілшісі қазақ қаламгерлері арасындағы "от басы, ошақ қасы" аралық пендешіліктерді күллі одаққа жайып салады. "Қазақ әдебиетіне" "Өзінің "газеттік" бетінен, көпшілік құрметінен айрыла бастады. Бүгінгі таңда ол оқушылардың назарын аудармайтын болды. Жазушылар оның сөзін селқос тыңдайды" деп, кінә тағады, басылымды түкке алғысыз етіп тастайды. Автор бұдан да басқа бірқатар мәселелерді тілге тиек ете келе, республика Жазушылар одағының басшылығына тиіседі. "Егер де бізде қазір дағдарыс деген бар болса, олар Жазушылар одағының басшылығында... Жалғыз-ақ факт, С.Шәймерденовтің Жазушылар одағының секретары болып отыруының өзі осыны дәлелдейді" дейді мақала авторы. Ал, "Қазақ әдебиеті" газеті редакциядан берілген түсініктемесінде шындықты айтып, шыр-пыры шығады: "Мақала авторының кейбір фактілерді бұрмалап, "дейді сөзге", жаңсақ пікір, жалаң долбарға сүйеніп, шындыққа жанаспайтын теріс қорытындыларға ұрынғанын, сөйтіп беделді орталық газетті адастырғанын қынжылмай айтпауға болмайды. Бұл жерде ең алдымен ауызға алынатын нәрсе – мақала авторының газеттің бүгінгі жұмысына берген өзіндік бағасы... Бір түсініксіз жері, газеттің бүгінгі кемшілігін айту үшін оны өткендегісімен салыстыру авторға теріс тенденциялықтан бөтен не үшін қажет болды екен?".

Редакция түсініктемесінде автор мақаласының артында

беймәлім күштердің тұрғанын тұспалдау айқын аңғарылады. өлттық әдебиет басылымы "Литературная газета" тілшісінің Жазушылар одағынан бастап, қазақ қаламгерлерінің көш басында жүрген бірқатар ақын-жазушыларға сес көрсетуінің түбінде не жатқанын сезіп отыр. Амал нешік, "... күресуге дәрмен жоқтың күйін кешуге мәжбүр..."

Жетпісінші жылдардың басында республика Ғылым Академиясының М.Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының бейсенбіліктерінде әдебиеттің, ғылымның аса маңызды мәселелері сөз болып отырды. Сондай бейсенбілік мәжілістердің бірінде "Вопросы литературы" журналында басылған А.Марченконың "Еркін романның мүмкіндігі" деген мақаласы талқыланады (Алтынды тот баспайды. "Вопросы литературы" журналындағы бір мақаланы талқылау// Қазақ әдебиеті. – 1971. – 10 желтоқсан). Әдебиетшілер мен ғалымдардың бұл мақалаға айрықша назар аударып, талқылауының мәнісі неде? Осыған тоқталайық. А.Марченко аталмыш мақаласында Лениндік және Мемлекеттік сыйлықтар берілген әлемге әйгілі "Абай жолы" романын "жинақ" деп бағалаған. Ол ол ма, автор қазақ халқының бойына біткен асыл қасиеттерді ғажайып нұрлы тұлғалар арқылы терең суреттеген "Абай жолы" романын тек аңыздар тізбегі деп маңсұқтауға тырысады. Тіпті, Марченко қызды-қыздымен мақаласында "Абай жолында" да, "Махамбеттің жебесіндең де "зерттегіштік" жоқ... М.Әуезовтың "Абайы" сияқты Ә.Әлімжановтың "Махамбеттің жебесін" нағыз роман деуге болмайды, бұл ұлы ақын мен ереуілшінің (бунтарь) өмірі мен тағдыры туралы зерттеу емес, ол туралы аңыз" деп, көкі келе "Ә.Нұрпейісов прозасының аналитизмі, меніңше,, М.Әуезовтің "Абайымен" салыстырғанда да көріне түседі" дегенге дейін құрғақ тұжырымдарға барады.

Бұдан өткен ұлы шовинистік империялық өктемдік бола қоймас, сірә! Ұлы М.Әуезовтің бүкіл әлем мойындаған "Абай жолына" ауыз салу дегеніміз, тұтас қазақ әдебиетінің жетістіктеріне көз жұма қарау, ең әрісі қазақ халқының ұлттық әдебиетін іске алғысыз етіп, жоққа шығару демеске лажың жоқ. Сонан соң жалпы Махамбет тақырыбының ауық-ауық тоскауылға ұшырай беруіне түсіне қою қиын... (Халқымыз өткен жылы батыр бабамыз, ұлы ақын Махамбет Өтемісұлының 200 жылдығын ұлан-асыр тойлады. Бұл да болса тәуелсіздік жемісі). Ұлт мүддесін, ар-намысын ту етіп көтерген "Қазақ әдебиеті" газеті "Алтынды тот баспайды" атты мақалада ұлттық мақтаныштарымызды жанын сала қорғап, шовинизмге қарсы тойтарыс берді.

Сонау жылдары шығармашылық интеллигенция арасындағы қақтығыстың, таусылмайтын дау-дамайдың жиі-жиі қайталанып отырғанына көзің жеткендей болады. Солардың бел ортасында

ұлы Мұхаңның, Мұхтар Әуезовтің үлкен үміт күткен шәкірттерінің бірі, жазушы, әдебиет сыншысы, бүгінгі академик ағамыз Зейнолла Қабдолов та жүрді. Ақиқат туын асқақтата көтерген от тілді, алған бетінен қайтпайтын қайсар мық шегедей азаматтың әдебиет майданында еңсесін тіп-тік ұстап, өліспей беріспейтінін талай-талай таныған кұмән келтірмейді. Академик Қабдолов жөнінде сөз айтқанда арзан ұпай жинағымыз келіп отырған жоқ. Біздің шәкірттік сезіміміз осылай дейді. Оның үстіне бір кездері ұстаздың өзі айтқандай, бұл мойындағы шәкірттік, журналистік, азаматтық парыздың өтеуі болғай...

"Қазақ әдебиеті" газетін публицист-жазушы Нығмет Ғабдуллин басқарып отырған кезеңде елдің, халықтың жоғын жоқтаушы, сөзін сөйлеуші ретінде танылған басылым алған бетінен қайтпаған. Көтерген тақырып мәселелері де кең ауқымдылығымен есте қалады: өндіріс орындарында ұлт кадрларын молайту, ауылдың жағдайын жақсарту жөніндегі ұсыныстары, партия "Қазақстанда тың жерді игеруді ұлғайта беру керек" деп күнде ұрандап жатқанда, газеттің шабындық жерлерді беталды жыртудың жөнсіздігін дәлелдеп, оның болашақтағы зардаптарын ескертіп, батыл үн көтеруі, т.б. Көрнекті ғалым Бейсембай Кенжебаев қазақ әдебиеті тарихын түрік халықтарына ортақ – "Орхон -Енисей" кезеңдерінен бастау керектігі жөніндегі кенеулі концепциясын әдеби орта, ғылыми жұртшылыққа айтып, мойындата алмай жүрген еді. Газет осы тегеурінді мәселені қалың оқырманға жеткізіп, халықтық сипат алуына, ғылымда орнығуына мұрындық болды. Мұхтар Әуезовтың қырық жыл бойы идеясы жат саналып, беті бүркеліп келген "Қилы заман" романын ақтап мақала жариялады.

Шындықты айтқанда, жалғанның бет-пердесін жұлып тастап айту оңай шаруа болған жоқ. Қолында құдіреті бар жалған атаулы шындықтың төбесінен жай түсіруге әрдайым әзір тұрды. Жазушы Ғабдол Слановтың тіл зерттеу, Мұхтар Мағауиннің қазіргі қазақ романы, Сәйділ Талжановтың Абайтану, Қабдеш Жұмаділовтың аударма мәселелері хақында жазған мақалаларында қатты айтылған ашы сынға байланысты "Қазақ әдебиеті" өзіне өшігушілердің дәл осындай шабуылына ұшыраған. Олар Орталық Партия Комитетінің үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісін өз жақтарына шығарып алып, газет редакторына тыныштық бермеген.

– Өзімді кейін редактор ретінде өкіндірген екі жағдайды айтып өтейін, – деп еске алады Н.Ғабдуллин. – Бірінші рет: "Литературная газетаның" мәскеулік тілшісі біздің газетіміз жөнінде біреулердің кеңесімен қыңыр мақала жазды. (Жоғарыдағы мақаланы айтып отыр. – С.С). Сол уақыттағы баспасөз дәстүрі бойынша орталық газеттің сөзін көшіріп басуымыз керек. "Лите-

ратурная газета" тілшісі мақаласының теріс пиғылдан жазылғанын дәлелдеп, мұны көшіріп басуға қарсы болдым. Қазақстан Орталық Партия комитетінің баспасөз секторы көшіріп басуды талап етті. Үстем идеологияның әмірі. Көнбеске лаж болмады, көшіріп бастық. Қолымыздан келгені, мақаланың соңынан, редакция атынан бірер сөз жазып, "Литературная газетаның" пікіріндегі терістіктерді көрсетіп, бұларды құп алмайтынымызды ашық білдірдік. Бұл үшін Баспасөз секторынан редактор ескерту алды. Кейін өкіндім, "шешінген судан тайынбас" демекші, алған бетімнен қайтпауым керек еді.

Екінші рет, Мағжан Жұмабаев туралы мақала жазылып ақынның өлеңдерінен "Қазақ әдебиетіне" арнайы бет әзірледік те, осы материалды жариялау үшін идеология бөлімінен рұқсат сұрадық. Олар қарсылық қана білдіріп қойған жоқ, жариялауға тыйым салды. Бұл жерде де редактор неде болса тәуекелге бел байлауы керек еді. Бірақ...қазір оған өкінемін. Осындай өз тәжірибемнің негізінде айтарым, сүйікті газетіміз – "Қазақ әдебиеті" қашанда да ақ жолынан таймауын, адал сөйлеуін, осы күні өнерімен емес, мансабының биік тұғырымен дабырайған "жалған даңқтар" мен "жалған беделдер" алдында жалпылдамай, жалтақтамай, шындықты тура айтуын тілеймін. Күндер өтеді, уақыт әр нәрсені өз орнына қояды. Міне, сонда өкінбеу үшін де, кейінгі оқырман қауымнан ұялмау үшін де осылай етпек керек."

Өткен ғасырдағы жетпісінші жылдардың екінші жартысы Қазақстанның нағыз өрлеп тұрған кезеңі еді. Республикамыз жыл сайын үкімет қамбасына миллиард пұттан астық тапсырып, жалауына орденнан орден қадаса, республиканың бірінші басшысы Д.А.Қонаев СОКП Орталық Комитетінің саяси бюросына мүше болып, екі мәрте Социалистік Еңбек Ері атанды. Қазақстан "жүз тілді планетаға", "халықтар достығының лабораториясына" айналды. Осының бәрі газет бетінен лайықты орын алып отыруы тиіс болса, ол жағы мүлтіксіз орындалып жатты.

"Ол кезеңде редакцияға қия басқан шығарма, яки мақала түскен емес және түсуі мүмкін емес еді,-деп жазады сол жылдары (1977-1980) "Қазақ әдебиетін" басқарған жазушы публицист Сайын Мұратбеков. – Өйткені ақын-жазушыларымыз, әдебиетшілеріміз әлгі оқиғалардың бәріне де жарыса үн қосып,газет бетін сықап тастайтын. Әсіресе бірінші басшыны ашық мадақтаған дүниелер көптеп түсетін де соларды жариялай алмағаным үшін үлкенді- кішілі қаламдастарымнан мен қысас көріп қиналатынмын. Ал, әдебиет мәселелерін, күн тәрібіндегі толғақты мәселелерді жазатындар некен-саяқ еді.

Сірә, әдебиет өміріндегі тоқырау дегеніміздің белгісі осы болар. Сондықтан өз басым "қасаң уақыт,қытымыр саясаттан

қысым көрдік дегеннен гөрі біз сол уақыттың, сол саясаттың жемісі болдық" дер едім. (Газеттің көлемі қалай өсті?// Қазақ әдебиеті – 2004. – 9 қаңтар).

Иә, ол кезде Қазақстандағы цензура да әбден күшіне мініп, айрықша қырағы болып алған. Осы орайда жазушы С.Мұратбеков естелігінде мынадай жайларды келтіре кетеді: Мәселен, Ленинград баспасынан шыққан Қазақ поэзиясының антологиясына Шәкәрім мен Ғұмар Қарашевтың шығармалары еніп, газетке сол кітап туралы мақала жарияланғанда әлгі аталған ақындардың есімдерін цензорлар мүлде тізімге кіргізбей қойған. "Мейлі, Ленинградта жарияланса да біз сызып тастаймыз, өйткені бұлар біздің қара тізімімізде", – дейді олар.

Орталық Комитеттің бөлімдері де газеттің әр қадамын, тынысын қалт жібермей қадағалап отырған. Газетте Қаныш Сәтбаевтің 90 жылдығына орай бет әзірленген. Басылым беттеліп жатқанда Орталық Комитеттің үгіт және насихат бөлімі газеттің шаңын қағады. Бөлім меңгерушісінің бірінші орынбасары: "Сәтбаев туралы осындай бір бет беріп, бұл не деген сұмдық! Алып тастаңдар тез! Құртыңдар!" – деп кәрін төгіп, айғайға басады. Іле-шала баспаханадағы кезекші редакторға телефон соғып, цензура газеттің әлгі бетіне қол қоймай, қайтарып жібергенін айтады. Бас редактор тәуекел деп Орталық Комитеттің хатшысы С.Н.Имашевқа телефон соғады да жағдайды айтады. Хатшы алдымен материалдардың кімдердікі екенін тәптіштеп сұрап алады да ойлана отырып: – "Сен былай істе, анау материалың, анау материалың... барсын, ал қалған материалдарыңды ауыстыр", – дейді. Сөйтіп, Қ.Сәтбаевқа арналған бет жарым-жартылай ғана жарық көреді. Міне, осындай күнделікті қатаң бақылауда отырғанда газет бетінде қия тартып, сөз айту қиынның-қиыны болды.

Бірде әдебиетіміздің ақсақалы Ғабиден Мұстафин жастар алдында тұрып "ендігі жерде біз ұлтшылдықпен емес, ұлтсыздықпен күресуіміз керек" деген пікір айтып қалады. Бұл сөз газетке өзгертілместен жарияланады. Көп ұзамай "Простор" журналында өзі ғалым бір лауазымы жоғары адам әлгі сөзі үшін Ғ.Мұсатафинді де, газеті де көктен алып, жерге салып, сынға алады. Итжеккенге айдау керек деп тура айтпаса да сынның сарыны соған жақын еді...

Жазушы-публицист С.Мұратбеков ҚКП Орталық Комитетінің Мәдениет бөлімінде әдебиет секторының меңгерушісі болып жүргенінде бөлім меңгерушісі М.Есеналиевтің үмітті тапсырмасымен "Қазақ әдебиетінің" көлемін өсіру жөнінде СОКП Орталық Комитетіне хат дайындаған. Оған төрт жылдай уақыт өтсе де мәселе шешілмей қойған. С.Мұратбеков "Қазақ әдебиетіне" редакторлық етіп жүрген кезде СОКП Орталық Комитетінің Бас хатшысы Л.И.Брежневтің "Тың" кітабы жарыққа шығады.

Кітаптың негізі де, бастан-аяқ оқиғасы да Қазақстан туралы болғандықтан саясаткерлер де, ғалымдар да, жазушылар да, тың игерушілер де бұл шығарманы жерге тигізбей мадақтап жатады. Ал "Қазақ әдебиеті" газеті үшін бұл кітаптың ішінде бір жолға, бір сөйлемге жетер-жетпес бір пайдалы пікір бар еді:"...Соғыс алдында тоқтап қалған "Қазақ әдебиеті" газеті қайта шықты", – деген. Міне, осы бір жол пікірді арқаланып, газет редакциясы да, жазушылар одағы да, ең бастысы Республика Орталық Партия Комитетінің Мәдениет бөлімі де бір көтеріліп қалады. Осыдан кейінгі сәтті С.Мұратбеков былайша еске алады: "М.И. Есеналиев мені шақырып алып, мәз бола тұрып:

– Ал енді анау жылы өзің әзірлеген хаттың жолы болады, – деді арқамнан қағып.- Дайындал, жақында шешіліп қалар. Айтпақшы, газетке жазылуды сәл тоқтата тұрасың. Газеттің көлемін, бағасын дәл анықтап алғанша .

– Мақұл,-дедім мен тағы да.

Қыркүйекте болған осы әңгімеден кейін қазан, қараша айлары өтті. Газетке жазылу да тоқтап тұр. Желтоқсан айының жартысы да өте бастады. Орталық Комитетке, М.Есеналиевке телефон соғам.

– Ақыр күттің ғой. Шыда, енді аз күнде шешіледі, –дейді нық сеніммен.

– Уһ! Ақыры ол күн де жетті-ау! Желтоқсанның он жетісі күні "Қазақ әдебиетінің" көлемі екі есе көбейді, форматын кішірейтіп, 16 бет етіп шығарсын деген үкімді де алдық.

Осыдан төрт жыл бұрынғы өзім әзірлеп, өзім толтырған өтініш хат сол өзіміз тілеген көлемдегі форматпен бекітіліпті. 1980 жылғы жаңа жылдық нөмірді жаңа көлемде, жаңа форматпен жасап, әр беттің өзіне лайық материалдары болуын, поэзияға, прозаға, сын мақалаларға, өнерге арналған беттерді белгіледік..."

Сонан бері, міне, ширек ғасырға жуық уақыт өтсе де сол алғашқы белгіленген беттер көп өзгеріссіз газеттің жақсы дәстүріне айналып келеді. Қазір де жарияланып жататын материалдардың сапалары әркилы, әртүрлі болғанмен әр нөмірден оқылатын материалдардың табылып жатуы "Қазақ әдебиеті" газетінің ежелгі дәстүрінде бар заңдылық іспеттес. Мұны орынды мақтан етуге әбден болады. Басылым әдебиет пен өнердің, публицистиканың елге танымал өкілдерін тәрбиелеп, қанаттандырудың ошағына айналған десек, еш қателеспейміз.

"Баспасөздің басты бір міндеті – қоғамдық сананың ілгерілеуіне қызмет ету, – деп жазады публицист- жазушы, сыншы Әлия Бөпежанова "Мұтаза кеңістігі" деген естелігінде. – Бұл, әсіресе, қазақ баспасөзіне қатысты қағида. Ал, бір қызығы - қазақ газеттерінің "Қоғамдық сананың ілгерілеуіне қызмет ету" деңгейі бас редактордың ой-сана, парасат, білім-білігіне, бір сөзбен ай-

тқанда , Тұлғасына тікелей байланысты. Кешегі кеңес дәуірінде солай болған, бүгін де тап солай. (Бұл өзі, бір есептен, зерттеп-зерделеуге сұранып тұрған тақырып).

Мұның екі жағы бар. Редактор газетті "алып шығады". Бұл – жақсы жағы. Редакторды газет "алып шығатын" жағдайлар да болады. Бұл – "мата даңқымен бөз өтедінің кері". Көзқарақты жұрт бәрін алақандағыдай көреді. Бас редактор болу – жаңа идеяларды қолдау, рухани орта қалыптастыра алу қабілетін де, қысқасы, Тұлғалық болмысты қажет етеді. Дәп осы орайда қазақ тарихында Бас редактор болу талантымен де мәшһүр Шерхан Мұртаза туралы сөз айту парыз". (Қазақ әдебиеті. – 2004. – 23 қаңтар).

Иә, жетпіс жылдық тарихында әрқилы кезеңді, әр түрлі деңгейді бастан өткерген "Қазақ әдебиетінің" тағы да бір ерекше өрлеу кезеңі – 80–90 жылдар аралығы деу керек. Ол Шерхан Мұртаза бас редактор болған кезең. Ұлт мүддесі жолында жанын да қиюға дайын екенін нақты іс-әрекеттерімен талай-талай дәлелдеген халықтың Шер-ағасы газетте 1980 жылдың күзінен 1989 жылдың ортасына дейін кейін өзі "Егемен" атандырған "Социалистік Қазақстанға" басшылық қызметке ауысқанша қызмет етті. Сексенінші жылдардың басында "кемелденген социалмзм" жағдайында, қызыл партияның өктемдігі өзінің шырқау шыңына шығып тұрған шақта қоғамда ұлттық тарихты, құндылықтарды қорғау, шындықты айту оңайға түскен жоқ. Осы тұста да қоғамдық ойдың қалғымауында газет теңдессіз рөл атқарды десек, артық айтқандық емес. Бұған басылымның сол кездегі жарияланымдары айқын дәлел бола алады. "Қайта құру", "жариялылық" кезеңі келгенде ұлт тағдырындағы, өнеріндегі "ақтаңдақтар" шындығын халқымыз ең алдымен " Қазақ әдебиетінен" оқып білді. Сексен сегізінші жылдың қыс айларында басталған сол үрдіс арқылы "Қазақ әдебиеті" газеті коммунистік темір құрсауды бұзып, ұлт публицистикасының алтын дәуіріне сара жол ашты! Мұны бас редактордың ерлігі деп бағалау орынды. Шерхан Мұртазаның "Қазақ әдебиеті" газетінде басшылықта жүргенде зерделеп байқаған адамға санаткерлік идеологиясымен ерекше танылғанын аңғару қиын емес. Ә.Бөпежановаңың пайымдауынша, санаткерлік идеология дегеніміз – идея, тұтас бір дүниетаным, озық пәлсапалық жүйе!

...Бұл –Мұртаза. Халықтың ұлы Шерхан Мұртаза. Бұлай деуге оның өмірлік ұстанымдарына сай қимыл-қарекет пәлсапасы негіз береді. Сол пәлсапаның бір бейнесіндей 80-90 жылдардағы "Қазақ әдебиетінің" ұлттық руханияттағы орны да".

Қазақ әдебиетінің "кербұғысы" атанған Оралхан Бөкей "Қазақ әдебиетінің" басшылығына басылым атаулыны қоғамдағы аласапыран қиындық қаусатқан тұста, яғни 1991 жылдың

қазан айында келді. Еліміз әлі тәуелсіздігін жарияламаған, оған екі айдай ғана уақыт қалған. Қоғам дағдарып, есеңгіреп тұрған. Газет-журналдардың жайына келсек, күрт түскен таралым, сүйікті басылымдарынан амалсыз қол үзген оқырман, енсені езген қымбатшылық, қағаз-бояудың тапшылығы...

"О.Бөкей газетте өзінің өшпес қолтаңбасын қалдырған тұлға. Сол қолтаңба – өзгерістер мен жаңалықтар, жаңа айдарлар өзінің өміршеңдігімен ерекшеленеді. "Сыр сандықты ашып қара" айдарының арамыздан ерте кеткен ақын-жазушылардың бұрын жарияланбаған шығармаларын , жазысқан хаттарын, естеліктерін жарыққа шығаруда, уақыт уыты мен замана желі сарғайтқан қолжазбалар, көне фотосуреттерді іздеп тауып, оқырмандарға жеткізудегі маңызы зор болады. Оның өзектілігі ол алғашқы аяқ алысынан-ақ, яғни ғалым, жазушы Нығмет Ғұабдуллиннің ұабит Мүсірепов туралы естелігін жарялаған күннен-ақ көрінді". (Бұқаркызы Х. Журналистикадан басталған жол // Қазақ әдебиеті. – 2003. – 3 қазан).

Публицист-жазушы О.Бөкейдің өз қаламынан туған мақалалары ұлт мүддесінен өріліп жатты. Оның осындай публицистикалық дүниелері қалың оқырманның көкейіндегісін дөп асып, өзінің айшықтығымен ерекшеленіп тұрды.

Зерттеуде газеттің жетпіс жылдан астам тарихында 1934 жылы тұңғыш редакторлығына бекіген 32 жастағы Ғабит Мүсіреповтен бастап қазірге дейінгі басшылығының атқарған ұлан-ғайыр азаматтық істеріне жеке-жеке сипаттама беріп жату мүмкін емес. Олардың қай-қайсысы да болмасын қалам қарымымен қалың елге танылған ақын-жазушылар, халқымыздың сүйікті ұлдары еді.

Сөз реті келгенде басылымның қазірге дейінгі бас редакторларының есімдерін рет-ретімен атай кету артықтық ете қоймас деп ойлаймыз. "Қазақ әдебиеті" газетінің әр жылдардағы бас редакторлары:

1. Ғабит Мүсірепов – 1934, қаңтар-шілде.
2. Бейімбет Майлин – 1934, шілде – 1935, наурыз.
3. Сәбит Мұқанов – 1935, наурыз – 1936, қазан.

Ескерту: газеттің бұл кезеңдегі кей сандарына Қадыр Қуанышұлы, Өтебай Тұрманжанұлы, Тайыр Жароков, Жақан Сыздықовтар уақытша жауапты редактор ретінде қол қойып отырған.

4. Бейімбет Майлин – 1936, қараша –1937, шілде.

Ескерту: Б.Майлин 1936 жылғы 29 желтоқсанда шыққан газет санынан кейін көрінбей кетіп, алты ай бойы қол қоймаған. Бұл мерзімде жауапты редактордың орынбасары тайыр Жароков, уақытша редакторы Өтебай Тұрманжанов алма-кезек газетке басшылық жасап отырыпты. "ҚӘ"-нің Б.Майлиннің соңғы қол қоюымен шыққан саны – 1937 жылдың 30-шілдесі.

5. Аскар Тоқмағамбетов – 1937, желтоқсан – 1938, сәуір.

Ескерту: белгісіз себептермен уақытша жабылып қалған әдеби басылымның 1939 жылғы алғашқы саны желтоқсан айының 21-і күні ғана жарыққа шықты. Жыл соңында жарық көрген газеттің екі санында да жауапты редактордың аты-жөні көрсетілмеген.

6. Әлжаппар Әбішев – 1940, қаңтардан "ҚӘ" жабылып қалғанға дейін бас редактор болған.

Ескерту: газет 1940 жылы жабылып, араға он бес жыл салып, 1955 жылы 14-ш қаңтарда дүниеге қайта келді.

7. Сырбай Мәуленов – 1955, қаңтар – 1957, наурыз.
8. Ісләм Жарылғапов – 1957, наурыз – 1958, қыркүйек.
9. Әбділда Тәжібаев – 1958, қазан – 1959, наурыз.
10. Зейнолла Қабдолов – 1959, сәуір –1960, қараша.
11. Жұмағали Сайын – 1960, желтоқсан – 1961, шілде.
12. Жұмағали Ысмағұлов – 1961, тамыз –1963, наурыз.
13. Әбен Сатыбалдиев – 1963, сәуір – қазан.
14. Әзілхан Нұршайықов – 1963, қараша –1965, мамыр.
15. Қапан Сатыбалдиев – 1965, мамыр – 1967, наурыз.
16. Нығмет Ғабдуллин – 1967, сәуір –1969, тамыз.
17. Сәкен Жүнісов – 1969, тамыз – 1970, ақпан.

Ескерту: Осы мезгілде проза бөлімінің меңгерушісі болып істеген С.Жүнісовтың айтуынша, ол бас редактордың міндетін атқарушы болып отырған.

18. Әнуар Әлімжанов – 1970, тамыз –1973, наурыз.
19. Сырбай Мәуленов – 1973, наурыз – 1977, сәуір.
20. Сайын Мұратбеков – 1977, сәуір – 1980, қазан.
21. Шерхан Мұртаза – 1980, қазан – 1989, қараша.
22. Төлен Әбдіков – 1989, қараша – 1991, қазан.
23. Оралхан Бөкей – 1991, қазан – 1993, мамыр.
24. Ахат Жақсыбаев – 1993, шілде – 1997, қараша.
25. Жұмабек Кенжалин – 1997, желтоқсан – 1999, маусым.
26. Жүсіпбек Қорғасбек – 1999, маусым – 2002, мамыр.
27. Ұлықбек Есдәулет – 2002, мамырдан бастап.

(Газеттің бас редакторларының тізімі "Қазақ әдебиеті" газетінің жетпс жылдық мерейтойға арналған 2004 жылғы 24 желтоқсандағы нөмірінен алынды).

Қалай десек те, қазақ халқы ояна бастады. Оны оятқан "Қазақ әдебиеті" газеті болатын. Өйткені, бір кезде қазақты оятпақ болған Ахмет, Міржақып, Мағжандай асыл тұлғаларымыздың шығармалары бұл кезеңде алынбастай қамалдың астына көміліп жатқан еді.

Жоғарыдағы тізімнен аңғарғанымыздай, кеңестік дәуірде газеттің басшылары жиі-жиі ауысып жатты. Алайда басылым өз бағытынан тайған жоқ. Кеңес идеологтары "қазақ деген халық октябрь революциясына дейін ешқандай білімсіз, мәдениетсіз, қараңғы, надан, жабайы болған, оның көзін ашқан, адам қылып,

КІТАПХАНА
Түркістан қаласы

ұлт қатарына қосқан, оқытып, басына үй, қолына кәсіп берген тек кеңес өкіметі мен ұлы орыс халқы болды" деген сынаржақ ұғымды сыналап оқулықтарға енгізіп, ұрпақтар арқылы ұлт санасына сіңіріп, аксиомаға айналдырмақ болғанда осыған көлденең тұрып, алдымен соққы берген осы "Қазақ әдебиеті" газеті. Ежелгі өркениетіміз, тамыры терең тарихымыз, бай тіліміз, өнегелі әдет-ғұрпымыз, үлгілі дәстүріміз, әлемдегі кемеңгерлермен тең тұрар ұлыларымыз бен ғұламаларымыз, қайраткер, күрескер тұлғаларымыз бар екенін заманында бүгежектемей бүкпесіз айтқан "Қазақ әдебиеті".

Бағамдап қараған жанға "Қазақ әдебиеті" газетінің сарғайған беттері тереңнен сыр шертеді. Ақиқат туын асқақтата көтерген от тілді, алған бетінен қайтпайтын қайсар, мық шегедей жазушы-публицистердің ұлт мүддесі жолында еңселерін тіп-тік ұстап, өліспей беріспейтіндіктерін талай-талай танытқаны күмән келтірмейді. Қазақ қаламгерлерінің "тілі кісендеулі" болған кеңестік дәуірді ой елегінен өткізе отырып, "Қазақ әдебиеті" газетін қай кезеңде болмасын ұлт мүддесі жолындағы майданның бел ортасынан көргендей боламыз.

Ұлт публицистикасының алтын дәуіріне жол ашқан "Қазақ әдебиеті" газеті

Сол жылдары тарихи дамудың аса күрделі кезеңі болатын. СОКП Орталық Комитетінің 1985 жылғы сәуір пленумы мен тарихи XXVII съезден кейін кеңестік қоғамның идеология, мәдениет майданында қайта құру, жариялылық процестері дүркіреп жүріп жатты. "Қайта құру", "жариялылық", "жеделдету", "бетбұрыс", "демократияландыру", "адам факторы" деген сөздер өткеніміз бен бүгінімізді жаңаша ой елегінен өткізуге, жаңаша бағалауға айқын жол ашқандай еді. Осы тұста орталықтағы "Правда", "Известия", "Литературная газета" секілді басылымдарда қаны сорғалаған мәселелер жедел көтеріліп, күннен-күнге тереңдей түскенін мойындамасқа лажымыз жоқ. Ал, арада екі-үш жылдай уақыт өтсе де қазақ жазушы-публицистері, тарихшылары үнсіз жатқандай қалыпта болды. Ахмет Байтұрсынұлы XX ғасыр басында: "Қазақтар неге аузына су алғандай үндемей отыр дегендерге қазақша газета жоқ, Думада не мәселе қаралып жатқанын қазақ білмей жатыр деуші едік. Олай деп қазақты әншейін ақтау үшін ғана емес, өзіміз солай ойлағандықтан айтушы едік, әттең газетаның жоқтығы! Төбе басына қойған қарауылшыдай көзіне ілінгенін, құлағына естілгенін мезгілінде білдіріп тұратын хабаршы газета болса, осы кемшіліктер қазақта болмас еді-ау деп, тісті қайрап, бармақты шайнаумен болып едік.

Онан кейін: бүйтіп отырып, қазақ жұрт қатарына еріп іс ете алмас, әр орында көзі жоқ соқыр, құлағы жоқ керең, тілі жоқ мақау болар да отырар. Бұған көз, құлақ, тіл болғандай нәрсе қажет деп, газета шығардық", – деп, аһ ұра айтпап па еді! (Байтұрсынов. А. Ақ жол: Өлеңдер мен тәржімелер, публицистикалық мақалалар және әдеби зерттеу) Құраст. Р.Нұрғалиев. – Алматы: Жалын, 1991. – 264 бет). Іріп-шіріп, ауыр дерт пен тоқырауға ұшыраған кеңестік қоғамда қайта құру басталып, демократия кең құлаш жайған тұста қазақ қоғамында ұлт қаламгерлерінің, тарихшыларының тұтас армиясы, бұқаралық ақпарат құралдарының – газет-журналдардың, баспалардың тұтас жүйесі болды ғой. Сонда мұншалықты марғау үнсіздіктің қалай болғаны? Тек арада екі жарым жылдай өткенде ғана барып мәселенің мәнін Қазақ ССР Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, әйгілі тарихшы Манаш Қозыбаев "Тарих және әдебиет" атты мақаласында ("Қазақ әдебиеті" – 1988 – 15 қаңтар) былайша түсіндіруге талпыныс жасады: "Ғылым тоқырап, ғалымдар маңызды проблемаларды зерттеуден қашқақтап, табаны тайғанақ болғалы не заман. Барды асырып, жоқ табысты даурықпалыққа салып, мадақтау, сөйтіп ғылымды да саудаға салғалы жарты ғасыр өтті. Біздің алдымыздағы аға ұрпақ, одан қалды біз осындай тарихи принципті бұрмалаушылардың жуан ортасында келгенімізді жасыруға болмайды. Өткен жарты ғасыр ішінде шешілмей, үйіліп, жиылып қалған тарихи проблемалар қаншама десеңші.

... Зерттелуі жағынан догматикалық шылауға молырақ түскен Қазақстанның советтік дәуірінің тарихы. Республикамызда лениндік кооперативтік жоспарды іске асыру барысында болған сәтсіздіктерді біз жасырып, табыстарды асырып жазып келдік. Коллективтендірумен бірге отырықшылдыққа бір уақытта көшу заңдылық деп даурықтық...

... Бір сөзбен айтқанда, тарихты зерттеуде шешілмей, қат-қабат жиналған проблемалар не сан. Алайда, бүгінгі таңда бүгінгі ғалымдармен бұл мәселелер шешіле де қоймас. Өйткені, біз үркіп-қорқып, жалтақ-жалтақ етіп өскен ұрпақтың өкілдеріміз. Ғылыми проблемаларды шешу үшін де, тарихи әділдікті айту үшін де, қолдан жасалған қателіктерді мойындау үшін де тек қана білім емес, жүрек керек. Сондықтан біз – социализмнің перзенттері... ілгеріде болып кеткен кейде мұнды, кейде қайғылы жағдайларды болғызбайтындай зерттеулер жүргізу болашақ алдындағы қарызымыз да парызымыз. Бұл біздің имандай шынымыз, балаларымыздың балаларына айтатын өсиетіміз деп білемін!"

Әйгілі тарихшының сөз астарынан аңғарылып тұрғандай, әлі де жалтақтық, сенімсіздік, жүрексіну басым еді. Автордың өзі бұл ойларын нар тәуекелге бел байлай отырып айтқанын түсіну қиын емес. Әрдайым "шаш ал" десе, бас алуға дайын тұратын

жергілікті партия функционерлеріне сенуге болмайтын. Мұндай қилы-қилы кезеңдерді қазақ қоғамы әлденеше рет бастан өткізген...

Кінәратты қоғамда жаны күйзеліп, кеудесі шер-шеменге толып жүрген, неден болса да жасқанбауға бекем бел байлап, басын қатерге тіккен рухы күшті азаматтар жоқ емес, бар екен! "Қазақ әдебиеті" газеті ұзамай-ақ жазушы-публицист Бексұлтан Нұржекеевтің жариялылық рухына сәйкес тарихшыларымыз бен әдебиетшілеріміз атқарар биік міндеттер төңірегінде пікір өрбіткен ой-толғамдарын ортаға салады. (Ашық айту – арға сын // Қазақ әдебиеті. – 1988. – 29 қаңтар).

Жазушы-публицист ә дегеннен "Республикалық баспасөздің жай-күйіне қарағанда, біз әлі кешегімізге де, бүгінгімізге де ашық баға беруден тайсақтап, жариялылыққа әлі бел шешіп батыл кірісе алмай келеміз", – деп, батыл үн көтере келе, қалың жұртшылыққа бұрын беймәлім болып келген бірқатар жайлардың шетін шығарады. Алдымен академик-жазушы Сәбит Мұқановтың "Қазақ әдебиеті" газетінің 1965 жылғы 15 қаңтардағы нөмірінде жарияланған "Біздің Тұрар" атты мақаласындағы жайларға тоқталады. Академик жазушы сол кездің өзінде бұл дүниесінде Голощекиннің 1929-1932 жылдары Қазақстанда жүргізген қанды саясатының салдарынан қаншалықты қайғы-қасіретке жол берілгенін айта отырып: "Осындай масқара іс туралы мен білетін қазақ қоғам қайраткерлерінен бірінші боп дауыс көтерген адам –Тұрар Рысқұлов. Сол кезде Қазақстанда болып жатқан конкретті фактілерге сүйене отырып, бүкілодақтық орталық партия комитетіне жазған хатын оқыдым. Машинкамен жүз беттен асатын бұл хаттан мен, біріншіден-халқына жаны ашитын адал ұлды көрсем, екіншіден-шындықты батыл айтуға қорықпайтын батыр большевикті көрдім. Сталин культінен оның жапа шегуіне бір себеп осы хат болды деседі. 1937 жылдың жазықсыз құрбан болғандардың қатарындағы Тұрардың бұл хаты табылса, сол кездегі культ жағдайын ұқтыратын документтің бірі болар еді", – дейді.

Публицист- жазушы Б.Нұржекеев осындай аса құнды деректерге иек арта келе, біздің тарихшылар, зерттеушілер, ғалымдар бұл хатты табуға, дәл қазіргі таңда халық алдында талдауға міндетті екеніне тоқталады. "Өйткені Рысқұлов жайындағы шындықты жартылай айтып, жартылай бүгіп қалғанда біз не ұтамыз?" – дейді автор жаны күйзеле. Онда Рысқұловтың жіберген қателігін желеу етіп, тағы оған тасадан тас лақтырушыларға жол береміз. Сәбит Мұқановтың аталмыш мақаласында: "Соны көре тұра біздің кейбір тарихшыларымыз партия ақтаған Тұрарды сазға қайта батыру талабына кірісті. Олар Тұрардың бұдан қырық жыл бұрын мойындаған қателігін, тарихтың көң-қоқыр төгетін шұқырынан қайта суырып, адал коммунистен арам "ұлтшыл" жасамақ болды", – деуі бекер емес.

...Біз қазіргі таңда , егер Рысқұловқа әлі де Сәбең айтқандай, жала жабушылар шығар болса, онымен ашық күресуді өзіміздің борышымыз деп түсінуге тиіспіз. Өйткені оның "ұлтшылдық" қатесін негізсіз қайта жаңғыртушылардың өзі иә ұлтшыл, иә рушыл екендігіне күмәнданбаудың өзі қиын.

...1930–1932 жылдар мен 1937–1938 жылдардың шындығын әлі де тірі куәлар бар кезінде біліп айқындау—бәріміздің де азаматтық борышымыз. Әсіресе, 1930–1932 жылдардағы Қазақстандағы асыра сілтеу кезеңі бізде әлі бұлдыр, жартыкеш айтылып келеді және айтылған нәрселерге қоғамдық, халықтық баға да беріле қойған жоқ"...

Жазушы өз мақаласында осындай өте күрделі әрі жауапты тұстарға араласып, архивтің ең түкпіріндегі шындықтарды жарыққа шығарып жатқан тарихшылардың жоқ екеніне, олардың қазіргі жариялылық кезеңнің талабына батыл үн қоспай, әлі де сақтанып, ұзақ уақыт жөнсіз сылбырлық көрсетуі республикадағы қоғамдық ой-пікірдің, үннің дұрыс қалыптасуына кесірін тигізіп отырғанына қатты қынжылысын танытады. Сондай-ақ, мақала рушылдықпен қарсы бітіспес күрес, ұлттық тіл мен ділдің, ақиқат аулының өзекті мәселелері тұрғысындағы батыл да ашық ой-пікірлермен өрнектелген.

Осындай соны серпілістен кейін ұзамай-ақ тағы бір танымал публицист-жазушы Смағұл Елубаев :"Осындай әлеуметтік әділет туы көтеріліп, жариялылық үні дүниені жаңғыртып жатқан, осынау қайта қарау, қайта құру кезеңінде біз нендей мәселені қайта қарап, нендей мәселені қайта құрдық деген заңды сауалдар туындайды. Рас, орталық журналдар тарихтың "ақтаңдақ" тұсының шындығы туралы орыс жазушыларының қоржынында ондаған жылдар қаңтарулы жатқан роман, повестерді бірінен кейін бірін тоғытқанда, біздің журналдар не басарын білмей томағатұйық үнсіз қалды. Бұл жалғыз ғана біздің баспасөздің міні емес, күллі тарихшы, жазушы қауымның да міні еді. Әлде шындық жолында құрбан болып, екі-үш роман тартпада жатпайтындай сталинизм жылдары Қазақстан аспанында үйірілген бұлт өзге республикалардан аз болып па?!" – деп жанайқай сала отырып, отыз екінші жылы қазақ басынан өткен алапат қырғынға тоқталады, Ф.И.Голощекиннің қолдан жасаған аштығының кесапатын терең ашып көрсетеді (Нәубет.Мезгіл мінбесінен//Қазақ әдебиеті.-1988.-18наурыз).

Публицист-жазушының ызалы жан толғанысына құлақ түрер болсақ, Қазақстан тарихында "1932 жыл" қара жазумен жазылатын дата. Бұл жыл — республика басына төтенше төнген нәубет, бұл жыл-халық тұрмысымен, психологиямен санаспай омыра басшылық етудің, әкімшіліктегі волюнтаризмнің аяғы немен тынарын мәңгі еске салып тұруға, мәңгі сақтандырып тұруға тиіс

жыл. Бұл жыл-еш уақытта ұмытылуға тиіс емес, керісінше келер ұрпаққа үлкен сабақ болуы тиіс. Бұл—орны толмас халықтық қасірет.

Автор Қазақстандағы аштықпен белсене күрескен партия қайраткерлерінің бірі—сол кездегі РСФСР совнаркомының орынбасары, белгілі революционер Тұрар Рысқұловтың Қазақстандағы төтенше ауыр хал-аштық хақында Сталиннің атына екі рет үлкен хат тапсырғанын, сондай-ақ сол тұста жас қаламгер Ғабит Мүсіреповтың Қазақстан өлкелік партия комитетіне Голощекин саясатының қателігі, соның салдарынан аштық зардабын көріп жатқан қарапайым халық туралы ресми хат тапсырып, қарсылық білдіргенін ("Бесеудің хаты") айта келе осы құжаттарды тауып, елге жеткізудің аса қажеттігіне тоқталады. Сондай-ақ, жазушы-публицист тоқырау жылдар зардабы тек қана күллі қоғамымызды емес, әдеби шаруашылығымызды тұралатқанын, ашыдан жазушылар қашып, тұзы татымаған тұщыдан қалың қазақ оқырманы қашып, "кітап" деген қастерлі ұғым өзінің бағзы қадір-қасиетін жоғалтуға жақындағанын көкірегі қарс айырыла жеткізеді.

Кезінде кеңестер одағын ғана емес, күллі әлемді дүр сілкінткен, қылышынан қан тамған Мәскеу тоталитарлық жүйе алпауыттарының қиқулата ат қосқан, ғасырдың ағысы, сынға түскен 1986 жылғы қасіретті Желтоқсан оқиғасы да бағасын ала алмай жатты. Тіпті, СОКП Орталық Комитетінің "Қазақ Республикалық партия ұйымының еңбекшілерге интернационалдық және патриоттық тәрбие беру жөніндегі жұмысы туралы" қаулысында (Қазақ әдебиеті. —1987. — 17 шілде) тұтас ұлтқа "қазақ ұлтшылдығы" деген қара күйе жағылды, ұлт намысын алаулатқан бұл тарихи оқиға жөнінде алғашқы жылдары одақтық, республикалық басылымдарды түрлі көзқарастар білдірілген жарияланымдар басылуымен болды. Олардағы пікірлердің бір-бірімен кереғар келіп жатқаны да ашы шындық еді. Осындай бейберекеттік белең алған тұста халықтың адал ұлы, КСРО Жоғарғы Кеңесінің мүшесі, КСРО халық депутаты Мұхтар Шаханов орталықтың адам төзгісіз әділетсіздігін айтып, жалындата көтерумен болды. Ұлт намысы жан-жүрегіне тыншу бермеген ақын азамат КСРО халық депутаттарының бірінші съезінің мінберінен Алматыдағы 1986 жылғы Желтоқсан оқиғасына байланысты берілген бағаны қайта қарау туралы Мәлімдеме жасады. Басын қауып-қатерге байлаған ол, ештеңеден де тайсалған жоқ. Бұл ерлікпен пара-пар болатын!

"Съезд трибунасынан айтылған Мәлімдememді республикалық бірде-бір басылымның жарияламауы көңіліме күдік ұялатты, — деді М.Шаханов "Қазақ әдебиетінің" тілшісі К.Табеевке берген сұхбатында. —Жасқаншақтық пен жалтақтықтан түбегейлі арылмайынша, халықты мазалаған түйіні қиын мәселелердің

байыбына бару, оны тереңдеп айту еш мүмкін емес. Қазіргі уақытта бүкіл рухани күш жігеріміз әртүрлі ұлттардың достығын жалғастырып, көп ұлтты Отанымыздың ірге тасын нығайтуға бағытталып отырған кезеңде ұлт намысына көлеңке түсірер әрбір кездейсоқ жағдайға зерделі сөзбен қарауды уақыттың өзі талап етеді. Алматыдағы декабрь оқиғасы біздің республика өміріндегі емделмеген жара секілді ең бір жанды нүкте. Ал кейбір басшы жолдастар "Осы мәселені көтерудің қажеті жоқ еді, Шаханов біткен жараның аузын тырмалаумен келеді" деген сияқты уәж айтуда. Мен бұған үзілді-кесілді қосылмаймын. Өйткені, әрбір жасалған қылмыс, кімнің тарапынан болсын жіберілген әрбір қателік, ерте ме, кеш пе, әйтеуір, әділдік пен байыптылықты терең зерттеуді қажет етеді" (Демократия тағылымдары. КСРО Жоғарғы Кеңесінің мүшесі, КСРО халық депутаты Мұхтар Шахановпен әңгіме. Әңгімелескен Коммунар Тәбеев // Қазақ әдебиеті. –1989. – 14 шілде).

Мұхтар Шахановтың КСРО Жоғарғы Кеңесі халық депутаттарының бірінші съезі мен сессиясында сөйлеген сөздері мен мәлімдемесі 1986 жылғы Желтоқсан оқиғасына байланысты Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Арнаулы комиссиясын тезірек құруға себап болды. Сондай-ақ осы тұста Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің депутаты Михаил Есенәлиевтің тарихқа айнала бастаған Желтоқсан дүрбелеңі туралы Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Президиумына депутаттық қозғау салуы да қолға алынған іске үлкен ықпал тигізгені анық еді. Осы жайлар жөнінде аталмыш Арнаулы комиссияның төрағасы, ақын Қ.Мырзалиев ашық айтып, комиссияның жан-жақты жүргізіп отырған жұмыстарына қалың бұқараны хабардар етеді (Айғақ қане, куә кім? 1986 жылғы Желтоқсан оқиғасына байланысты құрылған Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Арнаулы комиссиясының төрағасы Қадыр Мырзалиевпен сұхбат. Әңгімелескен Жүсіпбек Қорғасбеков // Қазақ әдебиеті. – 1989. – 22 қыркүйек).

Ұлт мүддесі жолында еңселерін тіп-тік ұстап, Азаматтық таныткан халықтың адал ұлдарымен, зиялы қауым арқасында әділет салтанат құрып, Желтоқсан оқиғасына лайықты баға берілді. Ұлт намысы үшін бастарын қауіп-қатерге байлап тоталитарлық биліктің қанды шеңгелінде болған қазақтың талай-талай ұл-қыздары ақталды. Желтоқсан тақырыбын "Қазақ әдебиеті" тұрақты көтеріп халықтың көзін шындыққа жеткізді. (Ашы да болса, ақиқатын айтайық. КСРО халық депутаты Мұхтар Шахановпен әңгіме. Қаз ТАГ // Қазақ әдебиеті. – 1989. –1 қыркүйек; Мұхтар Шаханов. Бес ғасырлық арман немесе Желтоқсан тағылымы. (Желтоқсан оқиғасының 10 жылдығына арналған "Тәуелсіз Қазақстан" атты ғылыми-теориялық конференцияда жасалған баяндама) // Қазақ әдебиеті. – 1996. – 17 желтоқсан, тағы басқалар).

Осылайша, республикамызда коммунистік тас күрсауды тұңғыш болып бұзған "Қазақ әдебиеті" газетінің жоғарыдағыдай жариялынымдарынан кейін өзге де басылымдар қаны сорғалаған өзекті мәселелерге жанамалап болса да бара бастады. Осы тұста еліміздегі танымал тарихшыларымыздың бірі, профессор Ә.Тұрсынбаев: "Тарихтың өзекті проблемаларын, соның ішінде ұлттық және ұлтаралық қатынастар мәселелерін ғылыми талдаудың жай-күйі туралы осы айтылғандардың өзінен-ақ тарихшылардың ғылыми-зерттеу жұмыстарында орын алған олқылықтар мен кемшіліктерді түзете алмағаны көрініп тұр. Бұл тақырыптарды зерттеуде мақтанарлықтай ештеменіз жоқ. Асыра мақтау сипатындағы трактаттарымыз қоғамдық ойды марғаулыққа ұрындырады. Ал өмірдегі нақты жағдай тарихшылардың да, әдебиетшілер мен журналистердің де назарынан тыс қала берді", — деп, мойындай отырып, сыпайы ғана қынжылыс білдіреді. (Қайта құру және тарих. Идеологиялық жұмыс: қоғамдық ғылымдар парызы// Социалистік Қазақстан.-1988.-29 наурыз).

Әйгілі тарихшымыз Манаш Қозыбаев "ақтаңдақтар" ақиқатын ашуға белсене кірісіп, халқымыздың өлшеусіз қайғы-қасіретке батуына басты себепкер болған Ф.И.Голощекиннің (Шая Ицковичтің) саяси портретін көз алдымызға әкелді (Голощекин. Саяси портрет// Қазақ әдебиеті.-1988.-9 желтоқсан). Сондай-ақ "Социалистік Қазақстан" газетінде "Ақтаңдақтар ақиқаты" атты мақаласын жариялады (1988 жылғы 11 қыркүйек). Жазушы-публицист Бейбіт Қойшыбаевтың Қазақ ССР Жоғары сотының председателі Т.Айтмағанбетовпен сұхбаты арқылы қалың оқырман 30-шы жылдары жазықсыз репрессияға ұшыраған ақын-жазушылар А.Байтұрсынов, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаевтардың әдеби мұраларын оқырмандарға қайтару жөнінде жұмыс істеп жатқан Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің арнайы комиссиясының ісінен хабардар болды (Әділет салтанат құруда // Қазақ әдебиеті. —1988. —9 желтоқсан). Ұзамай-ақ ҚКП Орталық Комитеті комиссиясының қорытындысы бойынша жазықсыз жазаға ұшырап, республикада отызыншы жылдары орын алған зорлық-зомбылықтың, социалистік заңдылықты бұзудың құрбаны болған аса көрнекті қазақ зиялылары А.Байтұрсынов, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаевтардың қоғамдық-саяси, ғылыми-педагогикалық және әдеби қызметтері туралы тарихи шындық толық көлемінде қалпына келтірілді, қазақ халқы аңсай күткен әділет салтанат құрды.

Осы орайда ғалым-публицист, ұлттық мүдде тұрғысындағы ой-пікірлері үшін елуінші жылдардың аяғында қуғын, қысастық көрген Тұрсынбек Кәкішовтің газеттің екі нөмірінде жарияланған "Қазақ зиялыларының тағдыр-талайы" атты мақаласы ерекше назар аударады (1989 жылғы 19, 26 мамыр). "Алашты ауызға

алсақ, төбе шашымыз тік тұрып, кесапатқа ұрынардай көрінетін болдық. 1928-31, 1937-38, 1949-53 жылдары алашқа жақын болды деген адамдардың пәни құруына себепші болдық, сол кездегі пысықтар мен қызылкөздер қысастық жасауға" "алашшыл, ұлтшыл" дегендерді оңды-солды пайдаланды. Ондай атаққа "ие" болған адам алапестей арамыздан аластатылды. "Алаш" атауы қарғыс-лағнеттен де күшті,әсерлі,зәрлі болдың,-деп, қалам сермей келе,автор қазақ зиялыларының кезең-кезеңімен қалайша қудаланғанына, осынау зобаланлардың идеологиялық тұрғыда асқынуына себепші болған бірқатар партиялық қаулылардың мәніне тоқталады, олардың күшін жоятын арнайы қарар шығарудың уақыты жеткенін мәселе етіп қояды. Осы материалдан кейін 1989 жылдың соңында Әдебиет пен өнер мәселелері бойынша 30—40 жылдар кезеңі мен 50 жылдар басында қабылданған қаулыларды зерттеу жөніндегі Қазақстан Компартиясы Орталық комитетінің комиссиясы өз қорытындысында жеке басқа табыну кезеңіндегі дүмшелікпен жадағай теріске шығару мен халық тарихын зерттеу мәселелеріне тоқыраушылық тежеу салдарын батыл түрде жою мақсатымен төмендегі партиялық құжаттардың күшін жою қажет деп тапты: ВКП (б) Қазақ өлкелік комитетінің Мәдениет және насихат бөлімі мен Қазақстанның марксизм-ленинизм институтының "Сталин жолдастың хатына байланысты Қазақстанда теория майданындағы күрес міндеттері туралы" түсіндірме хаты (10.01.1932ж), сондай-ақ Қазақстан КП(б) Орталық Комитетінің "Қазақ ССР Ғылым академиясы Тіл және әдебиет институтының жұмысындағы өрескел саяси қателіктер туралы" (21.01.1947), "Қазақстан Совет Жазушылары Одағының жұмысындғы үлкен қателіктер мен кемшіліктер туралы, оларды жою жөніндегі шаралар туралы" (17.08.1951), "Социалистік Қазақстан" газетінде: "Көпеев-ұлтшыл, діндар ақын" деген атпен жарияланған мақала туралы" (10.12.1952), "Қазақ әдебиеті антологиясының жаңа басылымы туралы" (7.01.1953) және "Қазақ ССР Ғылым академиясы Тіл және әдебиет институтының жұмысы туралы"(1.08.1953) қаулылары.

Сөйтіп, қайта құру және қоғамды демократияландыру, ұлттық сана-сезімнің өсуі жағдайында ғана қазақ журналистері мен жазушылары "Қазақ әдебиетіңгазетіндегі жарияланымдары арқылы ұзақ жылдар бойы ұлт зиялыларының адымын аштырмай, құғын-сүргінге ұшыратуға басты себепші болып келген қазақ әдебиеті ұлтшылдықпен айыпталып, қаламгерлердің төбесінде "саяси соқырлықтың" найзағайын жарқылдатқан қаны сорғалаған партиялық құжаттардың күшін жоюға батыл қадам жасады.

Темір құрсау бұзылып, сірескен сең сөгілді. Сол сол-ақ екен, Республикалық ұлттық басылымдарда ұзақ жылдарға созылған марғаулықтан арыла бастады, жазушы-публицистеріміз, тарих-

шыларымыз социалистік догматизмнің шеңберінен шығып,өткендегі орны толмас халықтық ,шын мәніндегі ұлттық қайғы-қасіретімізге таразылау тұрғысында баға беру үрдісі қалыпты іске айналды. Халықтың қайғы-қасіретін арқалаудан танбаған, талай-талай қилы кезеңдерді басынан кеше отырып, ұлт мүддесінен сомдалған "Қазақ әдебиеті" газеті осылайша ел тәуелсіздігі қарсаңындағы бозала таңда қазақ публицисткасының алтын дәуіріне жол ашты! Еліміздегі ұлттық басылымдар беттері шынайы ақиқат-шындықтың, ашық әңгімелесу,пікір алысудың, үміт пен күдіктің, жарқын болашақ бастауларының ашық алаңына айналып жүре берді...

"Қазақ әдебиеті" партократиямен қарсы күресте

Ұлт публицистикасының алтын дәуірі басталған сол өткен ғасырдың сексенінші жылдарының соңында дімкәс та кінәратты социалистік қоғамның өзегін жарып шыққан "қайта құру", "жариялылық" үрдісі қазақ елінде кеш болса да тереңдеп, дендей бастаған-ды. Соның айқын айғағындай, газеттеріміз бен журналдарымыз халықтың қарапайым ой-пікірлерін, қоғамымызда қордаланып қалған кеселдер туралы ашық та батыл жаза бастады. Жалпы ұлтымыздың талайлы тағдырында, әдебиетіміз бен мәдениетіміз тарихында мәңгілік өшпес із қалдырып, бірақ өздері мәңгілік өше жаздаған заманауи мұңлықтарымыз бен зарлықтарымыз мерзімді басылымдар арқылы шынайы да мөлдір күйінде халқымызбен қайта қауышты. Ең бастысы сол, кеңестік кезеңде жалтақтап, жүрек тербеген ой-армандарын айта алмай келген жазушы-публицистеріміз, мәдениет-өнер адамдары ашы шындық төңірегінде ой бөлісіп жатты.

Сонау алпысыншы, жетпісінші жылдары ұлттың бетке ұстар зиялы әдебиетшілері, публицистері осындай дүбірлі сәтті аңсап, іштей құмығып келгенін ешкім де жоққа шығара алмайды. Бұл олардың жазбаларында жасырын түрде бой тасалап тұрғандай әсер қалдырады. Осы ретте ұлы жазушымыз Мұхтар Әуезовтің мынадай ойларын бір сәт зерделесек, бұған айқын көз жеткізгендей боламыз: "Жазушы неге нашар жазады? Мұның себебі біреу ғана емес. Ең әуелі өмірді нашар білу бар. Жазам деген ортадан сыртқары тұрып жазуға болмайды. Өзің талдап алған материалды сүю ғана емес, барлық шетін, нәзік жайларына шейін түгелімен қиялдап та іштен көшіру шарт. Таңдап алған ортасын және тиісті байланысты жайларын сүйіп сезінген көңілге ғана шыншыл терең, сенімді суреттер сай келеді.

Ал енді осы айтқанмен қатар біздің творчестволық тіршілігімізде тағы бір мәні аса зор екінші жай бар.

Көп уақытта біз өмірді біле тұра да, көркем шығармаға керек шындықтың көбін жазбайтынымыз болады... адам өзін өзі ұмытар халге жететіні болады. Дағдылы мерзімді қалпынан мүлде өзгеріп өсіп кететіні бар. Сондай күйден ғана терең шындық шығармасы тұрады. Ендеше ең үлкен шарт не? Шарт, саяз қалқымау, шала қарпымау! Болмаса шала-шалағайдан не тумақ? Көрік те берік те жоқ, ши-шырпы ғана туады!...

Ал біздің повесть, роман, әсіресе пьеса атаулымызда жаңағыдай адам шындығының орнына көбінше жалған драма, жалған тартыс түседі.

Осы жалған тартыстар шығармаларымызда шын тартыстың төлеуіне жүріп кетіп, конфликтісіз құрылыс деп аталды. Барлық жанрдағы шығармаларда сондай жасанды жалған құрылыстар мол орын алғандықтан арзан қолды шығармалар молайды". (Әуезов М. Уақыт және әдебиет / Құраст. ред. алғы сөзін жазған Ы.Т.Дүйсенбаев /—Алматы. Қазмемкөркемәдеббас, 1962. — 395—398 беттер).

Әйгілі сыншы Мұхамеджан Қаратевтың да мынадай ойпікірлері бүгін де аса маңызды: "Сталинді партиядан, халықтан бөліп алып, құдайдың қатарына шығару, босқа даурығу, шындықты айтуға келгенде жалтақтау, қысылып-қымтырылу, халықты, адамды аяқ асты ету сияқты өрескел қылықтар әлдеқашан қалды, әрине. Тағы да толып жатқан кесел, қырсықтардан біржола қол үздік. Бірақ көп жылдар бойы миға сіңіп, әбден әдетке айналып кеткен кейбір құбылыстар осы күнге дейін ескерусіз етекке жабысып, аяққа шырмалып қалмай келеді. Олар ойға оралғы, сезімге бөгет жасайды. Соның бірі — схемамен ойлаушылық.

Схема — әдебиеттің жауы екенін біле тұра, кейбір жазушылар мен сыншылар схемамен ойлайтынын өзі де байқамай қалып жүр. Олардың өмір шындығы туралы газеттен, одан-бұдан тірнектеп алған азын-аулақ білігі болады, оқулықтан алған шағын ғана қара дүрсін ұғымы болады, дүниені олар осы мөлшермен өлшейді де, өмірдің шытырман күрделі оқиға, құбылыстарына кездескенде, қайықша қалқып, шоршып шығады, айдынға, тереңге, жылымға бармайды, саяздан, шалшықтан қайтады. Ал енді бір жаманы, осы саяз бен шалшықты өмір шындығы деп ұсынатындар бар.

Схемамен ойлау, өмірді сырттан өлшеп-пішу, шындықтың қайшылығынан, қиындығынан, терең сырынан қорқып тайқақтау — XX съезден бұрынғы салт еді ғой. Сондықтан қазірде өмір шындығына бойлап бармай, бержағынан қайтып жүрген жазушылардың үстірт шығармасын оқығанда лажсыз сол бұрынғы салттың салдарын еске аласың..." (Қаратаев М. Шеберлік шы-

ңына. Қазақ совет әдебиетінің келесі мәселелері жәйлі зерттеулер мен мақалалар) –Алматы: Қаз-мемкөркемәдеббас, 1963. – 11–12-беттер.

Жоғарыдағы айтылған ойлар 1956 жылы XX съезден басталып, 1961 жылы XXII съездің өріне шығарған жаңа дәуірдегі қолайлы жағдайда көркем әдебиеттің даму процесі нендей жеміс берді, қандай бағыт алып отыр деген мәселе тұрғысында болатын. Партияның XX съезі Кеңес әдебиетінің алдына осы заман тұлғасын бейнелейтін идеялық-көркемдік дәрежесі жоғары асыл туындылар беруді мақсат етіп қойған еді. Дегенмен де арада көп уақыт өтпей-ақ Коммунистік партия социалистік догматизм идеологиясының бағытын өзі ұстанған арнаға бағыттап, бұрандасын қатайта бастады. Сол тұста бас көтере бастаған демократиялық, еркіндік үрдісі ғұмыры ұзаққа созылмады, қайтадан тұншықтырылып, Кеңестік қоғам тоқырау табылдырығын аттады. Қазір ойлап отырсақ, жетпісінші жылдармен тұспа-тұс келетін бұл кезең жиырма жылдай уақытқа созылған екен. Марғаулықпен, ауа жайылушылықпен сипатталатын осы кезеңде ұлт пен ұлыстың келбеті мен тағдырын айқындауға талап, талпынысқа қатаң да жасырын шектеу қойылғаны мәлім. Ұлттық интеллигенциямыздың үлкен бір тобына 50-жылдары тағы да "ұлтшыл" деген айып тағылып, қуғын-сүргіннен, бас сауғалаудан бой түзей бастаған олардың әсіресе ұлт мүддесі, ұлт мәселесі, ұлттық характер төңірегінде сөз қозғауға, ой-пікір айтуға зауықтары жоқ еді. Мұндай көңіл-күй қазақ публицистикасында белең алып тұрды. Дегенмен арагідік болса да бұл тұрғыдағы ой-өлшемдердің бой көрсетіп қалып отырғанын жоққа шығаруға болмайды. Бұған ғалым-публицист М.Ғабдуллиннің төмендегідей пікірлерін келтіре кеткен орынды секілді: "Қаһарманның ұлттық өзгешелігі, ең алдымен, оның ұлтының дамуындағы әлеуметтік, экономикалық және тарихи ерекшелігіне және осыған сәйкес, дүние танудағы, түсінудегі, сезінудегі ұлттық психологиясына байланысты нәрсе. ... Әр халық өмірінің әлеуметтік-тарихи өзгешеліктері бар. Сол өмірде қалыптасқан адамның сипатынан осы ерекшелік белгілер көрінбек.

Қаһарманның ұлттық келбеті туралы пікір айтқанда, халық өмірінің осы әлеуметтік-тарихи ерекшелігін көбіміз ескере бермейміз. Зерттеулерде, мақалаларда әдебиеттегі бір ұлт кейіпкеріне берілген сипаттаманың екінші ұлт кейіпкеріне берілген сипаттамадан алшақтамай жататыны сондықтан.

... Қаһарманның ұлттық ерекшелігін танытатын күйлер мен моральдық-адамгершілік қалыптарды ұлт дамуының объективтілік заңдылықтарына тығыз байланыста алып қарауымыз керек" (Ғабдуллин М. Біз ұлттық характер дегенді қалай түсінеміз? Шеберлік туралы әңгімелейміз // Қазақ әдебиеті. – 1971. – 3 желтоқсан).

Жариялылықтың саф ауасымен еркін тыныстай бастаған шақта ұлттық публицистиканың өрлеу кезеңіне қадам ашқан "Қазақ әдебиеті" газеті батыл үннің, ашық пікір мен әділ таразылаудың басында тұрды. Қоғамдық ой көшкінінде құлаш ұрған жазушы-публицистеріміздің зерде-танымы да биікке өрлеп бара жатты. Газет бетінде бірінен соң бірі жарық көрген қоғамдық өмірдің шынайы шындығы жөнінде мәселе көтерген материалдар қалың оқырманға жол тартумен болды. Сондай публицистикалық мақалалардың бірінде ұлттық мүдде тұрғысында қазақ қоғамының кеңестік дәуірдегі бірқатар шынайы шындықтары байсалдылықпен әңгіме болды. Материалдың авторы Михаил Есенәлиев өткенге сарабдалдықпен ой жібере отырып, қазақ интеллигенциясының өз тарихында үш рет аяусыз құдалауға ұшырағанын айқын ашып айтады. Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында айқын бағыт алған таптық күрес ат төбеліндей ғана қазақ интеллигенциясын екіге бөлді. Бірсыпыра зиялыларымыз "Алаш" ұйымына топтасты. Олардың ішінде аса талантты, дарынды оқығандарымыз аз емес еді. Интеллигенциямыздың екінші бөлігі жаңа қоғамды орнатуға белсене араласты. 20-жылдардағы таптық күрестің қатал логикасы мынаған алып келді: ең алдымен ұлттық мүддені жоғары көтеріп, социализмнің мән-маңызын жете түсіне алмаған немесе түсінгісі келмеген интеллигенция (А.Байтұрсынов, М.Дулатов, Ж.Аймауытов, т.б.) қатты құдаланды, қоғамдық-саяси өмірден шеттетілді, оларға кешірім жасалмады.

Жиырмасыншы жылдардан кейін ұлттық интеллигенцияның үлкен отряды пайда болды. Дегенмен де таптық күресте шыңдалған, ұжымдастыру мен индустрияландыру кезеңдерін бастан өткерген, уақыт өте келе ұлттық мұң-мұқтажын терең түсінген асылдарымыздың басым көпшілігін 37—38 жылғы репрессия жалмады.

Ұлттық интеллигенциямыздың үлкен бір тобына 50-жылдары тағы да ұлтшыл" деген айып тағыла бастады. Осы жылдары "Қазақ әдебиетінде" ұлт мүддесінен туындаған қазақ тіліне, мектептерде қазақ тілінде оқытуға, т.б. жайларға қатысты өткір де өзекті публицистикалық материалдар жарияланып, авторлар құғынға ұшырады...

Осынау оқиғалардан соң отыз жылдан астам уақыт бойы қазақ халқы "ұлтшылдық" деген айыптауды естіген жоқ. Тек, 1986 жылғы желтоқсан оқиғасынан кейін СОКП Орталық Комитеті Алматыдағы ашық бой көрсетулерге байланысты "Қазақ республикалық партия ұйымының интернационалдық және патриоттық тәрбие беру жөніндегі жұмысы туралы" қаулысында республикамыздағы шовинизм көріністері, қазақ ұлтшылдығы, ұлтшылдық пиғылдар туралы айтылды. Мұндай шешімдер өз-өзінен халықтың наразылығын туғызды.

Публицист жоғарыдағы жайларға өз бағасын бере отырып, қалың бұқараның орынды ренішін туғызған қоғам дамуындағы кінаратты моральдық-саяси ахуалға ғана емес, сонымен бірге республикамыздың экономикалық дамуындағы елеулі кемшіліктерге тоқталды. Партияның кадр мәселесін шешу ісіндегі әділетсіздіктеріне – басшы қызметкерлерді тағайындауда көбінесе олардың саяси, іскерлік, адамгершілік қасиеттерін емес, жерлестік, рулық, тамыр-таныстық белгілеріне айрықша мән беріп отырғанын ашып айтты. Сондай-ақ автор одақтың, орталықтың әлеуметтік-экономикалық әділетсіздікке ұзақ уақыт бойы жол беріп келгенін тілге тиек ете отырып, Қазақстанның негізінен тек шикізат өндіретін аймақ болып қалғанын нақтылы фактілермен дәлелдейді.

"Қазақтар – ежелден кеңпейіл, бауырмал халық, – дейді публицист мақаласының соңында. – Қонағына төрінен орын беретін, өзінен бұрын өзгені құрметтейтін халық. Мәселен, Тарас Шевченко – украин халқына қалай қымбат болса, Махамбет есімі де – қазақ халқына дәл солай қымбат. Дәл қазір республикамызда Махамбет есімімен аталатын бірде-бір қала жоқ болғанымен, украин кобзарының атымен аталатын екі қаламыз бар...

Көкшетау қаласында, яғни В.Куйбышев пен Ш.Уәлихановтың туған жерінде Шоқанның музейі жоқ болса да, В.Куйбышевтің музейі бар. Достоевскийдің Одақтағы ең бір үлгілі музейлерінің бірі – Семейде. Ал Мұхтар Әуезовтің музейі облыс орталығында емес, аудан орталығына орналасқан..." (Есенәлиев М. Қалыпқа салма, халыққа сал. КПСС Орталық Комитетінің Пленумы қарсаңында // Қазақ әдебиеті – 1988. – 14 шілде).

Сексенші жылдардың соңына қарай ұлы держава – кеңестер одағында жетпіс жылдай өз билігін өктемдікпен жүргізіп келген коммунистік партияның беделден айрыла бастағаны ақиқат еді. Сондай-ақ елдегі тұрақсыздық қарапайым халықтың ұзақ уақыт бойы дәріптеліп келген коммунистік партияның көшбасшылық кеменгерлігіне ғана емес, жалпы үкіметтің ұстанған бағыт-бағдары мен әр бес-он жылда бір қаулысы бір қаулысын жоққа шығарар айнымалы жоспарына, заңына, әлеуметтік-экономикалық тұрақсыз шараларына күмәнмен қарау сенімсіздігін туғызды. Қоғамдық жүйеміз бен ғылымымыздағы ел мен жерді көркейтудің нақты мәселелерінен гөрі көпірме көпсөздікке, құрғақ уәдеге әуестік жүрек айнытып, баяны жоқ мақалалар мен баяндамалар каптап кетті. Екіжүзділік етек жайған, тоқырауға душар болған қоғамда көшбасшы саналатын партияға әділ де лайықты баға берілуі тиіс болатын. Қалың бұқара өздерін сарсаңға салып қойған партияның кім екеніне айқын көз жеткізуі керек еді. Халық алдындағы бұл аса күрделі де қауіпті парызды жазушы-публицист Оралхан Бөкеев орындады: Сол, "тоқырау" деп аталатын жылда

жазылып, басылып таратылған кітаптар сеңдей сіресіп сөрелердің қабырғасын қайыстырды: сол тұстағы барабан сықылды дүмпуі қатты, іші қуыс саяси кітаптардан емтихан тапсыра алмай қанша студент азап шекті, оқудан шықты, қазір де қарқ болып жүргені шамалы. Шіркін-ай, миллиондаған тиражбен таралған Сталиннен бастап Черненкоға дейінгі саяси жинақтарға жұмсалған қайран қағаз қазір болса ғой, онда халықтың сұранымына ие газет-журнал, көркем әдебиеттің шектелуін алып тастар едік. Біздің айтпағымыз, дәл осы мәселе болмаса да, осындай үлкенді-кішілі ағаттықтарымыз коммунистің беделіне уақыт өткен сайын нұқсан келтіргені рас.

Революцияның төлбасындағы саяси қайраткерлердің бойындағы сауаттылық пен терең білім, бірте-бірте саябырсып өңкей үр да жық дөрекі басшылыққа дізгін беріп алдық, яғни ел басқарудағы байсалдылық, сабырлылық, пайымы мол парасаттылықтың орнына бірыңғай міндет-талапқа құрылған айқай-сүрең, алашапқын асығыстық, ұпай қуған ұраншылдық белең алды.

... Саяси сауатты, жалпы білім өресі өте төмен бола тұра жылдар бойы "анау қайда, мынау қайдамен" халықтың қазанына қақ тұрғызбай келген басшылардың бағы тайып, қайта құру басталғанда ғана әлгілердің білімсіздігі біліне бастады... Өкінішке орай, ондай ел құрметіне бөленген, шын мәнінде авангардтық роль атқаратын партия қызметкерлері тоқыраудың тоқмейіл жылдарында тым-тым қораштанып кеткенін жасыра алмаймыз. Халыққа қалтқысыз қызмет көрсетудің үлгі-өнегесін көрсете алған жоқ. Ел басқарудағы әкімшілдік-әміршілдік қоқан-лоқы тәсіл партия басшыларын бірте-бірте бұқарадан шеттете берді. Кез-келген ұсақ-түйек шаруаға араласқыш әдет үлкен істің қадірін кетіріп, зәрезәп күйге түсірді". (Бөкеев О. Партия дегеніміз... Мезгіл мінбесінен // Қазақ әдебиеті. – 1990. – 2 наурыз).

Публицист-жазушы жалпы партиялық басшы органға бірыңғай халық шаруашылығы саласындағы мамандардың көптеп тартылып келгенін, олардың өз мамандығы шеңберінде ғана шектеліп, жан-жақты білімі таяз болғандықтан, саяси істе шорқақтық көрсеткендіктерін ашық түрде айта келе, бұл іске филологтар, журналистер, заңгерлер, философтар, ғалымдардың аз мөлшерде тартылып келгеніне қынжылыс білдіреді. Осылайша, партиялық кадрдың қатары біржақтыланып, билігі болғанымен беделі әлсірей бастады. Партиялық билік жүріп тұрған кездің өзінде "Қазақ әдебиетінің" мұндай материалды жариялауының өзі ерлікпен пара-пар еді.

Осылайша, кезінде "Қазақ әдебиетінің" беттерінде коммунистік партияның авангардтық рөлінің төмендегені, халық алдындағы абырой-беделінің құлдырап бара жатқаны аз әңгіме болған жоқ. Сол тұста партия съезі мен пленумдарының, жоға-

рғы кеңес сессияларының биік те мәртебелі мінберлерінен бастап, әрбір ұжымдағы бастауыш партия ұйымына дейін осынау кері кеткен қатты ағысты қалай тоқтату, жоғалған беделді қалай қайтару төңірегінде ашы да ашық пікірталастар өтіп жатты. Газеттің бетінде де көптеген қазақ публицист-жазушыларының (Асқар Сүлейменов, Тұрсынхан Әбдірахманова, Оралхан Бөкеев, Камал Смайылов, тағы басқалар) осы аса күрделі мәселеге орай, қоғамдық-саяси өмірдегі орын алып отырған ахуал жайындағы ой-толғаныстары жарық көрумен болды. Әрине, алып мемлекет – кеңестер одағының түпсіз тоқырауға ұшырап, тығырыққа тірелуіне, осыншалықты әлеуметтік-экономикалық қиын жағдайға душар болуына тек қана партия кінәлі емес еді. Бұған негізгі айыптылар – партияның атын жамылып, биік мансап қуған жекелеген тұлғалар болатын. Олардың қолына билік тиген сәтте өз бастарының жеке мүддесі үшін ел, жер тағдырын құрбандыққа шалып жіберетінін тарих талай рет дәлелдеді.

Қайта құру мен жариялылықтың сәулесі себезгілей бастаған тұста партократтар әділдік жолында күрескен жандарды аяусыз тұқыртудың небір айла-шарғыларын жасаудан тайынған жоқ. "Қазақ әдебиеті" газеті ақиқат туын желбірете отырып, жазықсыз жапа шеккен адал жандарды қорғауды басты парыз деп білді. Кезінде Жезқазған облысында билеуші партократтардың тәлкегіне ұшыраған бір тағдыр жайында жазушы-публицист С.Досымовтың мақаласы жарық көрген еді. (Өкініш пен өтініш // Қазақ әдебиеті. – 1986. – 28 наурыз). Мақаланың кейіпкері кейіннен толық ақталған геолог, коммунист-басшы Мұзафар Аханов болатын. "Қазақ әдебиеті" газеті жоғарыдағы материалдың жалғасы ретінде сол Жезқазған өңіріндегі партократия мен демократияның жаңа тынысын, ескі мен жаңаның күресін бейнелейтін кезекті мақаланы жариялады. (Ахметов Қ. Партократия мен демократия. Жазылған жайға қайта ораламыз // Қазақ әдебиеті. – 1991. – 15 наурыз).

Кезінде, яғни 1985 жылғы 19 қарашада Жезқазған облыстық партия комитетінің сол кездегі 1-ші хатшысы Н.Г. Давыдов Сәтбаев қалаткомының төрағасы М.Ахановты шақырып алып, оның қызметінен ресми түрде босатылғанын хабарлайды. Себебін "Жезқазғантүстіметалл" ғылыми-өндірістік бірлестігінің бас директоры Т.М.Урумовпен және Сәтбаев қалалық партия комитетінің 1-ші хатшысы В.Н.Малышевпен тіл табыса алмағаның деп, айқындап та берді.

Содан күндер өте береді. Еш кінәсіз жұмыссыз қалған Аханов Давыдовтың қабылдауына сұранады. 1-ші хатшы "Депутаттарды азғырып, шешімге қарсы ұйымдастырдың" деген кінә тағады. Амалы қалмаған Аханов әділет іздеп, Орталық Комитетке шағымданатынын ашып айтады. "Он Орталық Комитетке жаз-

сан да айтқаным болады, сенің шағымыннан менің бір тал қылшығым да қисаймайды, - дейді Давыдов ашу шақырып. – Сен қазақсың, қазақ түгіл маған жаманшылық ойлаған орыс Акулинцевтің (бір кездегі Қарағанды облыстық партия комитетінің 1-ші хатшысы) өзінің аяғын аспаннан келтіргенмін. Осыны есіңе мықтап сақта!".

Ол бұндай қорлыққа әбден торығып, шығып кетуге мәжбүр болады. Аханов партия басшысынан осыншалықты ашықтан-ашық шовинистік өктем пиғыл күтпеген-ді. Тіпті, кезінде қазақ елін отарлаушы саясаттың тұтқалары болған – уезд, губерния басқарғандардың өзі жергілікті халыққа дәл осындай оспадарсыздық, ашық қорлаушылық көрсете қоймаған еді ғой.

Жала шегіп, бос қалған Аханов әділдік іздейді, Алматыға, Мәскеуге шағынады, кілемді кабинеттердің табылдырығын тоздырады. Осы тұста жазықсыз жанды жаладан арашалап алу мақсатында жазушы-публицист С.Досымовтың жоғарыдағы мақаласы жарияланады. Арада бір айдай уақыт өткенде облыстық "Джезказганская правда" газетінде (07.05.86) Ахановты қаралаған "Басқаның есебінен – жеңілдік" деген сын мақала жарық көреді. Жергілікті баспасөздегі мақала бір жағынан өршіл Ахановты тұқырту болса, екінші жағынан "Қазақ әдебиетіне" жауап үшін арнайы ұйымдастырылғанына ешкім де шәк келтіре алмайды.

Дәл осы тұста Сәтбаев қалалық халыққа білім беру жүйесінде кәсіподақ комитетін басқарып жүрген Людмила Александровна Филаретова Пионерлер үйіндегі қаржының онды-солды талан-таражға түсіп жатқанына шыдай алмай шу көтереді де, қалалық партократтардың қуғынына ұшырайды. Әділет іздеп, шырылдаған оның шағымдарын Ахановпен ұстасқан Сәтбаев қалалық партия комитетінің 1-ші хатшысы жоғарыда айтқан В.Н.Малышев шешуі тиіс болады. Партия басшысы адам айтқысыз қадамға барады, Л.А.Филаретованы Сәтбаев қаласында орналасқан облыстық жүйке аурулары диспансерінің есебіне пароникалық шизофрениямен ауырған адам ретінде күштеп тіркетеді де оны жынды қатарына жатқызады. Бұдан сол кездегі партия басшылығының өздеріне "қолайсыз" адамдардан құтылу үшін қандай қадамға болсын баратындығын айқын көруге болады.

Осы ретте журналистер қауымы әділет жолында әрқашан өмірдің алғы шебінде жүретіндіктерін дәлелдеді. 1989 жылы облыстық "Жезқазған туы" газетінің (кейіннен ғСарыарқа") беттерінде "Қиянат" (18 көкек), "Қиянатшылардың қорғаны неге берік?" (14 қыркүйек) атты жергілікті журналист Г.Әшееваның, СОКП Орталық Комитетінің "Учительская газетасының" бетінде "Диагнозы: әділетті аңсау" (28 желтоқсан) атты тілші С.Синицкаяның жоғарыдағыдай сорақылықтың түп негізін бакайшақтарына дейін шағып баяндаған көлемді-көлемді мақалалары жарық көреді.

Әділеттілік үшін оттан да судан да тайынбаған қайсар келіншек Людмила Филаретованы қала халқы қолдайды. Содан 1990 жылдың шуақты сәуірінде балама 5 кандидаттың (оның ішінде алдында облыстық кеңеске депутаттыққа өте алмай қалған Т.М.Урумов та бар) оза шауып, Л.А.Филаретова № 97 Сәтбаев сайлау округінен Қазақ КСР халық депутаты болып сайланады.

Осылайша, журналистердің араласуымен М.Ахановпен Л.А.Филаретова жеңіске жетіп, ақталады. Нақты айтар болсақ, Мұзараф Ахановтың партиялылығы қалпына келтіріліп, оған тағылған барлық айыптар негізсіз деп табылады, ол жөнінде облыстық партия комитеті арнаулы қаулы қабылдауға мәжбүр болады.

Публицист К.Ахметов материалын былай деп қорытындылайды: "Баяндалып отырған жайларға қатысты-қатыссызы бар, өткен 3–4 жыл көлемінде Мәскеудегі "Правдадан" жергілікті "Сарыаркаға" дейін, баспасөз бетінде Жезқазғандағы келеңсіз мәселелерге байланысты талай-талай материалдар жарық көрді. Бірақ оларды байқап, бағдарлап отырған ешкім жоқ секілді. Құрылымға құлаған судай ізсіз-түзсіз кетіп жатыр.

Осы жерде ой туады. Бізге керегі осындай жариялылық, осындай демократия ма еді?

Шынырауда шынғырған шындықты дүниеге шығаратын шақ жетті емес пе?!"

Публицист бұл сөздерді әділетке бағытталған шешімдердің жартыкеш күйде ғана орындалып отырғанына күйінгендіктен айтқан болатын. Бұл тұста партократия дегеніңіз жантәсілім алдында тұншыға дем алуда еді. Тәуелсіздіктің ақ таңы атуына аз ғана уақыт қалған...

Республика тәуелсіздігінің табалдырығында тұрған тоқсаныншы жылдың басында қоғам өмірі дүрбелеңге толы болды. Әміршілдік-әкімшілдік жүйенің бүкіл тыныс-тіршілігін, бағыт-бағдарын өз ұысында ұстап, өзі белгілеп отырған партия ел алдындағы абырой-беделінен бірқолата айырылып тынған еді. Осындай аса күрделі кезеңде "Қазақ әдебиеті" газеті партияның кадр саясаты, оның халық алдындағы беделі, коммунистер мен партия қайраткерлерінің ой-мақсаты тұрғысындағы сан алуан сауалдарға нақты жауап іздеумен болды. Жұрт назарын аударған сондай материалдардың бірі публицист Ж.Қорғасбековтің "Қазақ әдебиеті" жанынан құрылған ақылдастар алқасының мүшесі, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті Идеология бөлімінің меңгерушісі Қуаныш Сұлтановпен сұхбаты болды. (Мәселе – әділеттілікте // Қазақ әдебиеті. – 1990. – 20 шілде).

"Сіздіңше, партия бұдан былай бірлігін, тұтастығын сақтай ала ма? Республика өміріндегі оның рөлі қандай болмақ?", – деген журналистің төтесінен қойған сұрағына идеология басшысы біршама орағыта жауап береді. "Көтеріп отырған сұрағыңыз

бүкіл партиямызды, қоғамымызды қай кезде де жан-жақты толғандырып, түйінін, шешімін табу қиындап жүрген аса бір күрделі мәселе. Қоғамымыз бен партиямыз моральдық хал-ахуалы астасып жатқан бір-бірімен тығыз байланысты күрделі құбылыс. Қоғам мүшелері қандай болса, партия кадрларының дәрежесі де сондай. Керісінше де осылай. Партияның кадрлармен жұмыс істеу мәселесі де формализмге ұшырағаны мәлім. Әміршілік-әкімшілік жайлап кетті. Осыдан қорытынды шығаруға тиіспіз. Бірден-бір айта кететін жағдай – партия кадрларының рухани, интеллектуалдық дәрежесі. Өйткені, адамның шынайы адамгершілігінің өзі рухани байлықтың нышаны. Ол үшін көп еңбек ету қажет. Съезде (СОКП XXVIII съезін айтып отыр – С.С.) тілге тиек болған партияның қоғамдағы орны мен роліне байланысты ойы да, кейде ұшқары пікірлері де партияның беделі мен оның мүшелерінің, қызметкерлерінің моральдық түр-тұрпатына байланысты. Ал партия бірлігі туралы сәуегейлік айтқаннан гөрі, нақты іс-әрекет жайлы ойласақ. Дегенмен қоғамның хал-ахуалына қарай негізді болжам да болуы тиіс. Партия жұмысын, оның мұратын мейлінше халықтың тіліне, адамдардың мүддесіне араластыруға, жақындастыруға ұмтылғанымыз жөн. Ойдан шығарылған шолақ белсенділік формализмнен арылмай жатып, партия саясатын жүзеге асыратын шынайы дайындығы мол халықтың қолдауына ие болар көрнекті жетекшілік, қоғам қайраткерлерін тәрбиелеп шығаруымыз қиындау болады-ау", – деген ол сөзінің соңын екіұшты, дүдәмәл мағынада аяқтайды.

"Қазақ әдебиеті" газетінің ел егемендігінің қарсаңында, яғни тоқсаныншы жылдардың басындағы нөмірлерін ақтарып отырсаңыз, басылымның ұлт мүддесін көздеген жарияланымдарға барынша мән бергеніне көзіңіз жеткендей болады. Газет әлеуметтік-экономикалық, әдебиет пен мәдениет, өнер, қаны сорғалаған ұлттық мәселелер тұрғысында ой-пікірлерге жедел де батыл түрде қозғау салып отырды. Материалдар авторларының құрамы да әркилы болғанына көзіңіз жете түседі. Бұл тұста республика партия басшылығының уақыт тынысын терең сезіне отырып, әдебиет басылымының бетін мінбеге айналдыруға құлшына кіріскенін ашы шындыққа негізделген өзекті ой-пікірлерді ашық айта бастағанын аңғарамыз.

Айталық, Қазақстан КП Орталық Комитетінің хатшысы, ұлт мүддесінің белсенді күрескері ретінде танылған Өзбекәлі Жәнібековтің "Елдік, бірлік белгісі" атты көлемді мақаласы сол тұста кім-кімді болмасын бей-жай қалдырмағаны анық (1990. – 16 наурыз). Автор Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі қабылдаған Тіл туралы Заң бойынша қазақ тілі мемлекеттік тіл, орыс тілі ұлтаралық қарым-қатынастар тілі болып жариялануына орай жүзеге

асырыла бастаған нақтылы шараларға тоқтала келе, ұлттың ұлылығын, тұрақты қауымдастығын аңғартатын белгісі – тіл мәселесін жан-жақты сөз етеді.

Мақаланың өн-бойында қайраткер-публицисттің тіл тағдырына ерекше алаңдайтыны айқын аңғарылып тұрғандай әсерде отырасыз. "Тіл – құрал дейміз, - деп жазады автор. – Құрал болғанда ойды жеткізудің ғана емес, тәрбиенің де құралы. Ана тілінде тәлім-тәрбие алған жеткіншек есейгенде өз халқына тән табиғи мінезді бойына сіңіре алмай қалуы мүмкін емес. Тілдің өзіндік ойлау жүйесінің өзі-ақ баланың сана-сезімін қазақы ұғымға бейімдей беретіні белгілі. Осы орайда ата жолын – асар-үмені, ерулікті, сыбағаны, ауылдың алты ауызын, қонақ кәдені, жолжораны, жеңгелік парызды, келін ізетін, күйеу мізетін, сәлем салуды, басалқыны, көңіл айтуды, тағы басқаларды білген ұл мен қыз осындай ұғымдардың тек атын ғана жаттап алмай, затын да білетіндігіне шек келтіруге болмайды.

Әңгіме ең алдымен от басына, әулеттік тәрбиеге байланысты болып отыр. ...Біздің халықтың қанағатшылдығының өзі де көп тұста кежегемізді кейін тартқызып тұратын сияқты.

... Ал адамдардың ара қатынасын алсақ, туған-туысқанға мейірімділік, үлкенді сыйлау, кішіге – зиялылық, уақыт өткен сайын ұлғая түсетін қарттарға деген қамқорлық халқымыздың ежелгі дәстүрінде болатын. Бұрын қазақта әке-шешесін немесе атасы мен әжесін қарттар мен мүгедектер орналастырылатын интернаттарға өткізу өте сирек кездесетін. Керек десеңіз, қоғамға жат осындай пиғылға жол бергендер елден кетуге мәжбүр болатын. Ал, қазір интернатқа орналасу үшін кезекке тұратындардың ішінде қазақтар аз емес. Сәбилер үйіне тапсырылып жатқан нәрестелердің де көпшілігі қазақ балалары".

Бұдан әрі автор тіл туралы Заңды жүзеге асыруға орай істеліп жатқан шараларға тоқталып, бұл бағыттағы аса маңызды жұмыстың шын мәнінде босаңси бастағанына қатты қынжылыс білдіреді. Оның астарында мемлекеттік мәртебеге ие болған қазақ тілін денсаулық сақтау, халыққа қызмет көрсету, транспорт пен байланыс, сауда жүйесіне ендіру мәселесінде республикалық министрліктер мен мекемелердің, облыстық, қалалық, аудандық кеңестердің, қоғам ұйымдары мен кәсіпорындардың мардымсыз, немқұрайды істеріне реніш жатыр. Ал бұл аз болғандай ішкі істер, жергілікті өнеркәсіп министрліктері, телерадио-хабар комитеті, тағы басқа үкімет орындары қазақша іс жүргізуге, қостілділікке байланысты мәселелерді талқыламаған. Қазақ КСР Ғылым академиясынан басқа бірде-бір мекемеде қолма-қол аудару ісі ұйымдастырылмаған. Министрліктердің басым көпшілігінде, кеңестер мен қоғамдық ұйымдарда шешендерді қазақша сөйлеуге дағдыландыруға,

азаматтарға шағым тілімен жауап беруге, іс қағаздарын, жарнама материалдарын, нұсқаулар мен ұсыныстарды қазақша аударуға мән берілмей келе жатқаны анықталған.

Билік басындағылардың, басқасы басқа, тіпті қарапайым халық үлкен сенім артып, қошаметтеген депутаттардың басым бөлігінің ең қастерлі қазынамыз – ұлттық тілге деген немқұрайдылығының, селқостығының ел тәуелсіздігінің туы биікке көтерілген қазіргі шақта да белең алып тұруы публицист-жазушыларды, мәдениет адамдарын бей-жай қалдырған емес. Бір сәт шегініс жасап, еске түсірейік. Қазақ тілін мемлекеттік тіл етіп жариялаған қаулы 20-шы жылдарда да болған. Бірақ оны ендіруге келгенде жауапкершілік жетіспеді, бұл кезеңнің ыңғайы мүмкіндік бермеді. Сол жылдары Жүсіпбек Аймауытов секілді көзі ашық азаматтардың орысша оқулықтар мен кейбір еңбектерді қазақшалап, тілімізді жаңа сөздермен, терминдермен байытуға күш салғаны рас. Бұл салада әсіресе Ахмет Байтұрсыновтың еңбегі айрықша болды. Осындай игілікті іс 30-шы жылдарда мүлдем тоқтап қалды да, қазақ тілінде іс жүргізуді былай қойғанда,оқулықтардан басқа жаратылыстануға, техникаға, өнеркәсіпке, ауыл шаруашылығына, сауда-саттыққа байланысты әдебиет мүлдем шықпайтын болды. Сөйтіп, мемлекеттік тілге ауадай қажет бір тармақ – ғылыми және техникалық тіл дамымай қалды. Ал әдебиет пен өнер, тіл білімі саласында шығарылған азды-көпті еңбектер қазақ қоғамының, оның тілінің жан-жақты дамуына ықпал ете алмады.

Публицист-қайраткер жоғарыдағыдай өзекті мәселелерді алға тарта отырып, "Мәртебе – мақсат емес. Мақсат – тілді дамыту. Мәртебе – сол мақсатқа жетудің құралы. Әйтседе, қазақ тілінің көсегесі өзінен өзі көгере қалмайтынын әркайсысымыздың түсінгеніміз қажет", - деп мәселені қабырғасынан қояды.

Осы ретте Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті Идеология бөлімінің меңгерушісі Мырзатай Жолдасбековпен "Қазақ әдебиеті" газетінің бөлім меңгерушісі, жазушы Дидахмет Әшімхановтың сұхбаты назар аударады. М.Жолдасбеков жазушы-публицистің қойған сауалына орай қайта құру, жариялылық талаптарына сай қоғамның өзекті мәселелері тұрғысында бұлтақтамай ашық жауап береді.

"Ең бастысы – шындықты жазу, – дейді партия қайраткері. – Қас-қабаққа қарау, жалтақтық, жағымпаздық, арзан мадақ – баспасөздің дәрменсіздігі. Нағыз баспасөз халықтың мұңы мен жырын, ойы мен сырын жеткізсе керек. Айтылмайтын ақиқат жоқ. Оны қандай формада айту керек? Мәселе сонда.

Бүгінгі таңда баспасөздің басты міндеттерінің бірі – қалың бұқараны қайта құру идеяларына сендіру. Экономикалық, әлеуметтік өміріміздегі проблемаларды айта отырып, оларды шешу

жұмысына жұртшылықты кеңінен тарту. Даңғаза шу, даурықпа митинг көптің көңілін боска алаңдатпаса, түйткілдер түйінін шешіп бере алмайды. Көпшілікке осыны жеткізу керек. Бұдан кейінгі бір үлкен міндет – халықтың рухын көтеру. Қазір жылауық сезім, жыланқы сөздің уақыты емес. Өршіл, халықтың санасына сенім ұялататын, үміт тудыратын шығармалар керек...

Ұлттың қасиеті – тілінде. Туған тілімізді өркендетудің сәті түсті, ыңғайы келді. Оны қалай дамыту жөнінде көп пікірлер айтылып, нақты істер қолға алынып жатыр. Мен тек бірер мәселеге тоқталғым келеді. Тіл – қай ұлттың болмасын ең нәзік жері. Ендеше республикамыздың көпұлттылығын ескеріп, тіл төңірегіндегі жұмысты да мәдениетті, сыпайы біліктілікпен жүргізгеніміз абзал.

Екінші. Жұрт айтатындай, қазақтың тілі – Қаз ТАГ-тың тілі емес. Соншама ғасырлар бойы жасалған халық тілі соңғы жиырма-отыз жылдың ішінде қанатынан қайырылып, бар қымбат-асылынан айырылды. Ендігі жерде мәдениет, баспа орындары, ресми мекемелер, көпшілік-қоғамдық ұйымдар, жалпы жұртшылық болып халқымыздың қымбаты – сұлу да әуезді, терең де байтақ тілін қайта қалпына келтіріп, дамытуға атсалысуымыз керек. Сөйтіп асылдың көзін ашу керек.

Ұлттың рухы – тарих жадысында. Күні кешеге дейін ұрпақтың естіп келгені: революцияға дейін қазақтың екі-ақ проценті сауатты болған, үнемі көшіп-қонып жүрген, қала салмаған, ғылым мен мәдениеті кеш дамыған, тағысын тағы. Бұған ұрпақ сенді. Сенбей қайтеді, Қазақ ССР тарихы мен Қазақ ССР географиясы оқулықтарының сиқы анау – пышақтың қырындай. Қазақ әдебиеті тарихының өрісі мынау – соңғы жылдары ғана әупірімдеп XV ғасырға әзер жылжыған. Партия қызметкері ғана емес, көне дәуір әдебиетін зерттеуші ретінде айтарым: әдебиетке, мәдениетке, тарихқа қатысты оқулықтарды қайта жазу керек...”

Ұзақ жылдар бойы социалистік догматизм аясында қызмет етіп, бойкүйездік пен марғаулықты бастан өткізген, заманға сай қалғып-мүлгіп келген, бас көтере қалса, жалтақтықпен, жағымпаздықпен күй кешкен қазақ публицистикасы ел егемендігіне таяу шақта өзекті ой-толғамдардың, айтыс-тартыстың ашық алаңында семсер сөздің құдіретін танытып жатты. Іріп-шіріген тұтас кеңестік қоғамның, елдің халі тым мүшкіл еді. Сөз зергерлерінің ақыл-қайраты тасығандықтан емес, қайран қазағына жаны ашығандықтан халықпен ашық сырласып, ақылдасуы ауадай қажет болатын. Шегінерге, жалтақтауға жол да қалмаған осы тұста “көсегеміз қайтсек көгереді?” деген желіге көгенделген проблемалар, ойлар, ұсыныстар әлеуметке ой салып, ортақ іске зәредей ғана септігін тигізсе деген ынта-құлшыныс көкірек-көзі ояу, сергек публицист-жазушылардың жанына тыншу бермегені анық.

Тарихтың таяғын көп жеген, тапқанынан жоғалтқаны көп, үмітінен күдігі, айласынан аңқаулығы басым, аққөңіл де жомарт, момын да көнтерілі халқымыз тағы да "тағдыр салды, мен көндім" деп уақыттың ығына қарай ықтай беруі керек пе? Тығырыққа әбден тірелген қазақ қоғамының тарихтың дауылдары мен жауындарында жоғалтқандарының орнын толтыру, темір құрсаудай қыса түскен дағдарыстардан шығу қиыннның-қиыны екені мәлім болды.

"Жоқ, қойдан жуас қазақтың желге ықтамас жылқы мінезбен тізгін үзген тұлпардай түлер шағы бұл! – деп, осы тұста халқына қайрат бере, дауыс көтергендердің бірі жазушы-публицист Сәбит Досанов болатын. –Уақыттың өзі біздің халықтың алдына жұдырықтай жұмылып, қиын істердің қиюын табу міндетін қойып отыр.

Рас, бүгінде біздің халқымызға керек нәрсе көп. Ең алдымен, сол көп керектің ең қажеттілерін, алғашқы кезектегілерін анықтап, жүйелеп, ақылдасып алу міндеті тұр.

Осы тұста қазақтың қамын ел-жұрт болып ойласу, көптің көңіліндегі көрікті ойларды ояту мақсатымен халықтық проблемалар және сол орайдағы ойларымыз бен ұсыныстарымызды ортаға салуды перзенттік парыз санадық". (Қазақтың қамын кім ойлар? Мезгіл мінбесінен // Қазақ әдебиеті. – 1991. – 21 маусым).

Осылай дей келе, публицист ұлттың алдында тұрған ұлы міндеттерге назар аударады. Жазушының пайымдауынша, сол тұста ең өзекті мәселелерге айналған, қазір де мәнін жоймаған, тіптен қаны сорғалаған аса маңызды да күрделі жайлар ретінде бағалануға тиіс бұл міндеттер төмендегідей еді:

Бірінші – Қазақстанның егемендігі. Ұтылыс керек болса, ұтылып, тіпті қымбат құрбандықтарға барып болса да, республикамыз Президентінің биік беделін пайдаланып, ақыл-ой, білім-парасат, қажыр-қайратты сарқа жұмсап, бодандықтан құтылып, бостандық алмай, БҰҰ-ға мүше болмай, халықтың бағы ашылмақ емес...

Екінші – ұлттық сана. Тариҳи зобаландарда сүргінге ұшырап, сілесі қатқан, ұзақ жылғы ұйқысынан енді ғана оянған ұлттық санаға үлкен сілкініс туғызбай болмайды. Ол үшін еркіндік пен кеңістік керек. Халықтың, әсіресе, жастардың әлі де білмейтіні көп. Білместіктің үлкені – тарихынды, тегіңді білмеу...

Үшінші – ұлттық мәдениет. Бағзы заманнан келе жатқан бай мәдениетіміз Кеңес өкіметі жылдарында сүргінге, бұрмалауға ұшырап, ұлттық нәрінен айырыла, ұлттық әрін жоғалтып ала жаздады. Бүгінде біздің ұлттық мәдениетімізде ұлттық белгі жоктың қасы...

Төртінші – қазақ тілі. Не нәрсе адамның қасиеті болса, қасіреті

де. Қазақтың барлық ұлтқа ғашық, ата мекеніне табаны тигеннің бәріне құшағы ашық кеңпейілділігі ең үлкен кемшілігі болды. Тарихқа терең сүңгімей-ақ беріректен айтсақ, тың игеру, алып өндіріс орындарын салу, космосты игеру кезіндегі дархандығымыз дарақылыққа ұласып, соның салдарынан қазақ өзінің атамекенінде азшылыққа ұшырады. Соңғы жиырма жылда 800-ге жуық қазақ мектептері жабылып қалды. Халқымыздың 40 пайызы өзінің ана тілін білмеуге айналды.

Бесінші – дін. Қазан төңкерісінен кейін қазақ арасында да дінге шабуыл күшейді. Қирату, құрту жөнінен алдымызға жан салмайтын қашанғы ұраншыл әдетімізбен аз ғана жылдар ішінде Қазақстандағы 27 мың мешіттен бар болғаны 37 мешіт қалдырып, халықтың бәрін атеист етіп шығардық... Өмірі басы бірікпейтін қайран қазақты бір біріктірсе дін біріктіретінін естен шығаруға болмайды. Тәуелсіз мемлекет болу үшін тіл бірлігімен бірге дін бірлігі қажеттігін өмірдің өзі әлдеқашан дәлелдеген.

Алтыншы – жер. Әлемдегі барлық халықтар сияқты қазақтың да жерден артық байлығы, жерден асқан қымбаттысы жоқ. Егеменді республика болудың басты бір шарты – жер тұтастығы. Ата-бабамыз аты белгісіз арғы замандардан бері сан ғасыр бойы білектің күші, найзаның ұшымен қан кеше жүре қорғап, ұрпағына аманат етіп тапсырған ата мекенімізді бүгін біздің терең білім, тегеурінді парасат, тарихи деректер арқылы қорғап қалуымыз қажет. Бұл қазақ атаулының қасиетті парызы...

Жетінші – халықтың денсаулығы. Бұл – ұлттық байлық. Қасіреттен көз ашпаған қазақтың артта қалған отыз ауданында бір миллион, апат аймағы – Арал төңірегінде бес миллион, ядролық жарылыстар төңірегінде төрт миллион халық тұратын болса, соның басым көпшілігі жергілікті ұлт өкілдері – исі қазақтар.

Сегізінші – ана мен бала, қыз тағдыры. Ұлттың болашағы осы үшеуіне де тәуелді. Бала тууды шектеу – ұлттық қылмыс... Қызы бұзылған халықтың келешегі де жоқ...

Тоғызыншы – әлеуметтік әділеттілік. Бұл ең алдымен тарихи оқиғаларға баға беруден танылмақ. Халықты жаппай қырғынға ұшыратқан Голошекин геноцидіне ресми баға беру міндет. Әлихан Бөкейханов, Мұстафа Шоқай, Бақытжан Қаратаев, Ғұмар Қарашев, Көшке Кеменгеров, Мұхамеджан Тынышбаев... сынды қазақ зиялыларының еңбектерімен бүгінгі ұрпақты таныстыру парыз.

Оныншы – қазіргі қазақ ауылдарының, онда тұратын жергілікті ұлт өкілдерінің қиын халі. Халықты қайыршылық тұрмыстан құтқарамыз десек, қазақ ауылдарына шындап бет бұру, оған басымдылық беру қажет.

Он бірінші – әртүрлі бейресми ұйымдар жайы. Қоғамның қозғаушы күштерінің қатарына қосылып, қанаттанып келе жатқан, қазақтың қамын ойлайтын "Невада-Семей", "Арал мен Балқашты қорғау және Қазақстан экологиясы", "Желтоқсан", "Әділет" сынды бейресми ұйымдар (олардың қайраткерлері – О.Сүлейменов, М.Шаханов, М.Есенәлиев, Х.Қожахметов, С.Ақатаев, Т.Шорманов) бірігіп, біртұтас халықтық майдан құрса, бәлкім, қазақтың қамына тиімдірек, мол қайырыммен қызмет ететін шығар.

Он екінші – шетелдегі қазақтар. Замананың қарадауылымен жел айдаған қаңбақтай ұшырмағанда бүгінде қазақ халқы отыз миллионнан асып, қырық миллионға иек артып отырады екен... Әр қиырда шашырап жүрген қайран қазақтар ата жұртқа оралғысы келеді-ақ. Ең бастысы қандастарыңның қасында болып, өз ата мекенімізде іргеміз сөгілмей іргелі халық болып отырғанға не жетсін!

Он үшінші – ұлттық жұмысшы табын қалыптастыру. Қалай болғанда да ұлттық жұмысшы табы жасақталуы міндет.

Он төртінші – экономиканы сауықтыру. Бұл проблеманың шешілуі жоғарыдағы он екі түрлі ұлттық проблеманың шешілуімен тығыз байланысты. Өйткені ауру қоғамда, ауру ұлтта сау экономика болуы мүмкін емес.

"Ұлттың алдында тұрған осындай ұлы міндеттерді жүзеге асырудың бір тетік, төрт тірегі бар, – дейді публицист-жазушы. – Тетігі өз бақытымызды басқаның есебінен жасамау, өзімізді қоршаған өзге ұлт өкілдерімен көрші, әсіресе, түркі тілді тектес халықтармен достық қарым-қатынаста болу. Өзіміздің ұлттық намысымызды, ұлттық мүддемізді қалай қорғасақ, олардың киелісіне де сондай сақ болу. Қасарысып халық, егесіп ел болмаймыз".

Енді публицист ұсынған тіректерді тілге тиек етелік.

Бірінші тірек – бірлік! Сырттан көз алартушыларды, іріткі салушыларды былай қойғанда қазақтың өз ішінде – әр қазақтың бойында үлкен бір жауы бар. Оның аты – күншілдік, қызғаншақтық. Алтыбақан ала ауыздыққа, жершілдікке, рушылдыққа алып баратын сол сордан арылмай қазақтың көсегесі көгермейді. Күрделі кезеңнің күллі қиындығын жеңу үшін жерге, жүзге, топқа бөлінуді тоқтату, ұлт болып ұю шарт. Әр қазақ өз ортасында, өз мүмкіндігіне қарай іс істесе болмас па?

Екінші тірек – тәртіп. Өмірдің барлық саласында да темірдей тәртіп, тапсырылған іске жауапкершілік болмаса, ағаны – іні, басшыны – халық тыңдамаса, үлкен-кіші бірін-бірі ізетпен сыйлап, ықыласпен құрмет етпесе – ондай халықта береке, ондай елде болашақ болмайды.

Үшінші тірек – еңбек. Еңбек қана ерді елдің ұлы дегізбек, елді бақытқа жеткізбек.

Төртінші тірек – халықтың интеллектуалдық потенциалы. Ғылыммен сусындап, озық техника, озық технологияны еркін игергенде, жақсы идеялармен қаруланып, жаңалық атаулыны ерттеп мінгенде ғана көсегеміз көгермек.

Сонау 1909 жылы халқының қамын ойлаған ұлы қазақ Міржақып Дулатов: "Оян, қазақ!" деп ұран тастап, жар салып еді. Арадан сексен жылдан астам уақыт өткенде қазақ елі тәуелсіздігінің нұрлы таңы енді-енді атып келе жатқанда қазақ қалың ұйқысынан оянып қана қойған жоқ, жан-жағына қарап, көпті көріп, көп нәрсені көңілге түйіп, ұлт мүддесі жолындағы ұлан асу, ұлы жорыққа аттануға тас-түйін болып дайын отыр еді. Дәл осындай тарихи тұста ұлт мүддесі жолында жанын қиюға әзір екенін аңғартқан қазақ публицист-жазушысы С.Досанов тағы да мынадай ұран тастады:

Ойлан, қазақ! Халқымның көсегесі көгерсін десең, ойлан! Ойланып қана қоймай, белінді бекем буып, әрекет істе, уақытты босқа өткізбей, ұлтың үшін ұлы іс тындыр! Адамзат көшінің соңында қашанғы қала бермекпіз? Басыңды біріктірер күн туды. Ерлігіңді танытар, елдігіңді сақтап қалар сын сағаты жетті. Қазақтың дауылдардан ықпаған, ерлік туын жықпаған ер-азаматы, сен болмасаң; халықтың ақылгөй қарты, қайсар жігіті, намысты ұланы, қиынға жұмсар қыраны сен болмасаң; ер-азамат серігі – қазақтың сүйікімді қаракөз қызы, сүйікті аруы сен болмасаң; аяулы абзал ана, сен болмасаң... қазақтың қамын кім ойлар? Қазақтың қамы әр қазақтың жүрегінде жүрер, көкейін тесер, кеудесін қарыр күн бүгін.

Ұлтым тарих тасасында ұмыт қалмасын, ұрпағым өссін, халқым өркендесін деген кеудесінде намыс оты бар әр қазақ өз ортасында халыққа пайдалы әйтеуір бір іс тындыруға міндетті. Біз XXI ғасыр қарсаңында ғана емес, жол айрығында тұрмыз.

Ойлан, қазақ!..

Қазақ халқының Тәуелсіздік таңы атып келе жатты...

"Қазақ әдебиеті" газеті тәуелсіздік жаршысы

КСРО деп аталатын дүниедегі ең соңғы империяның шаңырағы ортасына түсіп, XX ғасырдың тоқсан бірінші жыл он алтыншы желтоқсанда Қазақстан өзінің тәуелсіздігін жариялады. Бір кездегі патшалық империя, соңғы жетпіс жылда коммунистік ұрандармен әшекейленген кеңестік қоғам өктемдегі енді келмеске кетті. Қазақ халқы бостандықтың бағасын бір халықтай біледі. Ішкі және сыртқы себептердің ағымымен ата-бабаларымыз ғасырлар бойы аңсап келген ел тәуелсіздігі жеңіл жүзеге аскандай көрінгенмен, жалпы қазақ халқы азаттық жолында аз алыс-

қан жоқ. Берген құрбандығы, тартқан шығымы да көп болды. Сондықтан еліміз тәуелсіздік жариялаған 16 желтоқсан – әрбір қазақ үшін ұлы мереке, халқымыздың ғасырлар бойы аңсаған арманы жүзеге асқан, ең қасиетті күн болып табылады.

Осы орайда Тәуелсіз еліміздің тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың мынандай сөздерін еске ала кету лазым: "Тағы да қайталап айтамын, бұл – ең әуелі, бүкіл қазақ халқының алдында тұрған күрделі тарихи кезең. Бәріміз айтып жүрміз: ата-бабаларымыз аңсаған азаттық пен тәуелсіздікті алдық. Ендігі мәселе – соның ертеңге жеткізу, келесі ұрпаққа, болашаққа Қазақстанның осы тәуелсіздігін аманаттау. Бұл мақсат жүзеге аспайынша, азаттығыңыз баянсыз" (Елбасы: эсселер, ой-толғамдар, өлеңжырлар, сұхбаттар. –Алматы: "Ана тілі", 1996.-287 бет).

1991 жылғы тамыздың аяғындағы аласапыран кезде көрнекті ақын және қоғам қайраткері Олжас Сүлейменов: "Империя құлады. Қазір, ең бастысы, күйреген империяның сынықтары халықтың үстіне құлап жүрмесін" деп жар салған болатын. Бұрынғы барлық кеңестер одағы халқының тарихындағы күдік пен үмітке толы жаңа кезең осылай басталған еді. Бұл жағдайға еліміз психологиялық жағынан да, саяси жағынан да дайын болмағанымызды айту керек. Сонымен қатар халқымыз тәуелсіздіктің алғашқы қадамдарында сол кеңестік кезеңдегідей ойлауды, өмір сүруді, іс-әрекетті жалғастырса да, өзіміздің ең жақсы деген үміттерімізді ел егемендігімен байланыстырдық. Бірігу үшін бізге бөліну де қажет екені түсінікті болды. Ал бұл саясатта ғана емес, тұтастай алғанда тұрғындардың психологиясында да өз ізін қалдырды. Бұрын кеңестер одағының құрамында болып келген әрбір егемен ел өз мүддесімен бас пайдасына қарай саясат жүргізетін болды. Ол басқа мемлекеттердің мүддесімен әрдайым сәйкес келе бермеді. Бұрын бір республикадан екінші республикаға символикалық бағаға тасып алынатын немесе берілетін шикізат пен электр қуаты, қызмет түрлері мен білім, астық пен ет енді мыңдаған есеге қымбаттатылып сатылатын тауар болды. Табиғи ресурстарға аса бай Қазақ елі Ресейдің бәсекелесіне айнала бастады. Ресей елімізді рубльдің аймағынан шығарып тастады. Қазақстан Республикасына инвесторлар іздеу қажет болды. Оны тапты да. Сөйтіп, кеңестік бұғаудан құтылған еліміз біртіндеп саясаттағы, экономикадағы, мәдениеттегі бағыт-бағдарын айқындай да бастады.

Елімізде тәуелсізік алған бір жыл ішінде ғасырға пара-пар ұлан-ғайыр аса маңызды істер атқарылды. Өзге жұрттар қатарында Қазақстан да Біріккен Ұлтар өйымына мүше болды. Республикамызды жүзден астам ел танып, соның бірталайымен дипломатиялық қатынас орнатылды. Өзінің Туы, Елтаңбасы, Елұраны бар, тәуелсіз дербес елге айналдық. Шетелдік іскер адамдардың жас егеменді республикаға деген ықыласы арта түсті.

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары қазақ қоғамы бұрн-соңды бомаған аса күрделі жағдайды бастан кешірді. Ұзақ жыл адамзат көшінен көз жазып, азаттық, еркіндік дегеннің, иелік, қожалық дегеннің не екенін ұмыта бастаған ұрпақ ойламаған жерден империяның қазармалық бұғауынан босап, бостандық әлеміне шыққанда, қайда бет аларын білмей абыржып қалғаны анық. Жуық арада іргесі ыдырамастай көрінетін қызыл империяның күрт күйрегені сонша, жұртшылық жаңа жағдайға дайындалып үлгере алмады. Рас, кезінде "бұлай өмір сүруге болмайды" леп тоталитарлық жүйені сынап-мінеушілер аз болған жоқ. Бірақ ескі жүйе қирап, қолға билік тигенде, қалай өмір сүру керек екенін сол сыншылардың өздері де нақты білмейтін болып шықты.

Осы аса қиын да күрделі кезеңде қарапайым халық аңтарылып қалды: Негізгі әлеуметтік-экономикалық аса қиын жағдайды былай қойғанның өзінде қатал уақыт ағымын зерделеп, ой елегінен өткізетін ұстамды да байсалды, терең толғамды шынайы сөзге ауадай зәрулік белең ала бастады. Осындай аласапыран кезеңде қандай қоғамда болмасын, қай кезде де ежелден-ақ сол дәуірдің барлаушысы саналатын публицистер алғы шепке шығып, өздерінің ұсыныс-пайымдауларын бар дауыспен айта алады. Халық солардың үніне құлақ түреді, олардың жан-жүректерінің жалынымен суарылған асқақ та адал сөздеріне ден қояды.

"Өзіңіз тарихқа көз жіберіңізші: өз халқының бостандығы үшін, осынау тәуелсіздік үшін, қалам қайраткерлерінен артық тер төккен, еңбек еткен кім бар екен?, – дейді публицист-жазушы, Қазақстан Республикасы мемлекеттік сыйлығының лауреаты Қабдеш Жұмаділов үлкен толғаныспен. – Жай тер төгіп қана қойған жоқ, қазақ әдебиетінің сүт бетіндегі қаймағы түгел дерлік осы бүгінгі күн үшін басын берген ғой... Солар азаттық үшін алысқанда, болашақта қазақтың асыл сөзі далада қалсын, әлдебір жылпостар қалтасын қалыңдатсын деп жан үзіп пе?

Біз, жазушылар қауымы да, біреуіміз атақ-дәреже, енді біреуіміз шен-шекпенге алданбай, әдебиеттің болашағы үшін, тізе қосып күресетін мезгіл жетті. Рас, біздер, шахтерлер не ұшқыштар секілді жұмыс тастаймыз деп, ешкімді қорқыта алмаспыз. Дегенмен қолымызда қалам бар ғой. Дүниеде қаламнан құдіретті қару жоқ...

Нағыз әдебиеттің сиынар пірі де, табынар тәңірісі де – үкімет емес, халық. Мемлекет саясаты ұлттың, халықтың мүддесін қорғаған кезде, ол үкіметке жақындайды да, билік басындағылар тура жолдан тайған күні оның қатал сыншысына айналады. Бұған әлем әдебиетінен де, қазақ әдебиетінен де көп мысалдар келтіруге болады". (Ғасырға татитын бір жыл. Тәуелсіздігіміз баянды болсын десек... // Қазақ әдебиеті. –1992.–11 желтоқсан).

Публицист ең алдымен мемлекеттік тіл мәселесін тілге тиек

ете отырып, Жоғарғы Кеңес өзінің сессиясында мемлекет тілі мәртебесін алуға Қазақстанда тек қазақ тілінің қақысы бар екенін негізгі Заңымызға өшпестей етіп жазатын негізгі жайларға тоқталады: бұлар мемлекеттің өз әскері, өзінің шекаралық күзеті, өз ақшасы мәселелері. Сол тұста елімізде бұлар жөнінде алғашқы қадамдар жасалғанмен, әлі де болса салғырттық, арқаны кеңге салушылық белең, алып тұр еді. Жазушы-публицистің бей-жай қалмай, жанайқайға салуы да сондықтан болатын. Публицист қазақтың кең даласын аймалдыра алабағын қағып, тікенекті сым орнатудың қажеті жоқтығын, дегенмен, мынау біздің жер дегенді әйгілейтін шекаралық постар, күре жолдарды ұстап тұратын сенімді күзеттің қажеттігіне баса назар аударады. Бұл бірден-бір дұрыс ой еді. Себебі, іргеміз бекімесе, шекарамыз заңды түрде қорғалмаса, онда Қазақстанның әркімдер баса көктеп жүре беретін, баяғы "керуен сарай" қалпынан өмірі құтылмасы анық.

Егер ұқсата алсақ, Қазақстан – өз қазынасы өзіне жетіп тұрған ел ғой,-дейді автор ағынан жарыла. – Былтыр тәуелсіздік алған кезде де, енді өз байлығымыз өзімізге бұйыратын шығар, ел алдына түсіп кетпесек те, ішер ас, киер киімге тарықпаспыз деп қуанғанбыз. Түбі солай болары ақиқат. Алайда, нарық қыспағына түскен сайын, біздің республика үкіметі базар мен бағаның тізгінінен айырылып қалған жоқ па деген күдік туады.

Бұрынғы КСРО-дан қалған мұра, қазір Ресей монополиясына айналған сабан ақшадан неге іргемізді аулақ салмайтынымыз түсініксіз. Ол бір кісі қимайтын, халықаралық құнды ақша болса екен. Тымқұрыса онысы жұрттың бәріне жетіп тұрса екен! Қайда барсаң да, бірнеше айлық жалақысын, не зейнетақысын ала алмай, сенделіп жүрген адамдар..."

Иә, тәуелсіз еліміз алғашқы қадамдарын осылай бастады. Кезінде социалистік жүйеге төнген дағдарыс болғанмен, әр елдің тұйықтан шығу жолы әр басқа болды. Тіпті бір қалыптан шыққандай боп көрінетін бұрынғы одақтас республикалардың бұдан былайғы бағыт-бағдары бір-біріне мүлдем ұқсамауы заңдылық еді. Өйткені әр елдің тарихи қалыптасқан геосаяси жағдайы, демографиялық құрамы, экономикалық күш-қуаты біркелкі емес болатын. Сонда Қазақстан қандай жолды таңдауы керек? Кімдерді үлгі тұтады? Оның қоғамдық, идеялық құрылымы қандай болмақ? Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары осындай сауалдарға жауап табуға келгенде біздің гуманитарлық ғылымдарымыздың баландық, дәрменсіздік танытқаны жасырын емес. Оның бір себебі, жоғарыдан нұсқау күтіп дағдыланған ғалымдарымыз әлі де қорғаншақтап, әліптің артын бағумен болды.

Осындай қиын жағдайда Президент Н.Назарбаевтың жарық көрген "Қазақстанның болашағы – қоғамның идеялық бірлігінде" деп аталатын тұғырнамасы сол олқылықтың орнынын толтыра-

тын, өтпелі кезеңді жан-жақты сипаттаған, болашаққа бағыт-бағдар сілтейтін аса маңызды еңбек болды. Осы тұғырнама тұрғысында жазушы-публицист Қабдеш Жұмаділов тереңнен ой толғап, көкейде жүрген кейбір өзекті мәселелерді ортаға салады. Тәуелсіздік тұғыры берік болсын! (Президент тұғырнамасын оқығанда туған ойлар) // Қазазқ әдебиеті. –1993.–17 желтоқсан).

–Иә, өтпелі дәуірде қазақ қауымының алдында аса жауапты міндеттер тұр,-деп толғайды публицист. – Әупірімде жүріп азаттыққа жеткен біздің ұрпақтың мандайына тағдыр тәуелсіз мемлекет құру, ел басқару ісін демократияландыру, осымен бір мезгілде нарықты экономикаға көшу бақытын жазыпты. Бүтінгі өтпелі кезеңнің ең маңызды белгілері деп, міне, осы үшеуін атар едік. Алайда біз үшін дәл қазір осы үшеуінің қайсысы басты орында тұрады? Егер өзара тығыз байланысты осы үш мұраттың қалайда біреуін таңдау қажет болса, біз алдымен қайсысына қол созар едік? Мұны ажырата білу қашанда маңызды. Өйткені мемлекет саясатын дұрыс саралау көп жағдайда заманның басты белгісін дәл айқындауға байланысты.

Бүкпелемей ашығын айтар болсақ, жаңағы үш мұраттың біз үшін ең қымбатты да, еш ойланбастан алдымен қол созарымыз да – тәуелсіздік екені даусыз. Тегінде бұл ұғымды басқа еш нәрсемен де теңестіруге болмайды. Еркіндік, тәуелсіздік деген – біз үшін ел басқарудың жәй бір формасы емес, ата-бабаның ғасырлар бойы аңсап күткен арманы, "мен жетпесем сен жет" деп, ұрпаққа қалдырған аманаты. Әрі беріден соң біздің аталарымыз: "шіркін-ай, нарықты экономикаға қашан жетер екнбіз" деп те бөлендей бас қатырмаған болар. Ал еркіндік, тәуелсіздік десе көкірегі қарс айырылып, бір кезде қолдан шығып кеткен азаттық жолында басын беруге әрқашан әзір болды. Қазірде біз үшін тәуелсіз мемлекет құрудан асқан қастерлі міндет жоқ... Өйткені бұл бостандық бізге осы жолы тым тегін келгендей көрінгенімен, тарих қойнауында төгілген қанның, ашынған жанның қайтпас қарымтасы жатыр".

Осы орайда мына жағдай баса назар аударған жөн. Жасыратын не бар, тәуелсіздіктің алғашқы жылдары қазақ елінің болашағы жайында пікір айтып, әртүрлі болжам айтушылар аз болған жоқ. Ұзақ жылдар отарлық езгіде кіріптарлық күй кешіп, тая-уда ғана өз еркіндігін қолына алған жас мемлекет енді қандай бағыт ұстайды, өз бетінше өсіп-өркендеуге мүмкіндігі бар ма деген мәселе пайымдаудың, ой-пікір жарыстырудың негізгі нысанасына айналды. Бұл тақырыпқа тек ұлт зиялылары ғана емес, шетел сарапшылары да жиі-жиі ой жүгіртіп отырды. Жалпы сол тұстағы Қазақстан туралы ой-тұжырымдарды саралай келгенде, оларды негізінен екі топқа жіктеуге болар еді. Бірінші топ – тәуелсіз қазақ елінің келешегіне, кең байтақ қазақ жерінің бай-

лығы мен халқымыздың бойындағы потенциялық қуатқа шексіз сенетіндер. Ал, екінші топ, керісінше, Қазақстанды, жеке Қазақстан емес, кеңестік империяның бұғауын үзген Орта Азиядағы басқа мемлекеттерді де өз алдына дербес дамуға күш-қуаты жетпейтін, болашағы бұлыңғыр, дәрменсіз халық деп бағалайтындар. Ондайлар бұл мемлекеттердің жариялаған тәуелсіздігін заңды түрде жеңіп алған, тарихи дамудың табиғи нәтижесі емес, коммунистік жүйе ыдырап, империя тараған кезде әркімге ғайыптан тиіп қалған оңай олжа деп топшылап, баға беріп жатты. Басқасы басқа, мұндайлардың өз ішімізден шығып жатуын исі қазақ аталатын шын мәніндегі ұлтжандылардың ашу-ызасын тудырып, екі ұдай халге түсіргені де рас. Екіжүзділік, сатқындық танытып жүрген ондайларға батыл тойтарыс беріп, мәселенің мәнін қарапайым халыққа кеңінен түсіндіру тәуелсіздік талабы болатын. Бұл аса өзекті де күрделі міндетті еліне, жеріне, жанжүрегімен берілген қазақ публицистері ғана атқаруға тиіс еді. Солай болды да.

Елімізде шығатын "Караван" газетінде жарияланған тарих ғылымының докторы Нұрболат Масанов пен философия ғылымының кандидаты Нұрлан Әміркұловтың бір мақаласы жоғарыдағы сөзіміздің айқын айғағы бола алады. (Без России нет будущего Казахстана // Караван. –1994. –4 февраля). Сонымен "Ресейсіз Қазақстанның болашағы жоқ" деген аталмыш мақала авторларының пайымдауынша, дүние о баста "ядро" деп аталатын орталықтар мен "периферия" делінетін шалғай түкпірлерден түзілген екен. Еуропадағы ондай орталықтар – Атлант мұхитының солтүстік жағалауы, Жерорта теңізі мен Қара теңіз алқабы, Ресей империясы жағдайында Мәскеу мен Петербург төңірегі. Әлемдегі өркениет пен өнеркәсіп, міне, осы өлкелерде гүлденіп дамиды да, былайғы шалғай түпкірде жатқандар соларға шикізат дайындап берумен күн көреді. Ал Қазақстан – өз бетінше өмір сүре алмайтын сондай "шалғай түпкірлердің" бірі.

Бұдан әрі бұл арсыз авторлар не дейді дейсіз ғой. Қара күшке әрі капиталға сүйенген империялық зорлық пен отар елдерінің тал түсте танымауы, бір ел белшеден байлыққа батып жатқанда, екінші бір елдің ішер ас, киер киімге жарымай, жоқшылыққа ұшырауы, әркімнің қоныстанған жеріне қарай, тағдырдың о баста маңдайға жазған сыбағасы екен. Аталмыш ғалымдардың осыншалықты төндіріп жазуынша, Қазақстан ондай кіріптарлықтан бұдан кейін де құтылмақ емес. Қазақстанға әлемдік нарықтың есігін ашатын бір ғана жол бар екен. Ол орталық болып келген Ресей империясы. Демек, қазақ еліне Ресейсіз күн болмақ емес. Ғалымдар осылай айта келіп: "Өткен ғасырдың 50-ші жылдары Қазақстанның кейбір аймақтары Ресейге амалсыз өз еркімен

қауіп төніп тұр" дейтіндердің көмейінде не тұрғанын аңғару қиын емес, өкше ізі Ресей шовинистерінен шыққан осы құқайды іліп әкетіп, отқа май тамызушылар өз ішіміздің де табылып отыр".

Публицист Қ.Жұмаділов мақаласында тәуелсіз қазақ елінің бейбіт те орнықты саясатына, ойы оңынан туып, шырағы жанатын жарқын болашағына имандай сене оырып, алаш ұлы құлдық қамытын енді қайтып кимеуге тиіс деген нық қорытындыға келеді. Жазушы-публицистің жүрек толқытарлық отты сөздері мен парасатты пайымдаулары өз оқырманын бей-жай қалдырмағаны анық.

Жоғарыда жазушы-публицист күйіне отырып айтқандай, өздері қазақ бола тұра "марагинал" атанып, орыс тілді қауымның сойылын соғатындар кімдер өзі? Сөз орайы келгенде осының айқындап алайықшы. Бұл орайда публицист-әдебиетші, академик, сонау елуінші жылдардың басында "Қазақ әдебиеті" газетінде ұлт мүдлесі тұрғысында жарияланған мақалалары үшін құғынға ұшырап, қызметінен шеттетілген, партия қатарынан шығып қалған Рахманқұл Бердібайдың "Көзқамандар кімдер?" атты мақаласына назар аударған жөн (Қазақ әдебиеті. –1996.–30 көкек). Атақты ғалым-публицист материалында қырғыздың "Манас" эпосындағы Манас әкесі Жақыптың ағасы Үсеннің қалмақтар қолына түсіп, тұтқын болғанын, қалмақ әйеліне үйленіп алты баласы болғанын, балаларының тілі қалмақша шығып, тұрмысы, салты – бәрі де басқа болып тәрбиеленгенін, сөйтіп олардың "көзқамандар" атанып кеткенін, мұны Қанғайдың билеушісі Есен хан пайдаланып, Үсен балаларын қырғыздар арасына жансыз етіп жіберіп, қырғыз мемлекетін іштен ірітпек болады. Олар Манасты қонаққа шақырып, қымызға у қосып береді. Манас көп азап шегіп, әрең дегенде удың зардабынан айығады. Құзғын мінезді сатқындар тұтас бір елді ойранға ұшырата жаздайды. Қастандық әрекеті іске аспай, ел алдында масқара болып қалғанын сезген көзқамандар өзара ерегісіп, пышақтасып өліп бітеді...

Ойлап отырсақ, өз елінің, бауырластарының мейірімсіз дұшпанына айналатын, ақырында халық қарғысына ұшырайтын көзқаман тектестер әр заманда бой көрсетіп тұратын кеселді құбылыс екен. Нақтылы талдап қарасақ, көзқаманшылдықтың жаны сірі, өзіне қолайлы жағдай туса әр кезеңде қайта жанданып, қауіпті күшке айналатын соқпа дерттей бір тажал екенін аңғарамыз. Сонда көзқамандар кімдер?

Көзқамандар, ең алдымен, өз халқының тілін білмейтін, сондықтан оны жат санайтын, іңгәләп дүниеге келгеннен ер жеткенге дейін басқа түсінік, пиғылда тәрбиеленген жандардан шығады, – дейді академик публицист. – Оларға өз елінің асыл қасиеттерінің бірде бірі дарымаған, өзін асыраған, адам қатарына қосқан халқының тағдырына дұшпанның көзімен қарап дағдыланған. Тіпті

жаратылысынан ақыл-есі бүтін болып туғанмен, мұндайлар өз елінің перзенті болып жаратпайды. Ана тілін білмегендіктен, халқының көңілдегі мұңды, көкейкесті арманды көзқамандар сезбейді. Халық даналығы жаратқан небір әсем ән, құдіретті күй, аталар сөзі, ғибрат, нақыл бұларға әсер етпейді. Эпостағы көзқамандар жырық жерлерде өскендер болса, қазіргі замандағы олардың "ізбасарлары" —өз елінде жүріп-ақ жатбауыр болып қалыптасқандар..."

Осы орайда "Тәуелсіз қазақ елінің көзқамандары кімдер?" деген сауал кес-кестесе керек. Публицистің пайымдауынша, бұларға тәуелсіздік деген қасиетті сөздің киелі мағынасы түсініксіз. Қарны тоқ болса, барлық мұраты орындалғандай көрінеді, азаттық, теңдік деген сөздерді көңіл үшін айта салатын нәрсе деп біледі.

Бұдан әрі автор мәңгүрттік пен көзқамандық құбылыстарының айырмасына тоқталады. Мәңгүрттер дегеніміз жау қолында тұтқын болып, қорлық-зорлық атаулының бәрін көріп, миына жазылмастай зақым келген, қай елден шыққанын, кімнен туғанын білмейтін, тек кеулесінде жаны бар, ішіп-жеуге, қарадүрсін жұмыстарды атқаруға ғана қабілетті аяныштың пенделер екен. Олар — алыс пен жақынды ажырата алмайды, өз анасын дұшпан санап атып та жібере салады. Жадында ешнәрсені сақтай алмайтын мұндайлар миғұла, мәңгүрт деп аталады екен...

"Ал көзқамандар ақыл-есі ауысқандар емес, - деп, нақтылай түседі академик-публицист. — Бұлар мектеп, университет бітірген, жоғары лауазымды қызмет атқарғандар болуы да әбден мүмкін. Кейбіреулері талай елдердің тарихы мен философиясын жатқа айтып, жаңғақша шағып беретіндер, әділдік, адам құқы, өркениет, достық, ынтымақ, бейбітшілік секілді сөздерді судай сапыратындар... Бірақ бұлардың жазылмайтын немесе ұзақ емдеуді керек ететін ауруы — туған халқының дәстүрін танып-білуге салғырттығы, сөз жүзінде отаншыл болып көрініп, былай шыға бере елдің хас жауларымен тіл тауып, халықтың түпкілікті мүддесін сатып жіберетіндігі, ең жаманы — жұртының қадір тұтқан қымбаттарын, тәуелсіздігімізді тәрк етуді көздеп отырғандармен ауыз жаласып, соларға арқа тіреп, намысымызды таптап кететіндігі. Мәңгүрттер есінен айрылған міскіндер болса, көзқамандар — елдігімізге саналы түрде қарсы шығатын қаскүнемдер..."

Иә, көзқамандарға бұдан асқан сипаттама беру сірә да қиын болар. Қазақ елі тәуелсіздігінің алғашқы жылдарында өзімбілермендікпен қиқу салған Масанов секілділердің аз болмағанын айту парыз. Елін, жұртын тәрк еткен ондай көзқамандар қазір де аз емес. Ең қауптісі сол — осы күнгі көзқамандар жұртшылық көзіне елдің ең терең мұраттарын шарқырап іздегендей сынай байқата біледі, ал шынтуайттап келгенде басына зәредей

қиындық түссе, лезде жалт бұрылып кетеді. Сөз бен істің бір-бірінен алшақ кеткендігі соншалық – небір әдемі сөздердің өтірігі мен расы қаншалық екенін біле алмай, дал болады, ақырында мұндай жалғандыққа еті өліп, қоғамда болып жатқан апат пен опатқа сел етпейтін болып меңіреуленеді...

Қазақ публицистерінің маңызды міндеттерінің бірі өз арамызда жүрген, ұлт мұратын қиып жіберетін, елге опасыздығына ұялмай, қайта өздерін озық өркениет жаршылары деп қарайтын осындай көзқамандармен аяусыз күрес жүргізу болып табылады. Ұлт алдындағы бұл асқақ парызды "Қазақ әдебиеті" газеті орындап келеді. Қалың оқырманның ұлт мүддесінен сомдалып, кемеліне келген басылымның әр нөмерін асыға күтетіні сондықтан болса керек.

Сарғайған газет тігіндісін ақтарып отырсаңыз, көзқамандармен бітіспес шайқастың жүріп жатқанына айқын көз жеткізуге болады. Елді елең еткізіп, терең ойларға жетелеген сондай материалдардың бірі "Көзқамандар мәңгүрттерден де қауіпті" деп аталады. (Қазақ әдебиеті.-1997. –2 қыркүйек). Оның авторы жалынды публицист Қуанбек Жұмаханұлы "Қазақстан Республикасындағы тіл туралы" Заңның негізінде қазақ тілін қолдану аясын ұлғайту жөніндегі өзекті мәселелерді негізге ала отырып, қазіргі ел жағдайында ықпалды орындарда отырған кейбір қазақпын деген азаматтардың өз тілін, салт-санасын маңсұқ етуден тайынбайтындықтарын нақтылы дәлелдермен әшекерелейді. Автор "Казахская правда" газетінде жарияланған (1997.-№4) орыс тілінде жазатын журналист Жәнібек Сүлеевтің мақаласында айтылған жайттарға оқырманның назарын аударады. Оның мазмұны мынадай: орыс тілді журналисттің жазуына қарағанда қазір қазақ педагогикалық және қоғамдық ой-сана орта мектептің төртінші сыныбының білім беру дәрежесіне де жетпейді. Қазақ мектептеріне 1–11 сыныпқа дейін қаржы жұмсау дегеннің далалық, ақшаны желмен ұшырғанмен бірдей. Сондай-ақ өзгелерге де қазақ тілін зорлап үйретіп әуреленудің қажеті жоқ. Оны (тілді) қазіргі заман ағымына ілестіру үшін көп жөндеп, көп жетілдіру керек. Тіпті, Солтүстік Кавказдағы сиякты қазақ мектебін 4-сынып етсе де жетіп жатыр.

Аталмыш газет Ж.Сүлеевтің мақаласын жариялай отырып, ол секілділердің ой-ниетін оқырмандарға айқын көрсетуді мақсат етсе керек. Мақаланың соңында редакция түсініктеме беріп, автордың қазақ тілін білмегендіктен сорақы шатасып мылжыңдағаны Масановтың "пәлсапасымен" үндесетіні атап көрсетіліпті.

Публицист осындай келмеңсіз жайлар тұрғысында сөз қозғай келе, оның түп-төркініне терең үңілуге тырысады: "Оның тағдырлас замандастары, яғни қазақтан туса да ділі де, тілі де орыс болып жүрген Жәнібек секілділер аз емес. Солардың ішінде

Жәнібек Құдайға қарағаны деуге болады. Ол өзін "ділім қазаққа жататын маргиналмын" деп мойындаса да "қазақ намысын жыртуға тырысып жүрмін, өзімнің тұла бойымда далалықтың мәрт рухы тұнып жатыр" деп ойлайды екен. Сөйткен Жәнібектің қазақ мектебі мен қазақ тілі туралы түсінігі осындай сорақы болса, өзге маргиналдардың көзқарастары қандай десеңізші!

Жәнібек қатардағы журналист, қазақ тілі өмірдің барлық саласына қолданысқа енсе де орысша басылымдар жабылмайтыны, жұмыссыз қалмайтыны оған мәлім. Екіншіден, Жәнібек журналист болғандықтан да өзінің көзқарасын қағаз бетіне түсірумен ғана шектеледі ғой. Ал егер Жәнібек секілділер басшы орында, жауапты қызметтерде отырған болса, көз қарасын ашық білдірмей-ақ оны қалай да жүзеге асыруға тырысып бағатыны күмәнсіз. Осындай көзқарастағы маргинал-қазақтар кеңсе қызметінде, лауазым иелері болып жүрсе іс қазақшаға көшкен жағдайда орындарынан опаңай айырылып қалатынын қалай білмесін...

...Кешегі кеңес империясы құлап, жекешелендіру басталған кезде мемлекеттің байлығы мен миллиондаған сом (ол кезде теңге болған жоқ) несие де осындайлардың қолына түскенін жұрт жақсы білсе керек. Сондықтан да ірі кәсіпкерлер мен бизнесмендердің бәрі кілең осындай көзқамандар болып қалыптасқаны заңды. Олардың қазақ өнері мен мәдениетіне бес теңгесін де қимай, Мәскеу өнерпаздарына ақшаны судай шашатындығына халықты былай қойып, ел тәуелсіздігін маңсұқтауға әзір екенін байқауға болады.

Егер қазақ тілі конституция бабына сәйкес өз күшіне мінсе, мұндайлар жайлы орындарынан бір-ақ күнде сыпырылып, қаңғып қалатыны түсінікті. Мұны жақсы сезінген олар қазақ тіліне, қазақшаға жетік мамандарға, сайып келгенде қазақ ұлтына қарсы алуан түрлі жымысқы әрекеттер жасап жатқанын қазақ жұрты әлі терең аңғара қойған жоқ. Сондықтан олар қазір айтарлықтай жеңіске жетіп отыр деуге де болады...

Бұл күнге дейін көзқамандар жалпы алғанда орыс зиялыларының, орыс шовинистерінің артына жасырынып әрекет етіп келгені қазір айқын байқалып отыр. Сонымен қатар мұндайлар өзгені былай қойып өздерінің туған әкелері мен аталарының арман-мүддесін маңсұқ етуден тайынбайтындығын да айтыска болмайды.

Публицист Қ.Жұмаханұлы жеріне жеткізе осылай дейді. Оның азаматтық тұрғыда пайымдауынша, егер дәл қазір Конституция мен Тіл туралы заң талабына сәйкес мемлекеттік қызмет орындарына, жергілікті орындарда, кеңселерде істі міндетті түрде екі тілде жүргізу талабы қойылса, басшылар міндетті түрде қазақ тілін білуге тиіс болса, мұнан орыс тілді жұртшылық ешқандай зиян

көре қоймайды. Өйткені, қазақ тілін білу талабы барлық азаматтарға бірдей қойылмайды. Мемлекеттік құрылымнан тыс жерлерде – бизнесте, кәсіпкерлікте, өзге де меншік салаларында қай тілде жұмыс істеп, қай тілде өмір сүруі Конституцияда толық қамтамасыз етілген. Ал мұнан нақ осы көзқаман болып жүрген, қазақтың ат төбеліндей ана тілінен маңсұқ өскен "білімпаздары" ғана зардап шегетіні өзінен-өзі түсінікті. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында көзқамандар әрекеті, тіпті, Ресейдің империялық пиғылдығы саясаткерлерімен, шовинистерімен тізе қоса жымысқылық жасауға ұласып отырғанына дәлелдер жеткілікті болды. Дәл осы көзқамандар дегенің Қазақстан Республикасы мемлекетінің тәуелсіздігін тәрк етіп, қазақ жерін Ресейдің бір бөлшегіне айналдыру максатын көздейтіні күпия болудан қалды. "Қазақ әдебиеті" газеті қазақ көзқамандарының шын бет-бейнесін осылайша әшекерлей білді.

"Қазақ әдебиеті" газеті ұлы шовинистік империялық өктемдікпен күрес майданында

90-жылдардың басында Ресейдің ұлышовинистік-империялық өктемдік пиғылы демократия мен жариялықтың кең өріс алуының аясында тіпті ашықтан-ашық көріне бастады. Ғасырдан ғасырға созылып келе жатқан мұндай ұлы шовинистік өктемдік пиғылдармен қарсы аяусыз күрестің алғы шебінде ұлт мүддесін жалаулата көтерген "Қазақ әдебиеті" газеті жүргенін зор мақтанышпен айтқан жөн. Бұған сексенінші жылдардың аяғынан бастап басылым беттерінде үзбей жарияланып келе жатқан, халықтың жанайқайға толы өзекті ой-пікірлерін арқау еткен материалдар айқын мысал болады. Адам жанын түршіктірерлік осынау мәселеге Нобель сыйлығының лауреаты, өз отанынан безіп, Американың Вермонт қалашығында ғұмыр кешіп жатқан Александр Солженицын ерекше ден қойса не дерсің. Әлемге әйгілі жазушы "Комсомольская правда" мен "Литературная газетаға" "Россияны қалай көгертеміз?" (Солженицын А. Россияны қалай көгертеміз? // Комсомольская правда. – 1990. – 18 қыркүйек; Литературная газета. – 1990. – 19 қыркүйек) атты мақаласын арасына күн аралата қатар жариялап, қалың елді дүрліктіргені көкірек көзі ояу адамдардың әлі есінде. Күллі орыс халқы табынып, құдайдай көретін А.Солженицын не дейді? Ол "Ресейдің көсегесін көгерту үшін, Балтық жағалауындағы үш республиканы, Орта Азияның төрт республикасын және Румынияға емешесі үзіліп отырған Молдавияны дереу табанды түрде бөліп тастау керек" дей келе, өзі талай жылдар түрмеде болғанда суын ішіп,

тұз-дәмін татқан, өзіне пана болған қазақ жеріне арнайы тоқталды. "Қазіргі Қазақстанда, – дейді ол, – қазақтар жартыдан анағұрлым аз. Олардың шоғырланған, тұрақты атамекені, шығыс шетінен бастап, Каспийге дейінгі оңтүстік облыстардың үлкен орамы ғана. Шындығында бұл өңірлердегі тұрғындардың басым көпшілігі қазақтар. Егер осы мекенімен, олар да бөлінеміз десе, онда құдай бетінен жарылқасын. Мұндай жағдайдан кейін бөліну жөнінде бұлтақтайтын болса, онда "өзіміздің бөлініп шығатынымызды батыл түрде жариялауымыз керек", – деп ашық түрде сес көрсетедің.

Ең сорақысы сол, мұның астарында "Ресейсіз не істей аласыңдар, қолдарыңнан не келеді!" деген зіл жатыр.

Ресейдің кең-байтақ қазақ жеріне көз алартy үрдісі ғасырдан ғасырға созылып келе жатқаны аян. Патшалы Ресейдің отары болған Қазақстанның қара топырақты аймағын Ресейге басы бүтін қосу идеясын XX ғасырдың басында әйгілі репрессияшыл-реформист П.А.Столыпин алғашқы болып ұсынған еді. Бұған сол тұстағы саяси-әлеуметтік аласпыран мүмкіндік бермеді. Жиырмасыншы жылдары пролеткульттің идеологтары П.А.Столыпиннің идеясын қайта жаңғыртып, біраз жалаулатты. Бұған сол кезде В.И.Ленин тойтарыс берді. Бертін келе, ғасырдың орта шенінде Н.С.Хрущев тың өлкесін құрып, оны тікелей орталыққа бағындыру арқылы ғасырлар бойғы арман-ниеттерін жүзеге асыра бастағандары белгілі.

Осы орайда мына жайтқа назар аудара кеткен орынды. Тәуелсіз еліміз Кеңес одағы кезінде Қазақстанда тың игерілгенінің 50 жылдығын атап өтті. Қазіргі күн тұрғысынан қарағанда бұл мәселеге көзқарас әртүрлі. Сол уақытта СОКП Орталық Комитетін басқарған Н.С.Хрущевтің бастамасымен жүзеге асқан бұл науқан негізінен алғанда қазақ елінің солтүстік өңірлерін экономикалық және әлеуметтік жағынан көтергенімен, ұлтымызды басты байлығы – ана тілінен айыра жаздады. Сөйтіп, солтүстіктегі қазақтар ата-бабасының ізі сайрап жатқан өлкеде азшылыққа айналды. "Көп қорқытады, терең батырады" дегендей, орталықтан өктемдік саясат жүргізілген соң, келімсектер (негізінен орыс, украиндер) қанша жерден іскер болса да, жергілікті ұлт кадрларын өсірмеді. Қазақ мектептерін жабу дағдылы іске айналып кетті. Еліміздің теріскей, орталық аймақтарында жергілікті халықтың үлес салмағы кеміп, орыс тілі үстемдік құрды. Қазақ тілі, әдетғұрып, салт-дәстүр тежелді. Байырғы қазақы жер-су атаулары, елді мекендер орысша аталатын болды...

"Россия А.И.Солженицынның ақылымен көгермейді" атты жанайқайға толы материалға қол қойған бір топ қазақтың атақты жазушылары отандастарымызға, жерлестерімізге өз сөздерін арнай келе: "Бұл шекара бөлісетін ғасыр емес,

қазіргі шекараларды сақтай отырып, парасатымызды бөлісетін ғасыр. Бақытты болашақтың кепілі осы ғана. Демек, Россия А.И.Солженицынніңақылымен көгереді деп әсте айта алмаймыз" деп толғанады. (Кекілбаев Ә., Мағауин М., Жүнісов С. Россия А.И.Солженицынніңақылымен көгермейді. Ашынғаннан айтамыз // Қазақ әдебиеті. – 1990. – 20 қыркүйек).

Жалпы, тоқсаныншы жылдардың басында бірқатар жалынды қазақ публицистері А.И.Солженицыннің "Гулаг архипелагы" эпопеясында бейнеленген қазақ жері, ұлт мәселесіне тереңдеп баруға әрекет жасады. Оның себебі әлем мойындаған ғұлама жазушының "басқа ауып келген халықтардың бапты-байыпты еңбеккерлер, ұғымтал, зерек білімдарлар екенін жазады. Ал солармен бірге тұрған, соларды құшағына алған қазақтар жөнінде сондай жылы сөз таба алмайды. Сірә, бұл Солженицынніңқазақстанға қараңғы жағынан келгені, қазақтардың өмірін көлеңкелі жағынан ғана көргенінен болуы керек. Сондықтан бұл шығармадан өзіміз көргіміз келген Қазақстанды көріп, қазақтарды (жағымсыз жағынан болмаса) таба алмағанынан" туған реніште жатыр еді. Публицист К.Смайылов осы мақаласының соңында "... орыс тілін еркін меңгерген қазақтардың арасынан орыс тілінде өз халқының бейне-рухын дұрыс көрсете, таныстыра алатын жазушылар мен публицисттер еркін суырылып шығуын қолға алып, іске айналдыруымыз керек. Бүгін бізге Саттар Ерубаев пен Баубек Бұлқышев секілді қос тілде қатар жаза алатын, өзінің де, өзгенің де асыл қасиеттерін тани, бағалай, бойына сіңіре білетін, өз жері, өз елі туралы ой-сырларын, арман-қиялдарын басқа әлемге батыл жеткізе алатын жазушылар мен журналистер керек" деген тұжырымға келді. (Смайылов К. Қасірет мекені болған қазақ жері. А.Солженицыннің "Гулаг архипелагы" кітабында Қазақстанның көрінуі // Қазақ әдебиеті. – 1990. – 25 мамыр).

Сол тұста А.И.Солженицынніңқазақстанның территориясына қатысты айтқан пікірі әрбір қазақтың жүрегіне жара салып, ашу-ызасын туғызған еді. "Мен Солженицынмен бір кезде сәті түсіп, қол беріп амандасып, жүздескен адаммын, – деп жазады естелігінде соғыс және еңбек ардагері Жанболат Нұрмағамбетов. – 1960 жылдардың аяқ кезі болатын. Ол кезде мен Жамбыл облысында қызмет істейтінмін. Ал ол кісі осы облыстың Мойынқұм ауданына қарасты "Көктерек" совхозындағы орта мектепте мұғалім болып қызмет атқарады екен деп естіген соң, аудан орталығы Фурманов селосына бара жатып орта мектепке соқтық. Мектеп директоры орнында болмаған соң, мұғалімдер бөлмесіне кірсек, ол кісі бөлменің сол жақ бұрышына жақын қойылған жазу үстөлінде бір кітапты парақтап отыр екен. Бізді көріп орнынан тұрып амандасты, бірақ әлдекандай бақылап жүрген адамдар ма деп сыр бермей солғын сәлемдескенін сездік. Біз жөнімізді

айтқаннан кейін барып ашыла бастады. Есімде қалған оның сөздері мынау еді: "Тағдыр жетелеп бұл жерге де келіп қалдық, жаман қарсы алған жоқ, көріп тұрсыздар мұғалімдік қызметке орналастырды. Жергілікті жігіттерге көп рахмет. Нағыз адамгершілік осы емес пе?" дегені әлі есімде.

Міне, енді сол Солженицын кеше ғана қазақ арасында болып өмірінің бір қиын кезеңінде көрген қамқорлықтарын, "адамгершілікке не жетсін" деген сөзінің өзін тез-ақ ұмытып, Қазақстанға қомсына қарап, жер даулап отырғанына жол болсын. "Өзің су ішкен құдыққа түкірме" дейді ғой қазақ. Осы мақал қайта-қайта ойыңа орала береді екен. (Мен көрген Солженицын немесе "су ішкен құдығыңа түкірме". Ойтүрткі // Қазақ әдебиеті. – 1991. – 20 желтоқсан).

Сол жылдары Қазақстан Журналистер одағының тізгінін ұстап отырған марқұм Камал Смайыловтың жоғарыдағы ой-пікірлері еліміз тәуелсіздік жолымен қадам басып келе жатқан қазіргі таңда да үлкен маңызға ие болып отыр. Жан-жақтан анталаған ұлы державалық империялық өктемдік пиғылдарына батыл түрде солардың тілінде тойтарыс беретін жалынды публицистеріміздің қадір-қасиетін терең түсініп, оларды асқақтатып отырсақ, еркін қимылдауларына жағдай жасап, демеп, қолдасақ, қанеки. Өкінішке орай, өз ұлты үшін өзегін суырып беруге дайын тұрған орыс тілінде жазатын, қазақ халқының мұрат-мүддесі жолында ештеңеден де тайынбайтын азаматтарымызға, айталық, он жылдан бері өз қаржысымен "Казахская правда" газетін шығарып келе жатқан публицист Алдан Айымбетовке үкімет немесе қалталы адамдар тарапынан қамқорлық жасалмай келе жатқаны ашы шындық. Бұл жөнінде басылымдарда оқтын-оқтын жазылып та жүр. Қажымас қайраткер, қайтпас күрескер А.Айымбетов ұлттың ар-намысы жолында не жазса да қаймықпай, жеріне жеткізе жазатындығын газетінің әр нөмірінде дәлелдеумен келеді. Бұдан асқан ерлік болмас, сірә!

Қазақ елі тәуелсіздігінің алғашқы жылында империялық-шовинистік пиғылдағылар ұлттық мүддеге нұқсан келтіру, азаттық жолына түскен жергілікті халықтың тілін, дінін, мәдениетін, басқа да рузани қазынасын жандандыруға қалайда тосқауыл жасау әрекеттеріне ашық түрде барып жатты. Ресей журналистері бұрынғы кеңестер одағының құрамында болған одақтас республикаларға жөнсіз тиісулерін, олардың ішкі өміріне ашықтан-ашық араласып, буынсыз жерге пышақ ұруларын дағдыға айналдырып алғалы қашан. Қазақстандық орыс интеллигенциясының кейбір өкілдері қазақ халқының этностық мәдени проблемаларына түсіністікпен қараудың орнына, оның мәдени негіздері біртіндеп құриды деген "сәуегейлік" айтады. Үш жүз жылдық отарлық үстемдікке қарамастан қазақ мәдениетінің ұрығы сақ-

талған, бұл арада әңгіме көркем, философиялық, адамгершілік және саяси мәдениет туралы болып отыр. Мәдениеттің сол түптамыры халықтың рухына келмейтіндердің бәріне өзінше қарсы шықты, ұлтқа жат ықпалдың бәрін қайта қорытып, икемдеуге тырысуда. Сонымен не керек, империялық пиғылдағы орыс шовинистерінің бүгінгі ұрпақтары қалайда, қандай жолмен болмасын өздерінің атам заманғы жымысқы саясаттарын жүргізуге келгенде аянып қалар болмады. Осы жерде баса айта кетер бір жәйт, сол тұста ресейлік бауыр-әріптестерінен еліміздегі орыс, тіпті өздерін қазақ санайтын орыс тілді журналистер, орыс тілінде шығатын басылымдар да қалысқан жоқ. Құдды бір-бірінің ауыздарына түкіріп, бір-бірінен бата алған ба дерсің.

Осындай ашық өктемдік, менменсу пиғылдарына шыдай алмаған Алматыдағы жоғары оқу орындарында қызмет ететін бір топ ғалым-профессорлар Қазақстан Республикасының Президентіне "Қазақ әдебиеті" газеті арқылы ашық хат жолдады. (Қай мемлекеттің газеті? Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың құзырына // 1992. – 18 желтоқсан). Бұл іске Алматы медицина институтының философия кафедрасының меңгерушісі, профессор Алдан Айымбетов ұйтқы болды.

"... Қазақстан саясатын формальды түрде қостағанмен іс жүзінде оған қарсы бағыт ұстап, кедергі жасап отырған күштер баршылық, – дейді ашық хат жолдаушылар ашу-ызамен. Осы ретте бірсыпыра орыс тілінде шығатын басылымдардың, әсіресе, "Казахстанская правда" газетінің ерекше рол атқарып тұрғанын айтуға мәжбүрміз. Біз бос сөзден аулақпыз. Аталмыш газеттің соңғы үш жыл ішінде басып шығарған көптеген мақалаларына мұқият талдау жасай отырып, олардың бірқатары шовинистік немесе ұлттық-нигилистік, яғни, Сіздің жуырда жарыққа шыққан "Стратегияңыздағы" ұлттық мемлекет құру идеяларына қарама-қарсы көзқарастарды уағыздаушы материалдар екенін анықтадық. Бұл бағыт әсіресе, газет басшылығына Вячеслав Срыбных келгелі күшейіп кетті. Нақты дәлел: "Казправда" А.Акаваның "Земля и недра – всем Казахстанцам" деп аталған материалын басып шығарды. (31.VII. 92 ж.). Онда автор "металлургтардың пікірі" дегенді желеу етіп. Шығыс Қазақстан киянатпен бөліп алынған Ресей жері деп даурығып тұр. "... Отчленение части единого народа, – дейді А.Акава. – и включение в другое государство... Людей не спросили, а желают ли они войти в это госдарство". Мұндай арандатушылыққа наразылық білдіргенде В.Срыбныхтың жауабы мынадай: "Наша задача – отражать общественное мнение, не отдавая никому предпочтение" (17.IX. 92 ж.). Кез келген сандырақты жұртшылық пікірі етіп көрсетіп, теріс ойдағыларға "Казправданың" ой қосып отыруына қалайша жол берілген деген сұрақ туады.

В.Срыбных жұртшылық пікірін құрметтейді екен, не себепті қазақтың көрнекті ғалымдарының Акава сияқтылардың көзқарасына қарсы материалдарын баспай, ал амалсыз баса койса, міндетті түрде теріс түсініктеме қыстырып отырады? Және нақты дәлелдер: үстіміздегі жылдың 18 наурызында профессор М.Базарбаев және профессор А.Айымбетовтің, Н.Масанов пен Н.Әмрекұловтың ұлттық мемлекет құру идеясына қарсы мақаласын өткір сынға алған материалдары жарық көрді. Осыған байланысты берген комментариисінде "Казправда" ашықтан ашық соңғыларды қоштап, олардың қарсыластарын сүйкімсіз кейіпте көрсетті. Н.Масанов пен Н.Әмрекұловтың мақаласын "острота анализа, смелость и неординарность суждений" сияқты "қызыл" сөздермен безендіре бағаласа, А.Айымбетов пен М.Базарбаевқа "существуют общепринятые этические аспекты... правила полемики, пределы допустимого тона" – деп сентенция жолдайды.

Сейдахмет Құттықадамовтың да шовинистік пиғылды уағыздаушы Ю.Криницианов дегеннің мақаласын сынауы ("Очнись, господин собкор!". 29.IX. 92 ж.) "Казправдаға" өте ұнамай қалған. Берген комментариисінде авторды жерден алып, жерге салып тұр. Сонда В.Срыбныхтың "никому не отдаем предпочтение" дегені қайда қалды?".

Ғалымдар Президентке жолдаған хатта осындай нақтылы фактілер келтіре отырып, экстрализм отын қоздырған шовинистік ниеттегілерге, тәуелсіздігімізге, территориялық тұтастығымызға нұқсан келтіретін, ұлттық ар-намысқа тиетін материалдарды, пікірлерді жариялауға құлшына кіріскен "Казахстанская правда" газетінің бас редакторы Вячеслав Срыбныхқа шара қолдануды талап етеді.

Сонымен, ресейлік әріптестеріміз, негізінен, не айтады? Айтпайтындары жоқ. Империялық-идеологиялық пиғылдарының астарында ұлышовинистік өктемдік жатыр. Мұны түсіндіріп, ұғындырып жатудың қажеті жоқ. Бәрі де айқын аңғарылып тұр. Осы орайда, жан түршіктірер мысалдар жеткілікті. Айталық, олардың Қазақстандағы қазақтар проблемаларын немесе орыстар мен немістердің елден ағылып көшіп жатқанын, т.б. жалаулатып жүргендері қашан. Бұлар ең бір күрделі мәселелер, ұшқын тисе лап еткелі тұрған алапат өрт. Немістердің төңкеріле көшуі Ресейде де дәл біздің еліміздегідей ғой. Ал бұл жөнінде жұмған ауыздарын ашпайды. Мына мәселеге зер салайық. Тәуелсіз елімізде орыстар миллиондап саналады. Олар Ресейге – өз отандарына өзге республикалардағыдай ағылып көшіп жатқан жоқ. Казақтар да осындай күй кешуде. 130-дай ұлт мекен етіп жатқан Қазақстанның кеңестік дәуір кезіндегідей дәл қазір де ұлттар достығының лабораториясына айналып отырғанын ешкім де жоққа шығара алмаса керек. Ресей журналистері, олардың қазақстандық бауыр-әріптестері мұны көрмеген, білмеген болады.

Кезінде өз беттерінде А.Сложениципнің ақикөз астамшылыққа, қазақ ұлтын, Қазақстанды көпе-көрнеу басынушылыққа толы сұхбатын жариялап, Қазақстан егемендігіне тікелей қарсы пиғылды насихаттаған, іле-шала "біз сіздерге доспыз, әлгіге ренжіменіздер, демократия дәуірлеп тұрған соң айтыла салған сөз ғой, әрі автордың айтқанын газеттің позициясы деп түсінуге болмайды" деп ақталған "Комсомольская правда" газеті өз айтқанынан танып, қазақ еліне оқтын-оқтын соқтығып отыруды әдетке айналдырумен келеді. Газеттің Қазақстандағы тілшісі Евгения Доцуттің Жамбылдың 150 жылдығына арналған ұлы тойдан жазған "Алматы түбіндегі ұлы той" атты мақаласы (Доцуг Е.Великий той под Алма-Атой // Комсомольская правда. – 1996. – 27 августа) осының айқын айғағы. Автор ұлы тойдан ақпарат жаза отырып, оған жиналған халықты да, еліміздің Президентін де, ең сорақысы – халқымыздың қасиетті салт-дәстүрін де тігісі жатық көрінгенмен, зәрі сыртқа теуіп тұрған мысқыл, әжуамен, керенау кекесінмен көме салуға мейлінше тырысып баққан. Бұған қатты күйінген халық жазушысы Әкім Тарази қарсы мақала жазып, мән-жайды жеріне жеткізе ашып салды. (Тарази Ә. "Аузы қисық болса да ... сөйлесін бе?". "Комсомольская правда" газетінде жарияланған бір мақалаға орай. Жазушының жан ашуы // Қазақ әдебиеті. – 1996. – 3 қыркүйек). "Бір нәрсе айқын, – дейді жазушы күйзеле отырып, – Е.Доцуг ресми тұрғыдан алғанда шетел журналисі бола тұрып, Қазақстанға, қазақ халқына "этнофобиялық" көзқарасымен жоғарыдан қарайды. Оның біздің ұлттық мерекемізді кекесінмен әңгімелеп отырғаны мақаланың басынан аяғына дейін меңмұндалап тұр. Жалпы, бұл аса таңданарлық та нәрсе емес. Бұрын Ресейдің боданы болып келген елдің, дербес мемлекетке, "екінші сортты" болып келген ұлттың егеменді ұлтқа айналып қана қоймай, берекесін қашырмай, татулығы мен тұрақтылығын сақтап отырғаны ұлы империяшыл, шовинистік күштердің шамына тиетіні анық. Бірақ, Доцуг те, оны Қазақстанда өкілі етіп тағайындаған "Комсомольская правда" да қарапайым адамдық, журналистік этикадан ғана емес, дербес мемлекеттің ішкі ісіне қол сұғуға, теріс тенденция қалыптастыруға тыйым салатын заңдылықтың да басынан аттап отырса не істейміз?"

Мәселенің астары Доцуттің еркінсуінде ғана емес, тым терең жатыр. Ресей басылымдарында, әсіресе "Комсомольская правда" азиялықтарға кемсіте қарайтын еуроцентризмнің де, дербес мемлекет болған бұрынғы бодандарына ызамен қарайтын империяшылдықтың да иісі әлі күнге аңқып тұратынын ешкім де жоққа шығара алмайды.

Жан ашуына мінген жазушы күйіне келіп, "Мұндай басынуға әлі де жол бере береміз бе? Әлде бұған тыйым болатын күн бар

ма? Әлдекашан әдетке айналып кеткен Ресей басылымдарының мұндай қылықтарын көре тұрып, ешқандай қимыл көрсетуге тырыспайтын мемлекеттік тиісті органдардың тірлігіне қынжылғаннан басқа шара жоқ.

Мен қазақ дейтін халықтың жазушысы, азаматы, ұлы ретінде мұндай басынушылық пен қорлыққа тыйым салынуын талап етемін", – деп жанайғайға басады.

Халқымыз қастерлейтін, ұлт мүддесі жолында отқа түсуден тайынбайтын жазушының жанайғайы терең ойларға жетелейді. Менталитетіміздегі жуастығымыз бен момындығымыз, тіптен әріге салсақ көнбістігіміз ғасырлардан ғасырларға созылып кете беретіндей-ау осы. Реті келіп тұрған жерде бұл қасиеттеріміз, сөз жоқ, жарасымды-ақ. Тұтас ұлт мүддесі, еліміздің егемендігі тұрғысынан алғанда, момындығымызға, көнбістігімізге, жалпақшешейлігімізге жол болсын!

Құрметті жазушымыз Ә.Таразидің жанашуы бірқатар публицистеріміздің ұлыдержавалық, ұлышовинистік империялық өктемдікке қарсы бағытталған мақалаларында жалғасын тауып келеді.

Осы орайда өзінің отты материалдарында ұлттық қадір-қасиетімізді асқақтатып, империялық пиғылдағы шетелдік журналистерге қарсы бітіспес майданға шығып жүрген жалынды публицист Мейірхан Ақдәулетұлының "Ардаевты қашанғы "ардақтай" береміз?" немесе "Еңселі кеңселерге ашық хат" (Қазақ әдебиеті. – 1997. – 30 шілде) деген мақаласы ерекше назар аударады.

Ресейлік "Известия" газетінің Қазақстандағы меншікті тілшісі Владимир Ардаевтың елімізде жүргеніне талай жылдар болды. Сонау 86-жылғы желтоқсан оқиғасына империялық тұрғыда баға беріп, "Известия" газетінде құлаш-құлаш материалдар жариялаған, қазақтың зиялы қауымына азу тісін батырған, сөйтіп мақалалары арқылы отқа май құйған осы Ардаев болатын. Еліміз тәуелсіздік алғалы бері Қазақстанның ішкі-сыртқы саясатына кірісіп, қақпақыл ойнау, мемлекетаралық ірі саясатта ел Президентінің істемегенін істеді, жазбағанын жазды дей салу, мемлекетіміздің ішкі саясатының ең осал тұсы – Тіл туралы заңды бұрмалап, небір құйтырқылыққа бару, т.б. В.Ардаевтың қашаннан бергі позициясына айналып кеткен. Мұның бәрі дәлелдеп жатуды қажет ете қоймайтын басы ашық мәселе. Публицист М.Ақдәулетұлы көкірегі қарс айырыла, күйіне отырып, Ардаев сияқтыларды "арадақтаудың", арқасынан қаққыштаудың аңғалдық немесе дәрменсіздік екеніне тоқтала келе, парламентке, президент әкімшілігіне, сыртқы істер министрлігіне төмендегідей сауалдар қояды:

1. Өзге мемлекет журналистерінің қызметін реттейтін мемлекеттік шаралар қолға алына ма, алынса қашан?

2. Қазақ халқының ар-намысын Ресейлік ақпарат құралдарының анайы пікір-көзқарастарынан кім қорғайды, әлде сондай мүдделі қоғам ашамыз ба?

3. Ақпарат құралдарындағы ашық немесе жасырын түрде мемлекеттік саясатқа қарсы бағытталған тенденциялармен кімдер күресуге тиіс?

Ал, публицист Ғалым Ахметов "Аргументы и факты", "Новое поколение" апталықтарының, "Азаттық радиосының" т.б. ұлттық мүддемізге нұқсан келтіретін қиратқыштық сипатқа ие материалдарын талдай келе, өзінің мынадай ұсыныс-пікірлерін ортаға салады: "Қажыгелдин, Савостиналарды тыңдаған Америка конгресі бізден, үкіметтен емес, халықтан – академиктерден, халық жазушыларынан біреуі барып, хал-жайымызды түсіндірсе, бізді де тыңдар еді ғой, бірақ бізде ондай әрекет жоқ. Баяғы бойға біткен "ұлттық енжарлығымыз" оған жібермей тұр. Дегенмен, зиялы қауым – Академия, Жазушылар, Журналистер одақтары осыны ойлаулары керек, алдымен өзімізді-өзіміз қорғамасақ, кім қорғайды?" (Ахметов Ғ. Шетел бізді неге жамандайды? Заман сұранысы // Қазақ әдебиеті. – 1999. – 10 қараша).

Сөз орайы келгенде ежелден қатар қонған көршілеріміз – Өзбекстан, Қырғызстан, Түркменстанды алайық. Олар ресейлік газеттерге ашық түрде азу тістерін көрсетуден тайынбайды. Валерий Выжутевич "Демократиясыз тәуелсіздік, еркіндіксіз тәуелсіздік реакцияшыл әрі өте қауіпті" деген қорытындыға келеді. (Барманқулов М. Телевидение: деньги или власть? Учебное пособие. – А., Санат, 1997. – с. 112). Тауып айтылған. Бұл мәскеулік журналистерге Өзбекстан жөнінде емес, өзбек журналистеріне ресейлік әріптестер туралы айтылған делік. Тым бей-берекеттік емес пе? Неге республикалардағы Ресей газеттерінің меншікті тілшілері міндетті түрде орыс болуы тиіс? Әлемдік тәжірибеде жергілікті жерлердегі жаңалықтар тек жергілікті басылымдарда ғана жарияланады ғой.

Өзбекстандағы ресейлік меншікті тілшілердің статусын Қазақстандағымен салыстырсақ, айырмашылығы жер мен көктей. "Комсомольская правданың" Ташкенттегі тілшілер посты жабылған. "Рейтер" және "Франс Пресс" ортаазиялық бюролар өзге жерлерден қоныс таппай Алматыға тұрақтады. Өзбекстанның тыныс-тіршілігін дәйексіз, нанымсыз жазғаны үшін елден тәуелсіз американдық журналист Стив Леви аластатылды. Мына қызықты қараңыз: ресейлік екінші каналдан телевизиялық топ Ташкентке келеді. Олар қонақүйге жайғаспай жатып-ақ, екі азамат тоқтатып, сұрақтың астына алады. "Кімсіңдер? Қайда? Неліктен?" Журналистерге сұрақ жаудырған екеу куәліктерін көрсетеді де әңгімені қысқа қайырады: "Құқыларың жоқ!". Сөйтіп, келгендер Ұлттық қауіпсіздік комитетінің қызметкерлері болып шығады. (Барманқулов М. Телевидение: деньги или власть? Учебное пособие. – А., Санат, 1997. – с. 112).

Қазақстанда мұндай жағдай болған емес. Ресейлік дейміз бе, өзге шетелдік дейміз бе, журналистерге еркіндік берілген. Олардың ойларына не келсе, соны жазатыны, еркін ойқастап жүретіні сондықтан болар... Қалай десек те, шетелдік, ресейлік журналистер жөнінде әңгіме бір басқа. Ал, республикамыздың өзінде шығатын газеттерге не жорық?! Олар үшін демократия мен сөз бостандығына монополия жасау, жас мемлекет үшін қауіпті факторға – "мүддесі белгісіз ойыншыға" айнала салу тұк емес. Бұлардың бәрінің басында "Караван" тұр. Бұл алпауыт басылымның қазақы болмысты онша ұната қоймайтыны, қазақтың тілі мен ділін үнемі кемсітумен келе жатқаны, қазақтың мүддесіне қарсы пікірлер таратудан жалықпайтыны айдай әлемге мәлім. Ұлттық намысты жоғары ұстаған М.Ақдәулетұлы, Ж.Қорғасбек, А.Әлім, т.б. публицистер "Караванмен" ашық майданға шықты.

Таралымы жағынан шарықтап өсіп, бүйірін қампита түскен "Караван" газеті өзінің алғашқы шыға бастаған кезінен-ақ империялық өктемдік пиғылын аңғартумен болды. Демократия мен сөз бостандығын бүркемелеген басылым айылын жимады десек, артық айтқандық емес. Ел тәуелсіздігінің алғашқы жылдары оның бәрі де қалыпты, үйреншікті іске айналғандай еді. Дәл сондықтан да болар публицист Мейірхан Ақдәулетұлы кезекті бір мақаласын "Енді бірер жылда Қазақстанның ішкі-сыртқы саясатына да, тәуелсіз еліміздің билігі мен байлығының иесін де өзге емес, "Караван" газеті белгілеп беретіндей боып жатса, таңдануға болмайтын шығар.

Мұны "Караван" өзі де айқын сезіне бастаған секілді. Бұған мысалды мыңдап келтіруге болады. Мәселен, өткен аптадағы санында жарияланған "Гражданин Алим Нашел врагов Народа" атты ("Аңқау елге – арамза молда", "ал Қазақстанға – "демократ" "Караван" // Қазақ әдебиеті. –1997.–26 тамыз) мақала сонын айғағы..." деп, ашу-ызамен бастайды. Енді түсінікті болуы үшін мәселенің мәніне келейік: Публицист Аманхан Әлім "Караван" синдромы қашан тыйылады?" деген мақаласында "Жұқпалы аурудай тарап, қоғамдық пікірді қалыптастырып, халықтар арасына іріткі салған "Караван" синдромы біздің халқымыздың ұлттық ерекшеліктеріне зиянын тигізіп, оның тіліне, менталитетіне, діні мен намысына тиісіп отыр" дей келіп, Тіл туралы заңды өзінің ескі тәсілі – "әрі итеріп, бері жаққа" салған "Караванға" деген ашу-ызасын білдіреді. Автор қалыптасқан жағдайға байланысты, "Сион данышпандарының протоколдарынан" сөз орайында үзінді келтіріп өтеді. "Караванның"– "ұстата қоймайтын" тұспалдарымен өзінен өзгенің бәрін кемістетін байырғы тәсіліне тоқталып, сөз соңында осы газеттің тенденцияшыл позициясына байланысты сонау бір замандарда В.Рознов айтқан пікірді келтіреді: "Қазірде әр редакцияда өз Франгі, өз Любовь Гуревичі отыр.

Олар жазбайды немесе аз жазады. Бірақ олар басқарып, бағыттап отырады. О, халдеялық жұлдызшылар. Сендер өз гороскоптарыңды білесіңдер".

А.Әлімнің жазғаны осы.

Осы мақаладан соң "Караван" байбаламға басады. Оның астарында ескі тәсіл – өзгешелеу ойлайтын жұртты қорқытып қою, үрей себу, қайткенде де "Караваннның" құдіреттілігін білдіру – "өзгеге сабақ болсын" деген пиғыл жатыр еді. Бұдан арғысы – "Караван" А.Әлімді соттатпақшы да болды: "Біздің пікірімізше, Әлім мырзаның шимайында "Караваннның" кейбір қызметкерлерінің ұлттық ар-намысын қорлау бар да, шимайдың өзі ұлтаралық араздықты тұтатуға бағытталған".

Публицист М.Ақдәулетұлы жоғарыдағы мақаласында әріптесі А.Әлімді "Караваннның" қанышпезерлік шабуылынан жанын сала қорғайды. Автор "Караван" құдіретінің құпиясына үңіле келе, "тәуелсіз" газеттің А.Әлім мәселесінде" тым асыра сілтеп жібергеніне" егжей-тегжейлі тоқталады. "Демократия мен сөз бостандығын ешкімде "жекешелендіре" алмайды, – деп, ашына жазады публицист, – ал "Караваннның" бүкіл қызметі – "менікі дұрыс!" – тың "демократиясы". Бұған мысалды мыңдап келтіруге болады.

..."Караваннның" А.Әлімнің қылығынан демократияның, сөз бостандығының емес, 1937-жылдың исі шығады. Әйтпесе ұлтын сүйгеннің, соның жоғының ашына айтқанның бәрі Гебельс болып шығатын болса, "гебельстіктен" қашқанда кім боламыз!".

Публицист мақаласының құндылығы сонда, ол өзінің қандас әріптесі А.Әлімді ұлы шовинистік өктемсуден қорғай отырып, "Караваннның" Қазақстандағы ақпарат кеңістігіне толық қожа болуының қыр-сырын жілікше шағып, байсалдылықпен пункт-пунктімен талдап береді. Мұның өзі, автордың пайымдауынша, оннан астам пункттен тұрады. Осылардың кейбіріне тоқтала кетейік:

1. Халықтың бәрінен өзіңді ақылдырақ санаудың қажеті жоқ – "Караван" белгілі-бір себептермен шектен тыс байып алды, ал байлық пен мызғымас күшке арқа сүйеу толық билікке жол ашады.

2. "Караван" кезінде "Жас мемлекетке" келе бастаған шетел капиталына да, өзіміздегі "жекеменшік психологиясын" орнықтыруға да идеологиялық құнар әзірлеп берді, бұл оның енді ғана басталған демократияның "ешкім қой дей алмайтын" монастырына айналуына көмектесті...

3. Демократияға шөліркеп жеткен "кеңес халқы" – тасқа басқанның бәрін Тора мен Інжілден, Құраннан кем көрмейтін сенгіш халық – "Караванды" демократияның шындық пен жариялылықтың тірегі деп қабылдап, "Караван" таңғы стереотиптерді бойына сіңіріп үлгерді...

4. "Жас мемлекеттің" түрлі қиыншылықтары "Караванды" қилы-қилы саяси, мүдделік ойындардың аренасына айналдырды, себебі, шын мәнінде Қазақстанның қаржылай және саяси тұрғыдан тәуелсіз бірден-бір газет "Караван" еді.

5. Жаңа буржуазия мен бюрократияның "балалық аурулары" – топтық мүдделердің қайшылығы, "несібеге таласу", тағысын тағылар "Караванды" ең басты газетке айналдырды, мемлекеттік басылымдар бұл "ойынға" араласа алмады.

6. Халықтың қамын ойлағансу, "бүйректен сирақ шығарып отыруы", саясатшылардың өз арасындағы, оппозиция мен үкімет арасындағы ерегіс – ерегестер, сонымен қатар саясатшылар мен билік иелерін әдейі қырқыстырып қою... "Караванның" нанына айналды. Биліктің ғана емес, Қазақстанның, қазақ халқының ауызбіршілігіне сына қағу мұның жасырын мүддесі ме деп қаласың...

7. Негізгі ұлт – қазақ баспасөзінің ішкі қайшылықтары мен еселенген тәуелділігі ұлттық ақпарат саласында да екінші сатыда қала беруіне себеп болды. Бұл да – "Караван" үшін үлкен "плюс".

8. Қазақ халқының қоғамдағы позициясының нашарлығы (оны қорғасаң, "гебельс" болып шыға келесің!) мен орыс тілді "тәуелсіздердің" "орыс мүддесі" үшін күрескенсуі "Караванның" үлкен көзіріне айналды".

Өзіміз келтірген бұл пункттердің қай-қайсында болмасын қазақ қоғамын әлсін-әлсін дүрліктіріп отыратын "Караванның" "құдіретті" қырлары көрініп тұр. Публицист М.Ақдәулетұлының айтпағы, "Караванның" демократия мен сөз бостандығына монополия жасап қана қоймай, жас мемлекет үшін қауіпті факторға – "мүддесі белгісіз ойыншыға" айналғандығы. "Осылай жалғаса беретін болса, –дейді автор ойын қорыта келе, – біздің қоғамда солшыл либерализм толығымен белең алады, "ешкім ештеңе үшін жауапты емес" мораліне көшеміз, ал тәуелсіздігіміз саяси сауданың, "саяси рекеттің", топтар күресінің шылауында кетеді. Мен "Караванға" қарсы бола алмаймын, оның түпкі мақсаты – осы. Қалыптасқан жағдайға "лупамен қарау" – мемлекет қайраткерлерінің, мемлекеттік идеология үшін жауаптылардың ісі.

"Караван" қалған қазақтың да, орыстың да шамданғанын қыстырмайды. Демек, біз, Қазақстан халқы, жалғыз демократқа ұйып отырмыз. Мұнымыз пысық молдаға мойын ұсынғыш аңғал елді еске салады...".

Жоғарыдағы "Караванға" қарсы жазылған мақаладан кейін іле-шала-ақ публицист Жүсіпбек Қорғасбек бұл тақырыпқа қайта айналып соғады. ("Караванның" "Сөзбе-сөз" өзге сөз немесе "орыстан немістің несі артық?" // Қазақ әдебиеті. – 1997. – 16 қыркүек).

Автор мақаласының басында кейбір жекелеген қазақ шенеуніктерінің, оның ішінде лауазымды басшылардың да "Караван" газетін арқа тұтқандай қалып танытанынша, кей мәселеде осы газетпен көзге шұқығандай болып, сонысымен де олар сырт қарағанда осы газеттің шылауында жүргендей көрінетіндіктеріне тоқтала екеле, қабырғасынан бір сұрақ қояды: сол шенеуніктер, суреттері осы аты шулы газеттің бірінші бетіндегі жаланаш қыздардың суреттерінен сәл жоғарырақ тұратын шенеуніктер, "Караванның" қазақы болмысты онша ұната қоймайтынын, қазақтың тілі мен ділін үнемі кемсітумен келе жатқанын, қазақтың мүддесіне қарсы пікірлер таратудан еш жалықпайтынын біле ме екен?

Публицист осылай дей келе, өз пікірін нақтылы мысалдармен айқын дәлелдеуге тырысады. Газеттің үш номерінде онамастика жөніндегі бір тақырыпта жариланған үш хабарды сөзбе-сөз келтіріп, осы хабарлардың қандай сипатта нендей астармен берілгеніне оқырманның назарын аударады.

Айталық, мына бір хабарды алыңыз. Тақырыбы – "Хош болыңыз Надежда Константивна" (13 маусым 1997 ж.). Байзақ ауданының Қостөбе ауылындағы Крупская атындағы мектеп енді Әлия Молдағуловаңың есімін иеленді. Осы шағын ғана хабарда газет жоқты- барды теріп, сарыуайымға салынып кетеді де өзінің түпкі жымысқы ойын аңғартып алады.

Енді "Тарас Шевченко –кім ол?" деген мына хабарға назар салып көрейік. Ол "Ғани Мұратбаев – жас большевик, Қазақстан комсомолын ұйымдастырушы, ал Мұстафа Шоқай, керісінше – большевизмге қарсы белгілі күрескер. Бірақ олардың әркайсының есімі қазір облыс орталығында көшеге, облыс бойынша бір-бір кеңшарға ие," –деп басталады да Қызылорда қаласындағы Тарас Шевченко атындағы көшенің атын өзгерту жөнінде сыбыс бар екенін айтады. Түсініп көріңіз, бұл хабарда айтылған жайтқа Ғани Мұратбаев пен Мұстафа Шоқайдың не қатысы бар? Газет бір сыбыс шықты екен деп қазақ зиялыларын кемсітіп отыр емес пе?! Публицист жоғарыдағы хабардың астарына үңіле келе осындай қорытынды жасайды. Әрине, бұл дұрыс қорытынды, толық келісуге болады. Журналист Ж.Қорғасбек өз ойын жинақтай келе: "Караванның" "Сөзбе-сөзін" оқып отырсаңыз қазақ газетері кілең сынарезулеп, бұра тартып, жоқ нәрсеге ұрынып, тентек баладай қиястанып, қисық сөйлеп ("жазып" деген мағынада) отыратын сияқты. Газеттің де, автордың да ол мақаладағы негізгі айтпағы тасада қалып, кейде бүрмаланып жатады. Сөйте тұра, керісінше, жергілікті халық үшін маңызды үлкен жайттар болса, ол көпе-көрнеу елеусіз қалдырылады. Оған, керек болса, көптеген мысалдар келтіруге болады. Сонда астына

үнемі келеке сурет берілетін бұл "Сөзбе-сөздің" мақсаты не?", –деп, күйіне отырып, сауал тастайды. Бұған түсініктеме беріп жатудың қажеті шамалы болар.

Республикамыздағы орыс белсенділерінің бірі Петр Свойк өзінің шовинистік ой-пікірін оқтын-оқтын ашық айтып жүреді. Ол өзінің мына бір мақаласында (Казахстан и Россия: Быть ли в новом союзе // Караван. –1998. – марта) қазақ қоғамында өз бетінше дамуға материалдық және интелектуалдық ресурсар жоқ деген ой айтады. Олар қазақтар тарихи жағынан өркениет негіздерінен алыс, көшпенділік өндіріс пен өмір салты ретінде ғасырдан-ғасырға қайталанып, өз-өзімен болды, сапалы материалдық, мәдени және дүниетанымдық көзқарас қалдырған жоқ, шын мәнінде, көшпенділікте сақталған және мұраға жалғасқан бірден-бір нәрсе туыстық қасиеттерге негізделген ментелитеттер дегенді шығарады. "Өзінің тарихы, дәстүрі, өзі ұстайтын базасы болмағандықтан Қазақстан үстем мемлекеттен материалдық және интелектуалдық қорек алуға мұқтаж болды. Сөйтіп бүгінгі Қазақстанда өзіне қалған барлық шаруашылықты ұстап тұру үшін объективті түрде материалдық және адам ресурстары болмай отыр" дейді. Аталмыш автор "Жүйелілік бөлінудің жаңа шекарасының қалыптасуы осымен біткен жоқ, басты процесстер әлі алда", бірақ Қазақстанның басым бөлігі Ресейден басқа ешкімге олжа немесе масыл бола алмайды" деп есептейді. Бұдан өткен империялық өктемдік болмас, сірә!

Қазақ "іштен шыққан жау жаман" деп, тегін айтпаған. Өзі оқыған ғылыми атақ-дәрежесі бар, өзін қазақ санай отырып, орысша сөйлеп-жазып, орысша ойлайтын, солардың сойылын соғатындар өз арамыздан шығып жатса не шара?! Мұндайлар жоқ емес, бар. Және олар дегеніңіз аз да емес. Олардың туған ұлтына қарсы бағытталған, адам жанын түршіктіретін ой пікірлері орыс тілді тәуелсіз басылымдар мен телеарналардан жария етіліп жатса, бұған қалай шыдарсың ?! Елімізде сондай "жазғыш" жандардың бірі Нұрболат Масанов екені мәлім. Осы Масановтың "Караван" газетінде "Мало их мочили..." деген тақырыппен туған халық туралы адам жанын түршіктіретін, ой-толғамға келмейтін, өзіндік шектен шыққан тұжырым-кесімі жарық көрді. Сонымен Н.Масанов: "Все упирается в казахский менталитет. Уроды! Их урыть надо – и все! У них нет будущего. Вот те казахи, которые вырвались из мамбетского, колбитского состояния – я, Кажыгелдин, Косанов, Габдулин, другие – мы все, мы вырвались, мы будем нормальными людьми, наши дети и так далее", –дей келе өз халқына топырақ шашады, космополиттік бағыттағы батысшылдардың сойылын соғып, ұлт намысын таптайды...

Әрдайым ұлт намысын жоғары ұстап келе жатқан, оны өзінің отты материалдармен дәлелдеп жүрген публицист Аманхан Әлім

Масановтың жоғарыдағы шығармашылығын егжей-тегжейлі талдай отырып, жауап береді. (Масанов – комердинер емес пе, осы! // Қазақ әдебиеті. – 2000. – 26 мамыр).

"Кей-кейде маған Масанов комирдинер секілді көрінеді, -дейді публицист. – Ал комирдинерде тек, ар-намыс, тіпті болмаған жағдайда адалдық та жоқ. Бүгін бір қожайынға қызмет етсе, ертең екінші, үшінші... қожайынға қызмет етіп кете береді. Қарын тоқ болса болғаны...

Оны айтасыз, тіпті бір сәттерде аталған мырзаны люмпен бе деп те қалам. Тапсыз топтың "оқыған" өкілі ол антогонистік қоғамның типтенген көрінісі. Яғни өзегіне құрт түскен бір буынды қалыптастыратын қоғам зиянкестері".

А.Әлім Масановтың соңғы жылдардағы қазақ туралы айтқан сандырақ сөздері мен ойларын келтіре отырып, космополиттік-либерал бюрократтың ел алдындағы сатқындығына қалың оқырманның көзін айқын жеткізеді. Осы орайда публицист ойы мен білімінің тереңдігіне тәнті болып, разылық сезіміне бөленесіз. Осы орайда ұзақтау болса да автордың бұқаралық ақпарат құралдарына қатысты ой-толғамдарын келтіре кеткен жөн секілді.

"Алматыдағы кез-келген өзін тәуелсіз санайтын телеарналар мен басылымдар со Масанов секілді ұлттық мүддеден алшақ жандар үшін есіктері ашық, -деп күйіне жазады публицист. – Әрине, оларды баспа демейміз, бас, бірақ азаматтық, айта береді патриоттық ар-ождан, ішкі мәдениет, сөйлеу этикасы бар емес пе. Со Масановтың ИТАР-ТАСС тілшісі И.Черепановқа берген сұхбаты мен оны көшіріп басқан "Караван" газетін оқып отырып, мені қандай ой мендеді десеңізші. Айтайын, егер сөз бостандығы, жариялылық, тәуелсіздік деген сөздерді малданып жазған шығармаларыңызда "бостандығымыздың аузын" ұрып, Құдайдың бір аты қасиетті сөзді бұт пен боқ секілді нас сөздермен ластасақ, болмаса Масановтай сонау аштық жылдары қырылып кеткен әруақтарды қорлап, ұлтымыздың қасіреті кезеңіндегі жағдайды "Мало их мочили" деп жазатын болсақ, онда маған азаматтық ар-ождан, шығармашылық жауапкершілікке негізделген Хартия керек. Ол ең бастысы біздің тәуелсіздігіміз бен бостандығымызды, Қазақстан халқы мен ұлтымызды Нұрболаттай бейпіл ауыздардың шабуылынан қорғауға тиіс. Оның теледидар, кей газеттердегі бейұлт, эстетика-этикалық, мәдени-рухани азық алуға қарағанда, ішкі адами әлеміңді бұзатын сыртқы жылтырақ әсіре қызылдан арашалау тағы қажет. Ең бастысы бізді қорғайтын жай, ол – қоғамдағы азаматтық ар-ождан позициясы. Ендеше, қазақ басылымы ма, орыс басылымы ма қай-қайсымызға болсын ұлт, мемлекет, тәуелсіздік, бостандық мәселесіне келгенде шын мәнінде тұтастық қажет. Сонда ғана Масанов секілділер "саудың тамағын ішіп, жындының сөзін сөйлемейді". Нұрболат

секілділерге жол ашып, тіліне тиек болушылар да өздеріміз – журналистер. Сол журналистер қызмет істейтін басылымдар. Оның төңірегінде Кеңестік кезеңдегідей "аура" жасағанбыз. Ол бар болғаны ақиқаттан қол үзіп, жақсы мен жаманды ажырата алмайтын, ажыратса да олардың себеп-салдарына философиялық тұрғыдан үңіліп талдай алмайтын, талғам мен таразысын тең ұстаудан кеткен жан ғана. Естуімше Масанов мырза қазір "мен ондай сұхбат беріп, жазған жоқпын" дейтін көрінеді. Ол ондай сөзді айтып, жазбасын, бізге бір-ақ нәрсе анық. Оның өмірлік принципі мен позициясы – қазақ ұлтын жоққа шығару. Ол оны бұған дейін жазып, айтып келген.

Егер мен қазір заң қайда қарап отыр десем, олар "міне Аманхан мырза 37-ші жылды көксеп отыр" деп шыға келер еді. Жоқ, мен 37-ші жылды көксемеймін, бірақ менің тәуелсіздігіме, елдігіме, тұқтас ұлттығыма, айта береді, ұлттық менталитетіме күдік келтірушілердің ешқайсысымен де, ешқандайымен де келісе алмаймын. Аталған мәселеге келгенде ымырашылдық болмауы тиіс. Ол әрбір қазақстандықтың, қазақтың міндеті".

Философия ғылымының докторы профессор Амангелді Айталиев П.Совиктің сәуегейсіген шовенистік болжамдарын нақты талдай отырып, байсалдылықпен жауап берді (Қираған империя және біз // Қазақ әдебиеті. – 1998. – 19 маусым). "Бұрын үстемдік еткен халықтың – бұл арада "Ресей жұртының" мәдени-тарихи және экономикалық жолы немесе варианты әрдайым бірден бір дұрыс жол сияқты көрінеді, дейді ғалым-публицист. – Бұдан 2 мың жыл бұрын, үш жүз жыл бұрын, бүгін де солай болды. Ал Ресей–Қазақстан қатынастарын біліктілікпен талдайтын болсақ ТМД елдерінің тәжірбиесіне қарай біздің екі еліміз экономикалық және саяси байланыстарға екі жақты келісімдер кедендік одақты нығайту, валюта кеңістігі арқылы әр түрлі жылдамдықпен жылжиды деуге негіз бар. Әрине, көп нәрсе Ресейдің өз позициясына да байланысты. Ол бұрынғы одақтағы әскери-өнеркәсіптік потнциалдың 82 процентін, оның ғылыми-интелектуалдық потенциалының 85 процентке жуығын мұраға алып қалды. Ресейде күштердің және саяси көңіл-күйдің таралуы мейлінше көп қырлы. Бүгінде онда шетелдерде тұратын орыстарды орналастыру ісі жөніндегі 150-ге жуық әр түрлі ресми, дипломатиялық және басқа ұйымдар бар. Алайды, осы ұйымдардың көпшілігі орыстардың өздері тұратын елдердегі жағдайға, жаңа саяси және әлеуметтік экономикалық қалыпқа үйренуіне, дағдылануына кемектесейін демейді, қайта соларды ушықтырып, халыққа қарсы қоюды ойлайды.

Нақты қиындықтарды қазір орыстар ғана емес, бұрынғы одақтас республикалардың барлық қарапайым адамдары көруде. Абыржып, жөніне қалған, бұрын өмір алаңсыз болып көрінген, оның

күрт өзгеруіне икемделмеген адамдар мына қалыптасқан жағдайдан шығудың жолын іздейді".

Автор бұдан әрі Ресейдің мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдарының тәуелсіз мемлекеттерге өз саясатын тануға әрдайым тырысатынын, дегенмен де егемендік алған елдердің оған мойынсұна қоймайтынын дәлелдейді. Айталық, "Ресейдің тәуелсіз мемлекеттер достастығына қатысушы мемлекеттермен стратегиялық бағыты "ұсынысын қос азаматтық идеясын барлық елдер қабылдамады. Ал ЛДРП жетекшісінің шабуылына бізде ауру адамның сандырағы ретінде қарайды. Бірақ, үлкен күйінішке орай, В.Жириновскийдің басқа мемлекеттердің ішкі ісіне дөрекі араласуда көрсететін қылығы – Қазақстан мен Украйнадан Ресейге өзінің ежелгі жерлерін қайтаруды талап ету мәселесі жөнінде референдум өткізу туралы ұсынысына мемлекеттік Думаның 98 депутаты дауыс беруі империялық төрешілдіктің тамыры әлі терең екенін дәлелдейді. Латвиядағы орыс жазушысы Владлен Дозорцевтің Ресейдің саясатшыларының отандастарға қамқорлық жасау жөнінде бірнеше қайтара жасаған икемсіз әрекетінен кейін оларға: "Бізді қорғауға тырысқан сайын біздің жағдайымыз нашарлай түседі" дегенінен түсінуге болады. Бұл сөздерге түсінік беріп жатудың қажеті жоқ...

Тәуелсіз қазақ елі өркениет жолымен алға басып келеді. Бұқаралық ақпарат құралдары ешкімге жалтақтап отырған жоқ. Еліміздің елдігін, жеріміздің кіндігін, ниетіміздің түзулігін, пейіліміздің ақтығын, құшағымыздың ақтілеулілерге ашықтығын бар дауыспен айта аламыз, айтып та келеміз. Бұл біздің бабаларымыздан қалған дархан жүректі жайдары қазақтығымыз болар.

Егемен елдігімізді көре алмайтындар ұлы шовинистік империялық пиғыл мен жымысқы саясаттарын жүргізумен келеді. Елімізде ашық та жасырын түрдегі бітіспес майдан жүріп жатыр. Күрес жолы қиын да қатерлі. "Қазақ әдебеті" газеті бастаған ұлттық басылымдарымыздың ұлт мүддесі жолында жалынды да уытты семсер сөзбен дәуір көшінің басында болуы сүйінішті. Қазіргі таңда жалынды публицист-жазушыларымыздың өліспей беріспейтін биіктен табылуы аса маңызды.

"Қазақ әдебиеті" газеті толғандырар тақырыптар

Қазақ публицистикасының кеңестік дәуірін байыптылықпен зерделеп, ой елегінен өткізер болсақ, мынадай нақты түйін жасауға болар еді: Рас, публицистер материалында кеңестік қоғамның кінәратты келеңсіздіктері мен көлеңкелі тұстары сыналып, оларды болдырмаудың жолдары айтылып жатты. Социалистік құрылысқа жан-тәнімен берілген жағымды кейіпкерлердің жа-

ркын бейнелері, кей тұста олардың қоғамдағы әділетсіздіктерге қарсылықтары мен күресі бой көрсетіп те отырды. Үлкен өкінішке орай, бұлар негізінен таптық, әлеуметтік тартыс шеңберінде ғана қалып қойды, қаһармандар ұлт-азаттық күрес биігінен көріне алмады. Бұған әбден дендеп алған социалистік догматизмнің ырық бермеуі заңдылық болатын. Дәл сондықтан да қазақ публицистері социалистік қоғамдық құбылыстарды ұлттық мүдде тұрғысынан таразылап, зерделеуге, ой елегінен өткізуге дәрменсіз еді. Кеңестік қоғамның арқыраған ағымы, әлемге ең кедей адамдар тұратын бай да құдіретті мемлекет ретінде танылған ұлы державаның гиганттық адымдары, бой көтерген жаңа қалалар мен завод-фабрикалар, өндірілген қазба байлықтар, көтерілген тың, бесжылдықтардың қарышты қадамдары, тағысын-тағылар публицистер еңбектерінің негізгі сюжеттеріне айналды. Басқалай болуы мүмкін еместей көрініп келгенін ешкім де жоққа шығара алмаса керек. Осылайша, кеңестік отаршылдық патшалық отаршылдықтан да асып түсіп, билеп-төстеудің аса қуатты жүйесін қалыптастырған-ды. Бірінен кейін бірі сабақтаса келіп, үш ғасырға созылған отарлық езгінің қазақ халқын мәңгүрттендіре бастағанына қарсы дау айта қою да қиын...

Өткен ғасырдың сексенінші жылдарының аяғына таман басталған социалистік қоғамдағы қайта құрулар, империялық кеңес өкіметінің быт-шыты шығып, күйреуі, қазақ елінің егемендігін алып, тәуелсіздік тұғырына көтерілуі ұлттық санаға сәуле шашып, нұрландырды, халқымыз марғаулықтан арылып, өзін-өзі дербес ұлт ретінде тани бастады. Осы орайда қазақ публицистерінің алдында аса қиын да күрделі міндет бой көтерген болатын. Ол ең алдымен ұлттық сана-сезімнің шарықтауына жол ашып, тәуелсіздік бағытымен "Қайтсек ел боламыз?" деген сауалға нақты жауап табуға тіреліп жатты. Осы ұлы мақсат-мүдде жолындағы майданның көшбасында сексенінші жылдардың соңында темір құрсауды бұзып, ұлт публицистикасының алтын дәуіріне жол ашқан "Қазақ әдебиеті" газетінің жүргенін, осылайша жарты ғасырға жуық уақыт бойы өзінің ежелгі дәстүрі мен ұстанымдарына болаттай беріктігін танытқанын сүйінішпен айту лазым. Сол үрдіс, дәстүрге адалдық қазір де жалғасып келеді. Басылымның қайбір нөмірін қарасаңыз да тәуелсіз қазақ қоғамындағы көкейтесті өзекті мәселелерді сан алуан қырынан батыл да байыпты көтеріп келе жатқанын айқын бағамдауға болады. Бір сөзбен айтқанда, газет ұлт публицистикасы ой-өресінің еркін самғауына мол мүмкіндік туғызып, ұлттық мүдде биігінен табылатын қазақ публицистерін даярлаудың үлкен мектебіне айналып отыр десек қателеспейміз.

Біз осы тұрғыдан келгенде "Қазақ әдебиеті" газетінің тәуелсіздік бағытында көтеріп келе жатқан бірқатар өзекжарды мәселе-тақырыптарына зер сала кетуді жөн көріп отырмыз.

Біз қайтсек ел боламыз?..

Ел тәуелсіздігінің алғашқы жылдары қарапайым халыққа оңай болған жоқ. Республика тұрғындарының тоқсан пайыздан астамы дерліктей өте ауыр жағдайда ғұмыр кешіп жатты. Өндіріс орындары тоқтап, кеңшарлар тарап жатты. Жұмыссыздық жайлады. Адам өлімі жылдан-жылға өсе түсіп, бала туу күрт кеміп кетті. Қоғамдық өмірдің қай салсында болмасын үмітсіздік пен үрей етек алып тұрды. Халық ертеңгі күнге, болашаққа екіұдай сенімсіздікпен қарай бастаған сүреңсіз кезең ұзаққа созылып бара жатты... Енді ғана қаз-қаз тұра бастаған мемелкетімізде ауыр дерттің қарқын алғаны ақиқат еді. Қарапайым халық арасында бұл өтпелі уақыт деген ұғым-түсінік бел алды. Дегенмен момын да көнбіс халқымыз осы өтіп болмайтын өтпелі уақытқа тым өкпелі болатын. Еңседен езген ауыр тұрмыстық мұқтаждық осындай халге жеткізді. Кеңестік кезеңде өкіметтің өзі асырап, масылдық күй кешкен халықтың дербес тәуелсіз мемлекеттің нарықтық қадамдарына абдырап қалғанын түсіндіріп жатудың өзі артық.

Ел басына төнген осындай қиын-қыстау шақта алғы шепке тағы да публицист-қаламгерлер шықты. Қоғам дертінің кінараттары барынша ашық айтыла бастады. Халықтың еңсесін тіктеп, рухын көтеруге бағытталған осындай көкейкесті материалдарды "Қазақ әдебиеті" газетінің сол жылдардағы нөмірінен жиі кездестіруге болады.

Өзінің жігерлі дүниелерімен қалың оқырманды елеңдетіп жүрген жалынды публицист Сұлтанәлі Балғабаевтың "Ағайынға айтарым..." деген материалында біршама мәселелер қамтылды. (Қазақ әдебиеті. – 1992. – 10 көкек). Публицист қазақ халқының дәл қазіргі қиын халі жеке адамның азаматтық құқын аяққа тапталған, өзінше ойлау, іс-әрекет жасау мүмкіндігінен айырып, бүкіл ұғым-түсінігі мен сана-сезімінде тұяқ серппей бағынуды ғана білетін құлдық психология қалыптастырған, сан миллион халықты қалай айдаса топырлап солай жөнкілетін тобырға айналдыруға тырысқан тоталитарлық басқару жүйесінің "жемісі" деген қорытындыға келеді. Бұл режимнің зардабы халықты өмір сүріп отырған ортаның бейнесін сол қалпында көру, болып жатқан уақиғаларға дұрыс баға беру қабілетінен айырды. Бұл құлдық сана көрінісі еді. Осы оспадарсыз құлдық сананың мәңгүрттік таным-түсінігі кеңестік дәуірде үлкенді-кішілі басшы қызметкерлердің он-бойында тұнып тұрған ақиқат болатын. Түріне қарасаң білімді, ойлы, мәдениетті сияқты – ал шын мәнінде ұғым-түсінігі барынша төмен, халықтың халықтық жағдайы, ұлттық болашағы дегеннен мүлдем бейхабар, өзінен жоғарыдағыларға шексіз жағымпазда-

натын, өзінен төмендегілерден тура сондай жағымпаздықты талап ететін, креслосы үшін зәресі қалмай қорқатын нешетүрлі екіжүзді шенеуніктер Кеңес үкіметі тұсында қаптап шықты. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында халықтың аса қиын-қыстау жағдайға душар болуының негізгі обалы – міне, солардың мойнында болғаны жасырын емес еді.

"Кеңес өкіметі біздің мәдениетімізді, салт-дәстүрімізді, әдет-ғұрпымызды, дініміз бен ділімізді, ана тіліміздің – яғни бүкіл ұлттық санамызды отарлады, - деп ашына жазады публицист. – Ал, ұлттық сананы отарлау – жерді отарлағаннан әлдеқайда ауыр, әлдеқайда зардапты. Өйткені ұлттық санасы тұншықтырылған халықтың қайта бас көтеруі, өз алдына ел болуы екіталай.

... Кез-келген халық тұтас мемлекет болу үшін ең алдымен тіл жөніндегі тұтастығын сақтауға тиіс. Бұл – ең басты шарт. Сондай-ақ бұл мәселенің жер дауы, шекара мәселесінде де үлкен рөлі бар".

Публицистің нақты пайымдауынша, ел боламыз десек қазақ халқының атынан сөйлейтін азаматтар дарын-қабілет, ұйымдастырушылық , іскерлік, ақыл-ой, екі-үш тілде еркін сөйлейтін білім, жаңаша көзқарас тәріздес толып жатқан қасиеттермен жарып шығуы керек. Қазақ халқының болашағы, ертеңгі тағдыры, ұлт ретінде мәңгі жасап, гүлденуі – Қазақстанда, қазақ жерінде ғана жүзеге асады. Қаламгер қазақ халқының тағдыры тек Қазақстанның қазақтарына ғана емес, өзін қазақпын деп есептейтін жұрттың бәріне ортақ екеніне баса назар аудара отырып, қазіргі азды-көпті қиындыққа төзіп, ұрпақ болашағын ойлау міндеттерін алға тартады.

Иә, тәуелсіздіктің тәй-тәй қадамдары егемендігін алған еліміздің алдына қат-қабат сауалдар туындатып жатты. Осынау жүйесіз түйткілдер халық санасын сансыраткандай еді. Мына қиямет-қайымы көп уақыт шын мәнінде өтпелі ме? Сонда біз неден сүрініп, сүрлігіп жығылудамыз? Қолымыздағыны құнттап, өзіміздегіні оңдырта алмай отырғанымыз жоқ па?. "Қазақ елі" деген іргелі елдің түтіні тік ұшу үшін, не істеуіміз жөн? Иә, біз қайтсек ел боламыз?...

Тәуелсіздіктің қарсаңы мен алғашқы айларында нарықтық экономиканың доңғалағы жылдам айналып, қарқын алған сайын өркениетті елдердегі сияқты тұрмыс түзеліп, рухани қазыналарымыз оңалып жүре беретін шығар деген тәтті үміттің жетелегені рас. Сөйтіп нарықты парықтаймыз деп жүріп, әдебиетіміз бен мәдениетімізді кезекті бір науқанның қанжығасына байлап жібере жаздаған жайымыз бар. Нарықты экономика дендеп бара жатқан тұста қағаз бен қаржы тапшылығы басылым атаулының, жалпы әдебиеттің сорын қайнатқан басты қырсыққа айналды. Публицист А.Нүсіпханов рухани жұтаңдыққа қарай ба-

стап бара жатқан осынау кесапаттың алдын алу жөнінде жанайғайға басты. (Көсегеміз қайтсе көгереді? // Қазақ әдебиеті. – 1992. – 24 көкек).

Кеңестік алып империя күйреп, Қазақстан өз тәуелсіздігін алғаннан кейін-ақ кезінде тағдыр тауқыметімен дүниенің төрт бұрышына тарыдай шашырап кеткен қандастарымыз ата жұртқа қарай бет түзей бастады. Қазақ ұлтының өз елінде азшылыққа айналып, ал шетте жүрген қандастарымыз күн өткен сайын қыспаққа түсіп, жойылып кету қаупі төніп тұрғанда, ұлтты құтқарудың жалғыз жолы тек бас біріктіру екені айдан анық болатын. Ел боламыз десек, исі қазақ атамекенде топтасып, етек-жеңімізді жинау, ұлы дала өркениетіне тас-түйін қалыпта ұмтылу күн тәртібіндегі ең маңызды мәселеге айналған еді. Сол тоқсаныншы жылдардың басында-ақ атажұртқа бет түзеген ұлы көш басталды. Дегенмен оның өзіндік өзекті мәселелері, қиын түйіндері қордаланып қалған болып шықты. Осынау аса толғақты жайға жазушы-публицист, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының лауреаты Қабдеш Жұмаділов айрықша ден қойды. ("Қалың елім, қазағым..." Құрылтай өтті. Қонақтар кетті. Не бітті? // Қазақ әдебиеті. – 1993. – 3 ақпан).

Публицист Алматыда өткен Дүниежүзі қазақтарының тұңғыш құрылтайынан кейінгі ой-толғамдарын жаны күйзеле отырып ортаға салады. Олай дейтініміз, автор "... тәуір жақтарына қарамастын, қазақтың бұл құрылтайын жан-жақты ойластырылған, қазақ халқын ұлттық мұраттарға бастайтындай теориялық биік өреде өткен, білікті мәслихат болды десек, онымыз тым асыра айтқандық болар еді. Өкінішке орай, құрылтай күндерінде өзара мадақ сөздер, тәуелсіздікке тамсану, сый-сияпат үлестіру тәрізді плакаттық көріністер көбейіп кетті де, ұлт алдында тұрған үлкен міндеттерді ақылдасуға, ой-пікір алмасуға ешкімнің мұршасы болмады. Тіпті сол үшін арнайы ұйымдастырылған ғылыми конференция да ондай келелі ойға түрткі бола алмады... Ал қазақтың басы ғасырда бір қосылғанда, халық өзінің болашақ тағдыры туралы ақылдасса, әркім өздері тұрған елдің, заманның хал-ахуалын сөз етсе не болады екен? Бұл күнде тіпті саясатсыз аттап баса аласың ба? Сен біреулердің елін-жерін тартып алайын деп жоспар құрып жатпасаң, төрт тарапқа тарыдай шашылып, құрып кетуге айналған қазақтың басын қайтсек біріктіреміз деген тілек кімнің шамына тиюі мүмкін?. Жарайды, тіпті біреулерге қазақтың осы бас қосуы да ұнамасын дейік, бірақ сол үшін тәуелсіз, азат басымызбен солардан кешірім сұрауымыз керек пе?", – деп, ашық қалам сілтей келе мынадай ұран тастайды: "Біздіңше, бүгінгі таңда бір ғана ұран болуы керек: "Алыстағы алаш ұлы, ұлт қамын ойлайсың ба – туған жерге көшіп кел! Қарынның қамын ойлайсың ба – тойған жерінде жүре бер!... Енді біраз жылда

байтақ дала байлық пен ырысқа кенеледі. Көштің бетін қайда бұрам дейтін емес, ақ ордаң алыстан бой түзеп, көк байрағың көз тартып, желбіреп тұр. Адасуға хақың жоқ, алаш ұлы! Енді адассаң келер ұрпақ сені кешірмейді".

Ғасырлар бойы аңсаған бостандығы көктен түскендей болған қарапайым қазақтың тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында абдырып, бей-берекеттікке бой алдырғаны рас. Мемлекеттік тұрғыдан келгенде құлдыраған экономика, қиын әлеуметтік жағдай еңсені басып, бойкүйездікке қарай жетелеп бара жатты, "халықты қалай асыраймыз?" деген сауал қабырғасынан қойылатын болды. Осы орайда шынтуайтап келгенде өзгенің рухын таптамай жат ұғым мен салтты жатырқамайтын да қорламайтын тек ұлттық рух, ұлттық негіздегі мәдениет пен әдебиет қалғымауға тиіс еді. Ең қасіреттісі сол, осы ұлы қасиеттеріміздің бей-жайлыққа, самарқаулыққа салына бастағаны айқындала бастады. Бұл дегеніңіз аса қауіпті еді. Тәуелсіз ел әдебиеті мен өнерінің басына үйірілген қара бұлт ұлттық рухтың әлсіреуіне, жағдайдың жоқтығынан, ортаның пейілі бұзылғандықтан құйылып жататын жаңа әдеби сарынның сұйылуына әкеліп соққан тұста мұны айқын бағамдаған жекелеген публицист-қаламгерлер айтар сөздерін айтып қалудан, қалың оқырманға жүрек зарын жеткізуден тайсалған жоқ.

"Біздің аңғарғанымызда әдебиетке ... екі қауіп бар, – деп мәселені тікесінен қояды публицист-жазушы Молдахмет Қаназ. – Жұрт пейілі қоңыз дүниеге мықтап ауып барады. Бұ дүние дегеніңіз дегенін істеп, бұзып-жарып ақыры алдынғы қатарға шықты. Бетін әрмен қылғай, ел басына әлдеқандай күн туғандай болса, адам сол қоңызшыдан жиған дүниесін қорғай ала ма. Отанын қорғай ма? Дүние қорғау оңай, қасиетті жер мен тілді саудаға салып жүрген шөкімдей байшікештер жиған-тергенін қолтығына қысып смағұловшалап тайып тұрар, ал Отанды қорғау – қиынның қиыны, бұл ердің ері, егіздің сыңары ғана баратын бойға там-тұмдап қанмен сіңетін іс. Оған жалғыз жаныңды бермесең болмайды. Ал түптің түбіндегі әдебиеттің шаруасы осы еді, нағыз адам, Отан абыройы, оның тұтастығы болатын...

Батыстың өздерінен ауысқан жабайы, парықсыз "Мәдениеті" бізді – әлі оң мен солын танып болмаған халықты – иіріміне мықтап алды. Ол ең алдымен әдепсіз де жайдасыз, күні-түні жағы бір сембейтін, есірткідей тартымды, ұлт мүддесін ойламайтын, оны ұмыттыратын – теледидар. Бұл найсабың жас буынға түскен жегі құрт, миын улайды, мәңгүрттендіреді, оқып ізденуге мұршасын келтірмейді, қара қазақты өз мұңынан аулақтатады. Кедейшілікті былай қойғанда бұл – әдебиеттің екінші дұшпаны...

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні – сайып келгенде, ұлттық

рух биіктеп, салт пен сана дәстүрлі қалпына түспей санатқа қосыла алар ма екенбіз...". (Рух! Қайта оралармысың? Жазушының жан сыры // Қазақ әдебиеті. – 1995. – 19 қыркүйек).

Жасыратын несі бар, жүрек жалыны алау атқан публицист-жазушылар тәуелсіздіктің алғашқы онжылдығында аса өзекті мәселеге айналған әдебиет тақырыбын "Қазақ әдебиеті" газеті арқылы ауық-ауық қозғап отырды. Елдің мұңын мұңдап, жоғын жоқтайтын асыл әдебиеттің шеткақпай қалуы қолына қалам ұстағандардың жан толғаныстарына негізгі өзек болды десек сірә да артық айта қоймаспыз. Қоғамның дертіне жаны күйген публицист-жазушы Қуаныш Жиенбай жүрек зарын былай жеткізеді: "Жазушылардың газетінде – "Қазақ әдебиетінде" қызмет істеген соң, әйтеуір, одаққа келгенінің етегіне жабысып, "ең құрыса қоғам туралы ашық пікіріңізді білдірсеңізші" деп жалынамыз. "Не айтамыз, бәрі белгілі". Не белгілі? "Бір нәрсе шығатын болса жазып жатырсыңдар ғой". Көңіліңе көмескі тартады. "Қаламақы бермейсіңдер бәрібір". Денең мұп-мұздай. Тағы шатқаяқтайды: "ашық жазсақ баспайсыңдар". Қайда? Жоқ! Бір нәрсеге тағы өкпелі. "Бәрі жақсы болып тұрған жерден еш нәрсе жазудың қажеті жоқ" депті Бернард Шоу. Сонда қалай, жазушы ағайындарға ащы ішектей созылып бара жатқан мына өкпелі кезең ұнайтын болғаны ма. Ұнамайды, бірақ үндемейді. Үндемегендері үкіметке жақсы. Халықтың көңіл-күйі сәл бәсеңгісіген түста жазып жатқан романын жинап тастап, ел аралап кеткен Достоевский публицистиканың жалына неге жармасты? Ұлы жазушының беделі тағы бір шарықтады...

Шер-ағаң (Ш.Мұртаза) шырылдайды. Баяғыдай Президентке хат жазудың модадан қалғандығын түсінген. Камал ағамызға хат жазады. Қаны сорғалаған шындық. Жазушының халық алдындағы беделі Халық жазушысы атағын алған күннен бастап өтелді деп есептелінеді бізде. Жазушылар одағынан жеті рет жеңіл мәшине алған ағаларымыз шаршаған. Көпшілігі естелік жазып жүр. М.Қабанбай, Ж.Шаштайұлы, М.Ақдәулет, Ә.Бөпежанова... Д.Амантайдың аракідік дауыстары естіліп қалады. Қазір қандай газет-журнал болмасын жазушының ой-пікірлеріне зәру.

Үнсіздік. Уақыт өлермендікпен алға жылжиды. Тоқсаныншы жылдарда өмір сүрген қоғамның қаймағы – зиялы қауым, осы Үнсіздігіңді ұрпақ кешірсе несіне қарайлайсың, іркілмей-ақ өте бер!.." (Тым тырыс. Үнсіздіктен ұлай түгендессек, қанеки!? Жазушы толғанысы // Қазақ әдебиеті. –1996. –26 қараша).

XX ғасырдың соңына қарай Халық жазушысы, Мемлекеттік сыйлықтың иегері, жазушы Әзілхан Нұршайықовпен "Қазақ әдебиеті" газетінің бөлім меңгерушісі, жазушы Адам Мекебайұлы әдебиет мәселелері төңірегінде ой өрбітті. (Оянатын кез келді, қаламгерім. Жаңа айдар – жеті сауал: рухани келісім көпірі //

Қазақ әдебиеті. – 1999. – 1 қаңтар). Халық жазушысының пайымдауынша, Өтірік пен Жағымпаздық екеуі ажыраспас ағайын. Жағымпаздық жорғалап жүрген жерде өтірік деген суайт өзінен-өзі табыла кетеді. Бірін-бір құптап қолпаштап шыға келеді. Мінеки, жазушы қаламы осындай жағымпаздар мен жарамсақтарға түйіліп, оларды әшкерелей білсе – бұл да әдебиеттің игілікті ісіне айналар еді. Сонда Ар, намыс, ұяттың абыройы артып, мәртебесі үстем болар еді.

Тағы бір тақырып – ауыл тағдыры.

Ауыл – қазақ халқының алтын бесігі, ұлтымыздың ұясы, рухымыздың ұйытқысы еді ғой. Халықтың санын толтырып, сапасын арттырып отырған да ауыл емес пе еді. Ғұлама ғалым, атақты жазушы, қажырлы қайраткерлер де ауылдан шықпап па еді.

Ауыл – ардақты анамыз еді ғой бәріміздің!

Сол асыл ана алтын бесігімізді қалай қор қылдық қазір? Күлін көкке ұшыруға айналдық қой бір жола! Сол ойран болған алтын ұяға қарап отырып, өз бармағыңды өзің тістеп, өкінбеске не шара! Өкірмеске не шара!

Халық жазушысы ұсынып отырған тақырып дегендеріңіз, мінеки, осы!

– Осы кезге дейін жазушылар туралы заңның болмауы кімнің кінәсі? Кемшілік Жазушылар одағында ма? Жоқ, қалам иелерінің өздерінің қырсыздығында ма?, – деген сауалға Ә.Нұршайықов: "Осы кезге дейін жазушылар жайлы заңның болмауына келсек кінә екеуінде де бар. Шапандарын бастарына бүркеніп, жазушылар жатыр үйді-үйлерінде. ұйықтауға айналғандай. "Оян, қазақ!" деп жар салған еді бір кезде Міржақып ағамыз. Сол айтқандай "Оян, жазушылар!" деп жар салуға тура келгендей". – деп, көкірегі қарс айырыла жауап берді.

"Ғасырлар тоғысында қозғалатын тарау-тарау әңгімелердің бір парасы – көркем әдебиет, -деп жазады халық жазушысы Қабдеш Жұмаділов. – Егер әдебиетті дұрыс талдап, түсіне алсақ, ұлттың рухани тамырын дөп басқанымыз. Бұл тақырыпты "Қазақ әдебиеті" газеті өте орынды көтеріп жүр...

Намыстанатын түк те жоқ, ұлт көсемдерінің көзі жойылған соң, біздің соңғы жетпіс жылда "Қазақ совет әдебиеті" деп әспеттеп келгеніміз – кәдімгі бодандық әдебиет болатын. Құлдық қамытын киген барша отар елдердегі сияқты, қазақ әдебиеті де екітүрлі бағытқа жіктелді. Оның біріншісі – қожамыздың көңіліне жағатын, отаршылдардың үйреткенін тоты құсша қайталайтын бодандық бағыт.

Ал екіншісі – астарлып болса да азаттық идеясын өшірмей, жұрттың санасына сіңіруге талпынған реалистік, халықтық бағыт... Бұл бағыттың жасыл туы көп уақытқа дейін Алаш қозғалысының ғайыптан тірі қалған соңғы тұяғы – Әуезовтың қолында

болды. Соңына ергендер көп емес: Мүсірепов, Мұстафин, Есенберлин, Есенжанов, Аманжолов, Тәжібаев секілді санаулы ғана қаламгерлер. Алпысыншы жылдардың ортасында бұл сапқа бір топ талантты жастар қосылып, ұлт зердесін жаңғыртатын жаңа сапалы шығармалар туа бастады..." (Кешір бізді, келер ұрпақ! // Қазақ әдебиеті. –1999. –12 қараша).

Публицист жазушы мақаласында соңғы оншақты жылда әдебиеттің күрт құлдырауына үлкен қынжылмас білдірді. Ашығын айтсақ, әдеби процесс тоқтап қалды десе болғандай еді. Әдеби сын қожырап кетті, кітап саудасы күйреді, баспалар, кіиапханалар жабылып жатты. Қоржын арқалап қалған жазушылар, амал жоқ, аз ғана тиражбен шыққан кітаптарын туған облысына апарып, өз жерлестеріне үйлестіретін күйге түсті. Сөйтіп, бұрын исі қазақтың мақтанышы болған танымал жазушылардың өзі бір аймақтың ғана бәсіре қаламгеріне айналып кете барды.

Қоғамда адал еңбекке ақы төленсе керек еді. Табан ет, маңдай теріне ешқандай ақы төленбейтін бір сала пайда болды. Олар кім дейсіз ғой? Олар – ұлттың рухани тірегі саналатын жазушылар. Көркем сөздің қадірі кеткені сонша, қаламақы дегенің түске де кірмей кетті. Қаламақы алмақ түгіл, бейкүнә жазушылар баспадан кітап шығару үшін демеуші тауып, ақша төлеуі тиіс болды. Сонда жазушы қалай күн көреді? Бала-шағасын немен асырайды?

Осындай қасіретті сауалдар халық жазушысын толғандырады. Қал-қадірінше жауап беруге тырысады. Жауаптардың ахуалы ауасыз кеңістікте қалқып жүргендей...

"Әйтсе де болашақтан үміт үзбейік, -дейді сөз соңында публицист- жазушы шарасыз қалыпта. – Қазақ халқы осы бетінде тозып, тобырға айналып кетпесе (ондай қауіп те жоқ емес), оның әдебиеті мен өнері де өлмей бірге жасайтыны анық...

"Ел болса ер туғызбай тұра алмайды" дегендей, халқымыздың талантқа кенде болған кезі жоқ. Алдағы ғасырда да талай таланттар туар. Заман да бір қалыпқа түсер. Бұл ғасырда біз жасаған алақұла дүниені келер ұрпақ өз қажетіне қарай іріктеп, сұрыптайтын болар. Ал біз болашақ азат ұрпаққа арыз жолдап: "Жүрегімнің түбіне терең бойла, мен бір жұмбақ адаммын, оны да ойла" деп Абай сөзін қайталайтын боламыз".

Ұлттық рух – ұлағат бастауы

Тоқсаныншы жылдардың ортасында тәуелсіз елімізде экономикалық және әлеуметтік құлдыраудың ауыр зардаптарының рухани дағдарыстың белең алуына әкеліп соққанын ешкім де жоққа шығара алмайды. Осы тұста егемендігінің алғашқы жыл-

дарында атай салған тәуелсіз публицист-қаламгеріміздің арыны бәсеңдегендей де еді. Ұлттық санадағы салғырттық салқыны сезіле бастаған осынау өтпелі кезең рухани мешеулік пен марғаулыққа жол ашқандай еді. Қазақ қоғамын осындай алапаттан құтқару экономикалық дағдарыстан алып шығудан бірден-бір кем емес екеуі де бір деңгейде тұрған өзектес мәселелер болатын. Мұны күнделікті күйкі тірліктің күйбеңімен, қолайда отбасының асыраудың қарекет-қамымен жүрген қарапайым көпшілік терең байыптап, бағамдай алған да жоқ.

Жоғарыда өзіміз айтқан рухани дағдарыстың белең алуы қазақ қоғамында бұрын-соңды болып көрмеген бассыздықтарға бастау болды десек қателесе қоймаспыз. Айталық, жазықсыз адамды жәбірлесу, қорлау, оның ар-намысын аяққа таптап, тонау етек алып бара жатты. Адам өлтіру, қыздардың абыройын төгу түкке тұрмайтын болды. Жас қыздар мен келіншектер жезөкшелікпен ашық түрде айналыса бастады. Теріс жолмен байлық жинауға кіріскен қылмысты топтардың қара-құрасы молайды. Бір сөзбен айтқанда, қоғамда өмір сүру қорқынышқа айналды. Қоғамда ең басты құндылық – адам деп есептелетін болса, осы адамыңыздың басым бөлігі азғындықтың жолына түсті.

Өтпелі кезеңнің осындай мешеулік бой көтере бастаған шағында "Халық рухын, ұлттық рухты қалай көтеруге болады?" деген сауал зиялы деген қауымды мазасыздандыра бастады. Ең алдымен халықтың тарихи санасын қалыптастырмайынша еліміздің тәуелсіздіген, еркін егеменді ел болғандығын қайта-қайта тамсанумен айта бергеніміздең келетін пайданың шамал екендігіне көз жете бастағандай да еді. Халыққа тәуелсіздіктің мән-мағынасы тым терең жатқанынбайыппен түсіндіретін мезгілдің уақыты да өтіп бара жатты. Осыдан келіп алда замандар бойы тас-табанға тапталған тарихымызды түгендеу міндеті тұрды.

Адамзатқа сыйлаған асқақ қуаныштары да, ауыр мұң-азабы да мол болған жиырмасыншы ғасыр адам үшін үміт пен күдік ғасыры болды. О.Сүлейменов "Адамға табын, Жер енді!" деп асқақ үмітті айғайлатса, француз жазушысы Луи Арагон "XXI ғасыр болмайды!" деп кетті. Жалпы адамзаттық аландаушылықтың көрінісі осындай еді. Тәуелсіздік тұғырына көтеріліп, тарихи өтпелі кезеңде тұрған егеменді елімізде де осы аландаушылықтың бар екені анық болатын. Профессор, публицист–жазушы Хасең Әдібаев "Тарих және идея сабақтары" атты мақаласында (Қазақ әдебиеті. –1996. –10 қыркүйек) халықтың алаң көңіліндегі сауалдарына адамзат тарихынан жауап іздеуге талпыныс жасайды.

Публицист-тарихшы Шыңғысхан бейнесін жасау жолындағы ұзақ жылдарға созылған ізденістерінің өмірдің өзі бейхабар болып келген соны қатпарларын ашып берген бүкпесіз айтады.

Қаламгердің көңілге түйгеніндей, тарихтың талай шытырман бұрылыстары мен қым-қуыт өткелдерінен өткен адамзат айналып келіп, ат басын бағзыдан келе жатқан жалғыз ақиқатқа тірей береді: Ізгілік зұлымдықтың алдында қашан да қорғансыз, оның осы трагедиясы сонысымен де асқақ, мәңгілік... Адам қай кезде де адам, оның ділі өзгере қоймайды. Тарихи зерделеу де мәңгілікке қалып, асқақ қалпын сақтайтын-рухани қазына ғана. Қазіргі санамыздың деңгейі (бұл жерде публицист жалпы халық санасының деңгейін айтып отыр деп ұғынған жөн – С.С.), егер құнттайтын болсақ, тарих сабақтарын ескеруге жететін секілді.

"Дүниені талқан етуге күш молынан жететін қару-жарақ-қа иелік еткен ұлы мемлекеттерді күйрететін күш горбачевтар мен ельциндер емес, қоғамның түп-тамырында әбден пісіп жетілген өзге нәрлер еді, – деп сөзін сабақтайды публицист-тарихшы. – шаруашылық жүргізудің тиімді тәсілдеріне көшу, экономиканың "тереңге беттеп" дамуы, ғылым мен техниканың айтулы жетістіктері, өндірістің даму қарқыны, ұлттық сананың өсуі мен адамдардың интеллектуалдық және тұлғалық жағынан теңелуі өркениетке тежегіш болып келген отаршылдықтың аяғын аспаннан келтірді. Азаттық алған елдер дәуірлеп кетті. Отатршыл империялардың күйреуі таңдаулы, ерекше жаратылған, өзгелердің тағдырына билік жүргізетін ұлттардың жоқтығын, тек қана дамудың әртүрлі жағдайында отырған халықтар барын дәлелдеп берді. "Біздің" империя көптеген көрсеткіштер бойынша "өзге жұрттардан ондаған жылдарға кейін қалған еді"...

Жазушы мынадай нақты қортындыға келеді: КСРО қатыгез империя болды. Өз тарихының табиғи жолын бұзу нәтижесінде ол мыңдаған жылдар бойына ұлтын қалыптастырып, әдеуметтік-этникалық бүтіндікке айналдырып келген тамырлар жүйесіне балта шапты. Егер талай ұрпақтардың өсіп-өнуіне тірек болып, тарих талқысына шыдап келген нешеме ғасырлық қалып бүлінбегенде – ауылдар мен деревнялар сақталғанда – елді жайлаған қылмыс пен қырып-жою апатқа айналмас еді. Сөйтіп, жеке адамдар мен халықтардың құқықтары мен қызметтерін түгелдей иемденіп алған империя өркениетке қайшы келеді де, оған артқан үміт ақталмай, прогресс заңдылығы оның аяғын аспаннан бірақ шығарады.

Осы ретте мына жайларды бір сәт еске түсіріп, саралап көрелікші: Иә, идея мен мұратқа ұмтылыстың кері нәтижеге әкеп соғуының классикалық үлгісі – горбачевтың әйгілі Қайта құруы болғанына қазір ешкім де дау айта алмайды. Ол тарихта сансыз қайталанып келгеніндей, процестің терең жатқан мәніне үңілмей, қоғамдық құрылым мен экономиканы түбегейлі өзгертпей-ақ мақсатқа жетемін деп сенді, өзі бастап көтерген елді де-

мократияландыру мен жариялылық ұрандарының ірі елді үлкен қозғалысқа келтіріп, іріп-шіріген режимді де, өзін де аударып тастарын ойлаған жоқ...

Қазақстан Республикасы ұлттық Ғылым академиясы Ш. Уәлиханов атындағы Археология және этнология институтының директоры, академик Манаш Қозыбаев пен публицист Әбубәкір Қайранның ашық әңгімесі уақыт тадлабынан туындаған аса өзекті мәселелерге арналды (ұлттық рух – ұлағат бастауы немесе тарихи сананы қалыптастыру туралы // Қазақ әдебиеті. – 1997. – 4 қараша).

Осы орайда өтпелі кезең талабынан туындаған академик пен журналист әңгімесінен үзінді келтіре кетудің маңызды екеніне дау жоқ.

– Тәуелсіздікті сақтап қалу үшін, ең бірінші ұлттық рухты көтеру керек дейміз. Бірақ соның негізгі алғы шарттарының қандай екенін бәріміз біле бермейтін секілдіміз.

– Қазақтың ең соңғы ханы Кенесарының жолы кесілсе де, ол егіп кеткен еркіндік рухы сол кезден бері бір сәтте сөніп көрген жоқ. Әлихан, Ахмет сияқты тұлғасы ерек азаматтардың бастауымен "Алаш" ұрпағы дүниеге келді. Күрестің ендігі бар салмағы ағартушылыққа түсті. XX ғасырдың басында Әлихандар ағартушылыққа қоса Батыстың Конституциялық жолын таңдады, дума арқылы автономия болсақ деп армандады. Бірақ армандарына жетпей кетті. Дегенмен, кеңес заманында да күрес тоқталған жоқ. Оның белгілері жазушылық арқылы көрініс берді. Мәселен, Мұхтар Әуезовтың "Хан Кене", "Қилы заман" сияқты шығармалары осының дәлелі.

Халық рухын, ұлттық рухты қалай көтеруге болады? Бұл–заңды сұрақ. Меніңше, ең алдымен, халықтың тарихи санасын қалыптастыруы керек. Ол үшін қазақ хандықтарының төрт-бес мың жылдық тарихын түсіндіріп беруіміз шарт...

Біз қазақтар өзімізді батыр халық деп бекерден-бекер дәріптемеміз. 300 жылдай ұлы Отан соғысын басынан кешірген, оның 150 жылын үзбей соғыспен өткізген халық қалайша батыр болмайды. Біз патриоттық деп жүрген тәрбие түрін осыдан бастау керек...

– Жаңа өзіңіздің айтуыңызға қарағанда, өнер адамдары тәуелсіз елімізге бар пәрменімен көмекке келмей жатқанға ұқсайды. Ал енді осыған не себеп болып отыр?

– Қазіргі уақытта әдебеит пен өнер ордаларының ішкі-сыртқы жағдайы көңіл қуантарлық емес. Мәселен, Жазушылар одағының, Ғылым академиясының, тағы сол сияқты өнер-білім ордаларының бүтінгі жайы кешегімен мүлде салыстыруға келмейді. Мынау үстімізде тұрған өтпелі кезеңнің өнер адамдарына да тигізген кері әсерлері болғанын жасырып қайтеміз. Бәрі де за-

ман талабына бой үйретуден бе деймін. Бірақ менің көзім анық жететін бір нәрсе – біздің ақын – жазушыларымыз, суретшілер мен композиторларымыз заман шартын басқалардан бұрынырақ түсінсе керек. Олар қазір ұйымдасқан түрде қимылдай алмай жатқан іспетті.

..."Қарнымыз ашты, құтымыз қашты" деп қара аспанды суға алдыра берушілерге қаратып, бір-ақ ауыз сөз айтар едім: қазақ халқының ғасырлар бойы басынан кешкен ауыр да азапты кезеңдерін есіңнен шығарма. Бір аштықтың бір тоқтығы болады. Біз жақсы тұрмысты да, барша байлықты да өз қолымыбен жасаймыз. Соған сенімім кәміл".

Ұлт зиялысы академик М.Қозыбаевтың осындай тәтті үмітке толы, жан-жүрегін жарып шыққан жұбату сөздерінің халықты терең ойларға жетелеп, бей-жай қалдырмағаны анық!

Тағы бір келесі ашық әңгіме белгілі ғалым Рахманқұл Бердібай мен газет тілшісі Думан Рамазанның арасында жүрді (Ұлттың ұлы мұраты. Ашық әңгіме // Қазақ әдебиеті. – 1997. – 29 шілде).

Ғалым мен публицист әңгімені негізінен әдебиет пен ғылым төңірегінде өрбіте келе ұлттың тағдыры сыналып отырған өтпелі кезеңге бұрып, осындай беймаза шақта ұлттың ұлттығын жоғалтпай, елдігін сақтап қалу үшін не істеуі қажет деген күрделі сауалдарға төңірегінде толғанады.

"Елдік, ұлттық мәселелер менің де жаныма жақын тақырыптар, -дейді ғалым-публицист Р.бердібай. –Сонау өздеріңіздің "Қазазқ әдебиеті" газеттеріңізде істеп жүрген кезімнен бастап, ұлттық мәселелерді көтеріп келемін. Сондықтан сұрағыңыздың елдік, ұлттық мәселелерге қарай ауысқанына қуанбасам, ренжімеймін".

Ғалым ең алдымен қазақ тілін мемлекеттік деңгейге көтеру үшін шын мәніндегі мемлекеттік қолдаудың, оң көзқарастың қажеттігін тілге тиек етеді. Қазіргі жағдайда қазақ тілі – мемлекеттік тіл деген тіркестің қауқары шамалы. Оның пайымдауынша, бар кәдік Конституциямызда Қазақ Республикасылеп анық та қанық жазылмауында жатыр. Республикамыздың Конституциясында аты анық жазылмаған қазақ халқының тілі мен мәдениеті қайдан қадірлі болсын. Негізгі заңымызда Қазақстан Республикасы жазылғаннан кейін-ақ Қазақстанда қазақ тіліне ерекше мән беріледі деп айту қиын. Бұл бір қарағанда ұсақ-түйек, тіпті арнайы сөз етуге тұрмайтын шаруа сияқты көрінгенмен, оның астарында үлкен мән бар. Сондықтан Қазақстан Қазақ республикасы ретінде ресми түрде мойындалуы қөажет. Сонда ғана іс оңға басып, қазақ тілі шын мәніндегі мемлекеттік дәрежеге көтерілмек.

Ғалым-публицист өзін толғандырып жүрген мынадай аса өзекті мәселелерді де жаны күйзеле отырып, бүкпесіз ашып айтады: Рес-

публикамызда ұлттық мұрат-мүдделерге қызмет ету байқалмайды. Әрине, бәрімізде республикадағы халықтардың татулығын, ынтымағын қалаймыз. Бірақ, оның бәрі қазақ халқының ұлттық мұраттары есебінен болмау керек. Қалайда халқымыздың мақсат-мүддесіне сай қызмет етіп, оған нұқсан келтірмеу жағын ойластырған жөн. Республикада қазақ халқының бүгіні мен болашақ мұқтажы ескерілмей, өзге ұлт өкілдерінің көсегесі көгермейді. Бәрі қазақ халқының айналасына ұйысуы керек. Өзге ұлт өкілдері жергіліктi халықтың тарихы мен тіліне, дәстүріне құрмет көрсеткенде ғана шынайы ынтымақ, береке-бірлік болмақ. Халықтың татулығы қазақ тілінің құлдырауына емес, қайта гүлденуіне байланысты.

...Бізде біліміне ақылына сай, ұлтының қамын жейтін саналы азаматтар баршылық. Бірақ, өкінішке орай олардың басы бірікпеген, қуатты күшке айналмаған. Кейінгі кездері үкіметтің кейбір шалағай іс-әрекеттеріне байланысты ұсыныс айтып, талап қоя алатын дәрменді қоғам немесе қозғалыс көрінбейді. Бұндай жағдайда соны серпіліс, тың өзгерістердің қажет екені сөзсіз. Сондықтан, қазақ зиялыларының басын біріктіретін қоғам құрылса, ел мұң-мұқтажының жоқтаушысы болар ма еді, қайтер еді?!

Иә, ғалым-публицистің терең зерделеуден туындап отырған мұндай ұсыныс-пікіріне еріксіз ден қоясың.

Өзінің өзекжарды ой-толғамдарын мерзімді басылымдар беттерінде ашық айтып жүрген танымал ғалым, философия ғылымдарының докторы, профессор Әбдеш Қалмырзаев қоғамда жөнсіздіктер белең алған тұста ұлттың рухани құндылықтары тұрғысындағы пәлсапалық тұжырымдарын ортаға салады (Ұлттың рухани тәнін дерт шалмасын. Күн көрістен – ұлы өріске // Қазақ әдебиеті. – 1998. –22 мамыр).

Философтың тұжырымына ден қояр болсақ, адамның қадір қасиетінің басты өлшемі – қайнар көзін оның өз бойынан іздеу керек. Еңбектің – мейлі ой еңбегінің, мейлі дене еңбегінің – құнымен адамның қоғамдағы алатын орны белгіленуі тиіс. Еңбектің сыбағалы салмағы оның иесінің қадір-қасиетінің өлшемі болуы қажет. Шынын айту керек, бұл күнде адам қадірі бұл өлшеммен есептелмей жүр. Соның салдарынан еңбектің – ой немесе дене еңбегінің – бәрібір құны түсіп, инфляцияға ұшырап отыр. Жеке адамның қоғамдағы орны оның байлығының мөлшерімен өлшенетін болды. Сондықтан да ақыл-ой арзандап, парасаттылық көненің көзіне айналып, архивтің сөресіне қарай бағыт алып барады.

Қоғамды сауықтыру оның мүшелерінің санасын жаңғыртумен тікелей сабақтас екені мәлім. Әдетте, бұл іске өресі биік, саналы азаматтар мұрындық болуы тиіс. Ал шындығына келсек, жағдай бұған керісінше. Елдегі лауазымды адамдар қылмыска

белшесінен батып, басқаларға сұрықсыз өнеге көрсетіп отыр. Құлқын құмарлыққа салынып, әр түрлі заңсыздықтарға барып, жеке бастарының баю жолына түскен.

Ғалым руханият дегеніміздің кең әрі терең ұғым екеніне баса назар аударады. Ол көптеген жылдардың мұрасы. Халық санасы бұл мұраны біртіндеп игеріп, өзіне азық етеді, рухани жағынан байып, молыға түседі. Сананың өсуі қоғамның мәдени-азаматтық парасатын биікте те түсіп, гуманистік үрдістердің құлаш жаюына қолайлы жағдай жасайды. Құндылықтарды бағалаудағы қателіктер көбіне өтпелі кезеңдерге тап келеді, бір қоғамдық жүйе екіншісімен ауысқанда мұндай асыра сілтеушіліктер жиі кездеседі.

"Қазіргі өтпелі кезеңде, - дейді философ ағынан жарыла, - біздің елімізде де рухани құндылықтарды екшеуде, олардың шын бағасын беруде келеңсіз жайлар кездеспей отырған жоқ. Шын талант пен дилетант кәсіпқойлардың жігі ажыратылмай, барлығына бірдей сұраныс болып отыр. Шын өнер мен оның имитацияларының ара-жігі ажыратылмай, бәрі бір категориямен есепке алынып жүр.

Мәдениеттегі тоқырауды, кейбір адамдар экономикалық дағдарыстың салдары деп түсіндірмек болады. Шындығына келсек, мұның сыры бұдан өзгешерек, тереңіректе жатқаны сөзсіз. Экономикасы тәп-тәуір дамыған бірқатар елдерде рухани хал-ахуал мардымсыз екенін де білеміз. Оларда да қылмыс жасау мен тәртіп бұзу, кісі тонау мен қарақшылық, жезөкшелік пен нашақорлық, жалданып кісі өлтіру мен алаяқтық кең орын алып отыр... Олай болса, жалғыз экономикалық дағдарысты қоғамдағы әлеуметтік келеңсіздіктердің бірде-бір ғана себебі деп қарауға болмайды.

Экономикалық жоқшылықтан басқа да мұның себептері болуға тиіс. Өйткені рухани дүниенің экономикалық қатынастардың ғана көрінісі деп түсінуге болмайды. Руханият қоғамның базистік негізінің қондырмасы бола отырып, ол өзіндік тәуелсіздікке де ие, оның өзінің даму, іркілеу және тоқырауының ішкі заңдылықтары да бар.

Бір сөзбен айтқанда, рухани жарлылық, қоғамның қожырауына жетелейтін бірден-бір себеп. Сондықтан қоғамның базисін – экономикалық негізін, іргетасын дамытуға күш салумен бірге, қоғамның қондырмасын – руханиятың қоса-қабат өркендетуді назардан тыс қалдыруға болмайды".

Қазақтың ақиық ақындарының бірі Темірхан Медетбек пен публицист Әмірхан Меңдекенің қоғамдағы демократия мен сөз бостандығы, ұлттық сана мен рух тұрғысындығы өзара ашық әңгімелері уақыт тынысын дөп басып, халықтың көкейінде жүрген көптеген сауалдарға жауап бергені анық. ("Мен сөзден қорқам..." Ақын Темірхан Медетбек пен публицист Әмірхан Меңдекенің

әңгімесі. Уақыт және қаламгер // Қазақ әдебиеті. – 1998. – 3 ақпан). Ақындық мінезбен ақжарыла ақтарылған Т.Медетбектің ой-толғамдары қалың оқырманның жүрегіне қозғау салғандай.

Айталық, ақын жалпы демократияны қолдай тұра, оның барлық принциптерінің Қазақстанға түгел, бірден кіргізілуіне қарсы екенін жасырмайды. Сөз бостандығын қолдай тұра, мемлекеттің абыройына кір келтіретін, ұлттың жанын жәбірлейтін бейпілдікке қатаң тиым салынғанын қалайды. Өйткені, осы бейпілдіктен көп бәле туып жатады ғой!.

"Маған қандай бір демократияңыздан да тәуелсіз қазақ мемлекеті қымбат!, – дейді ол толғаныспен. Толыққанды демократия болу үшін, ұлттық сана әбден кемеліне келіп қалыптасу керек. Ал бізде ұлттық сана қалыптасқан депайта аламыз ба? Айта алмаймыз ғой. өлттық санамыз балаң ғой. Бізде көп адамдар партиялық мүддені ұлттық мүддеден әлдеқайда артық қояды. Бұл да біз үшін қатерлі. Өркениетті елдерде алдымен ұлттық мүдде тұрады. Сондықтан ұлттық санамыз балаң қалпында тұрғанда демократияға қарай жүгіру – азулының азуына жем болам деп жүгіргенімен бірдей. Тағы бір түсініп алар мәселе, біз демократияға емес, демократия бізге, яғни тәуелсіздігімізге, мемлекетіміздің нығаюына қызмет ету керек..."

Публицист сауалы кейінгі кезде әдебиеттегі ұлттық рух, ұлттық дәстүр және дәстүр жалғастығы туралы айтылып жүрген ойларға ойысқанда Т.Медетбектің осы ұғымдар жөніндегі пікірлері бейжай қалдырмайды. Оның ойынша, ұлттық рухтың ең басты міндеті – өз ұлтына деген ұлы сүйіспеншіліктен туады. Ақын мен жазушы жан жүрегінің жылыуы арқылы шығарманың тұла бойына сіңген өз ұлтына деген ол сүйіспеншілік оқырман қауымның да сүйіспеншілігін, ыстық ықыласын, махаббатын тудырады. Сол ғана ұлттық рух бола алмақ.

Ұлтына деген сүйіспеншілік тудыра алмаған жерде – ұлттық рух та жоқ. Жалпы рух – қолмен ұстап білетін атрибуттар жиынтығы емес, ол – жан мен жүрек құбылысы.

Ақын мен жазушы ұлтына деген сүйіспеншіліктің отты ұшқынын өткен күннен де, бүгіннен де тұтатып ала алмады. Ол тылсым құбылыс!

Т.Медетбек публицист-журналистің "Сіз неден қорқасыз? Кімнен қорқасыз" деп тосынан қойылған сұрағына: "Сөзден қорқам. Сөзден кеше де қорыққам, бүгін де қорқам. Әрине өзімнің атыма айтылған сөзден емес, елді аралап жүрген, іріткі тудыратын зымиян сөздерден. Сөз деген бүгінгі таңда аса қауіпті, қатерлі болып кетті... Құтырған бір торғай-сөз бүкіл елді дүрліктіріп, бөрліктіріп жіберуі мүмкін. Әсіресе, біз осы қиын-қыстау кезде әр сөзімізге абай болуымыз, әр сөзімізге қарауыл қойып сөйлеуіміз қажет сияқты... Сөз түзелмей, ештеңе түзелмейді!" деп ақтарыла жауап береді.

Иә, сөз құдіреті қай қоғамда, қай кезде болмасын аса маңызды. Бұл қолына қалам ұстағандардың әрдайым жадында жүретін, абайлап пайдаланатын алмас қылыш!

Ел тәуелсіздігінің талқыға түсіп, осынау сыналар шығында қолға алынып отырған егемендік реформасын өрге бастыру үшін жұрттың тарихи санадан жұрдай ғып, жаппай мәңгүрттендіру арқылы өз дегеніне ұмтылған жаны сірі тоталитаризмнің мән-мағынасын, құпия қырлары мен сырларын, ұңғыл-шұңғылын ашып көрсетіп әшкерелеу алда тұрған аса маңызды міндеттердің біріне айналды. Иә, өткен кеңестік дәуірде коммунистік қызылозбырлықтың дәуірлеу теңдесі жоқ технологиялық төңкерілістермен тұспа-тұс келді. ол адам санасын ауыздықтаудың талай қитұрқысын меңгеруге жағдай жасап берді. Соның нәтижесінде, миллиондаған адамдардың ары мен ойына ашық та, астыртын да қысым жасайтын әзәзіл жүйе жасақталып, ол бұрын-соңды әлем тарихында болып көрмеген әлемет деңгейге дейін шектен шыға асқындады. Бейнелеп айтсақ, қызылозбырлық азаматтардың қоғамдық санасын түпкілікті жойып жібермегенімен, өз уысынан шығармай, қылғындырып ұстайтын қыл тұзақты қапысыз ширатып бақты. Идеологиялық жағынан да, технологилық жағынан да мұздай қаруланған тоталитаризм тек кезеңдерді ғана емес, күллі әлем тарихын тұтасымен қайта қарап, тергеп-тексеруге алды. Тарихи дамудың сан алуан жолының бәрі мансұқталып, тек тап күресі ғана біржақты ұлықталды. Сөйтіп қоғамдық сана ғылыми пікірге емес, қалай да мойынұсынбасыңа қоймайтын соқыр сенімге иек артты. Мұндай ауыз айтып жеткізе алмас ауқымдағы ақыл-ой азғындауы өткен кеңестік кезеңді түгел қамтыды. Тәуелсіздік тұғырына қонған жас мемлекет алдында өткен-кеткенімізді қайтадан сараптау қажеттігі өз-өзінен туындады. Өйткені, тарихи жадымызды қалпына келтіріп, тағдырымызды қайта таразылау тәуелсіздігіміздің де мән-маңызын тереңірек ұғындыра түсетіні айқын болатын. Ұлттық Ғылым академиясының кезекті сессиясы ел алдында тұрған осындай аса өзекті мәселелерді айқындауға, лайықты баға беруге арналды. Ұлт зиялыларының қаймағының осы басқосуында баяндама жасаған Қазақстан Республикасының Мемлекеттік хатшысы, жазушы-публицист Әбіш Кекілбаев кешегі кеңестік кеңестік халықтарының ұлттық-мемлекеттік сәйкестілігін жаңаша қалыптастырудағы тарихтың орасан зор рөліне, тамыры терең жатқан тарихи өріс пен ұлттық болмысқа, қалың жұртты толғандырып отырған тағы да басқа өзекті мәселелерге барынша ден қойды (Отан тарихы – рухани жаңғыруымыздың қайнар көзі. (Ұлттық Ғылым академиясы сессиясындағы баяндама). Жаралған намыстан қаһарман халықпыз // Қазақ әдебиеті. – 1998. –10 шілде).

Мемлекеттік хатшы мынадай маңызды жайларды қадап тұрып

айтты: тоталитарлық империя құлаған соң, тәуелсіздік алған халықтар жаңаша дәурендеу кезеңіне аяқ басты. Бейнелеп айтқанда, күл болып құрып кетуге айналған халықтар қайтадан қалпына келе бастады. Осы тұрғыдан келгенде тарихи жадымызды тірілтуге аса ұқыптылық қажет. Өйткені, халық жадына жақсылықтармен қоса, талай-талай жағымсыз құбылыстар да мықтап қонақтап қалғаны ақиқат... Сондықтан да тәуелсіз мемлекетіміз өз азаматтарын отандық және әлемдік тарихты терең білуге үндеп, сол жолда тиісті қолқабысын аямауға бел бойлады. Азаттық пен теңдіктің өмірлік маңызын ең алдымен зиялы қауым терең ұғынып, өзгелерге ұғындыра алады, тәуелсіздік мұратын бойға сіңіруге өлшеусіз үлес қосады.

Уақыт талабына орай "Қазақ әдебиеті" газеті ғалымдардың, мамандардың, публицист-журналистердің, сан алуан мамандық иелерінің конференцияларын, "дөңгелек столын", түрлі басқосуларды ұйымдастырып отырды. Редакцияда өткен абай атындағы Алматы мемлекеттік университеті саясаттану және социология кафедрасы ғалымдарының қатысуымен "Ұлттық бірлік және тарих жылына" арналған ғылыми-теориялық конференция назар аударды. Конференцияны газеттің бас редакторы Ж.Кенжалин жүргізіп отырды. Оған тарих ғылымының докторы, профессор, Ұлттық Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі Кеңес Нүрпейісов, философия ғылымының докторы, профессор Раушанбек Әбсаттаров, тарих ғылымының докторы, профессор, жоғары мектеп ғылым академиясының академигі Ибраһим Шәмшәтұлы, тарих ғылымының докторы, профессор Талас Омарбеков, тарих ғылымының докторы, профессор Мәмбет Қойгелдиев, тағы да басқа ғалымдар, журналистер қатысып, тарихи ұлттық сана, қазақ тарихының саясаттанушылар мен тарихшыларымыз назарынан тыс қалып келе жатқан мәселелері, бұқаралық ақпарат құралдарының алдында тұрған міндеттер тұрғысындағы ой-пікірлерін ортаға салды (Тарихи тағылым және тарихи талап. Конференция материалдарын дайындаған Адам Мекебайұлы // Қазақ әдебиеті. – 1998. – 9 қазан).

Ғалымдардың бірқатарының тұжырымдауынша, қазақ халқының ұлттық санасы зерттелмеген мәселе. Қазақ халқының ұлттық санасының қалыптасуының тарихи кезеңдерін жан-жақты зерттеу қажеттігі кезек күттірмейді. Сондай-ақ бұл мәселеде бұқаралық ақпарат құралдарының қазақ халқының патриоттық санасын қалыптастырудағы рөлі мен орны саяси ғылымда зерттелмеген мәселелердің бірі. "Біздің пікірімзше", – дейді философ-ғалым Р.Әбсаттаров, – осы мәселелерге журналистер, саясаттанушылар, тарихшылар мән беріп көңіл бөлсе екен дейміз. Бұл мәселе дұрыс зерттелсе ғана қазақ халқының ұлттық санасы дұрыс қалыптасып, дұрыс дамиды. Осы мәселеге байланысты ай-

татын бір сөз бар. Ол — ұлтжандылық пен ұлтшылдық деген ұғымдарды бір-бірінен ажырата білу керек. Біздің пікірімізше, қазақ халқын ұлтжандылық патриоттық рухта тәрбиелеп, қазақ зиялы қауымдастығын қалыптастыру керек. Қазақ зилы қауымдастығы өз халқының қамқоршысы, намысы, жүрегі, жаны, жанашыры болу керек. Сондай өреиетке жетуіміз үшін қазақ зиялылары халықтың ұлттық сана-сезімін қалыптастыруда аянбай атсалысып еңбек еткені жөн. Кейбір зиялысымақ азаматтарымыз, мүйіздері қарағайдай жазушыларымыз бен ғалымдарымыз екіжүзділік жасап, жалпақбайлыққа, жағымпаздыққа ұрынып, кейбір кемшіліктерімізді әділ айтып, дұрыс жол сілтеудің орнына мақтамайтын дүниелерді өтірік мақтайды. Кезінде олардың кейбіреулері Қазақ республикасы мен КСРО-ның атақтарына ие болған адамдар. Әрине бұл дөңгелек үстелде олардың аты-жөндерін атамай-ақ қояйын. Ал, осының шынайы ғалым мен жазушыға қажеті бар ма? Абырой бере ме? Мынадай бір жағдайды естен шығармағанымыз жөн ғой. Ерте ме, кеш пе, бәрібір тарих оларға және зиялы адамдарға өз бағасын беретіні анық. Сонда олардың жақсы жақтарын жәпекілігі, жағымпаздығы жуып кетпей ме? Оларға берілген жағымсыз баға өз ұрпақтарына моральдық нұқсан келтірмей ме?

Мұндай азаматтарды қазақ зиялылары деп айтуға бола ма? Қазақ халқының ұлттық сана-сезімін дұрыс қалыптастыруға ықпал ете ала ма? Зиялы адамдардың осыны естен шығармағаны жөн шығар.

Менің пікірімше, мұндай зиялысымақтардың өз халқына көмегі аз, өз басының жеке мүддесін ойлайтын жалпақбайлар, жағымпаздар. Сондықтан, қазақ халқының зиялы адамдары шындықты айтып, халықтың өркендейтін жолын іздеп, көмектесуі керек. Сонда ғана еліміз дамып, ұлттық сана-сезіміміз дұрыс қалыптасады".

Біздің тағылым олар тарихымыз қандай? Қазіргі жағдайларымыз қалай қалыптасып отыр? Мұнда тарихпен сабақтастық, қазақтың ұлттық мүддесімен үндестік қандай болмақ? Қандай жолды, қандай бағытты таңдап алсақ, болашақ ұрпақ өкінбейді, өксімейді? Газет тілшісі Қуанбек Жұмаханұлының осы секілді мәселелерді айқындау мақсатындағы сауалдарына орай белгілі қоғам қайраткері, философия ғылымының докторы Сәбетқазы Ақтай өзінің көзқарастарын, пайымдауларын білдіреді (Сәбетқазы Ақтай: "Ұлт мүддесін сатқандарды бүгінгі ұрпақ та, келер ұрпақ та кешіре қоймас". Жаңа айдар: тарих және сана // Қазақ әдебиеті. — 1998. — 7 қаңтар).

Ұлт мүддесі жолында жан-жүрегімен беріле қызмет етіп, өзіндік ой-өрісін танытып жүрген нағыз азамат публицистің, философ-ғалымның айтқан пайымдау-толғамдары жүрек тебірентеді. Бір сәт

құлақ түріп көрелік: "Ұлт ішінде бірін-бірі қаралау, дұшпандық өршісе мұның өзі ұлтқа емес империяға тиімді болып шықпақ қой. Сондай-ақ қазір мәлтеңдеп қалған, бірақ көзі тірі кейбір қайраткер карттардың бетін жырту қазақ азаматына жараспайтын ақылық. Қазақ мұндайды бетке айтпайды, іштей сезінеді де қояды, әрине. Жазаның үлкені де осы ғой. Мұндай сатқындықтың да, оны жасаған жанды да кешірмеу керек екені де түсінікті. Кім де болса, қолмен жасағанын мойынмен көтеру керек. Бұл күллі ұлтты рухани сауықтырар еді. Сатқын сатқындығын жасамас бұрын ойланар еді. Ұлт мүддесін сатқандарды бүгінгі ұрпақ та, келер ұрпақта кешіре қоймас. Бір зиялының өзі секілді дос-жаран болып жүрген екінші адамды саясат ықпалымен, бәлки бақталастық пейілмен қол-аяғын байлап ажалға ұстап бергені қалай? Мұндайдың хайуандық келбетінінде тағылымдық маңызы бар. Жеке адам санасы мұндайларды кешіргенмен ұлт санасы, әлеумет санасы, ұрпақ санасы, оны ешқашан кешіре алмақ емес".

Философ-ғалым осы ұлттық сатқындық, ұлтсыздық, тағы басқа қаны сорғалаған өзекті мәселелерге газетте ұзамай-ақ жарияланған мақаласында қайта оралып, егжей-тегжейді сөз етеді (Ақ.Атай. Ұлтсыздық, ұлтшылдық һәм ұлтжандылық ақында, немесе Мұстфа Шоқайды аңсау. Жаралған намыстан қаңарман халықпыз // Қазақ әдебиеті. – 1998. – 10 сәуір).

Философтың тұжырымы бойынша, ұлтсыздықта жалаң сезім басым да, ал ұлт шылдық болса, бірбеткей саяси категория, өрелі де көшелі философиялық ұғым, езілген ұлттардың жарақатының дауасы, шипасы. Ұлтжандылықтың боламасы емес. Ұлтшылдық әлеуметтік заңдылықтар тоғысқан ілім, ал ұлтжандылық – түптеп келгенде, дастархан басындағы бейпіл әңгімеге саяды, ұлт үшін аса керек насихат, уағыз ешкімнің басын ауыртпайтын күңкілге айналады.

Ұлтшылдықтың салихалы тұрпаты, ұлтжандылықтың да өрекпе, алкеуде көріністерінің болуы кәдік. Ол кісісіне, оның мінезіне, біліктілігіне байланысты.

Үлкен саясатта да, тарихи шығармаларда да ұлтшылдықтың алуын түрлерін ажыратып жатады. "Үлкен ұлттың әсіресе билік жүргізуші ұлттың ұлтшылдық саясаты "шовинизм".

Шынайы ұлтшылдық – ұлттың мүддесін саяси биік өрге көтеріп, өркениетті шешім тауып беру туралы ілім. Ондай шешім Қазақстанда табылды: қан төгілмеді, қақтығыс болмады. Ел аман, жұрт тыныштықта Көк Ту желбіреді.

Ұлтшылдық – нәркескен, оны орынды пайдалана білу керек. Сілтей алмаған сойылын өз басына тигізеді.

Ұлтжандылық саяси әрекеттен гөрі мәдени әрекетке жақындау: оған Отан сүю, оны қорғау, ұлт ырысын көзінің қарашығындай сақтап, дамыта білу, оған қызмет ету, ұлттың намысы мен абыройын арттыру жатады.

Қазақстанды ең әуелі біз, қазақ халқы сүймей, оның төртқұбыласы түгенделмейді.

Қазақ әлеуметі үшін әсіре, "ұр да жық" "жабайы" ұлтшылдықтың қажеті болмағандықтан оны сөз ету де артық болар. Ашу ақылға түспейді. Аңғармай сөйлеген ауырмай өледі. Ел тағдыры туралы аңғармай айту қылмыспен тең. өлтшылдықты да, ұлтжандылықты да мемлекеттік идеологияға айналдыру артық, қалың елдің қаперінде жүрсе болды. Әзелде қазақтың басын қазақ идеясы қоспаса, сахарада шашылап қалар едік.

Бірінді қазақ, бірің дос,
Көрмесең істің бәрі бос, –

деп Жидебай жақтан дананың үні еседі. Құлақ тос.

Тоқсаныншы жылдардың соңына таман, өтпелі кезеңнің ырду-дырдуы, күйкі тіршіліктің күйбеңі қаламгерлерді – ақын, жазушы, журналистер мен жалпы өнер адамдарын біршама қажытып тастағандай да еді. Әйтпесе, жалынды пубблицист, арқалы ақын Есенғали Раушанов күйіне отырып мынадай мақала жазар ма еді?! (Ауылға кетсек пе, әлде эмиграцияға ма? // Қазақ әдебиеті. – 1999, – 5 қараша).

Публицист-ақынның орынды күйінішіне ортақтаспасқа амал жоқ: "Біздер жазушылар барынан айырылып қалғалы отырған халықпыз. Біз кім едік, неміз бар еді?

Жазушылар – көркем ойдың ұстыны еді. Отаршыл үкіметпен жағаласа жүріп, ұлттың мүддесін бейнеледік. Ел сол үшін бізбен санасатын. Шығармаларымыздан ізденіс тауып, сырласы, мұндасы деп бағалайтын. Бүгінде ол мүмкіндік шектеулі. Кінәлі – қаржы тапшылығы ғана ма?

Расында жазушының қоғамға, қоғамның жаушыға керегі жоқ па?

О. Бәлкім, мұның бәрі заңды шығар. Осылай болуы шарт болар, мүмкін. Шынында осы бағытпен кете берсе қазақ зиялысын, оның ішінде қазақ қаламгерін не күтіп тұр? Болашақта не болуы мүмкін?

Қарының ашуы, қадырдың қашуы кімді де болса шаршатады. Бәрін айтпаймын, бірін айтайын: журналистер бізге қарағанда икемділеу боп шықты. "Саткын журналист" дегенді біз кезінде "Шет ел журналистикасы" дейтін пәннен оқып едік. Өз басым осы сабақтан әуелі екі, кейін әрең үш алғам. Журналистің өз елінде жүріп қалай саткын болатынын түсінбегем. Қазір түсінемін. Ал жазушы белгілі бір саяси топтың шоқпарын соғатын көркем шығармаға кіріссе – ол тәуір қаламақы үшін жазылa салған әлдебір жел сөз (жарайды, көсемсөз бола-ақ қойсын) мақаладан әлденеше есе алысқа сілтейді. Өлең ғой, екі бастан. Әлде, бұ да заңды құбылыс па екен, а?

Үлкен потенциалға ие көптеген таланттар күннен күнге, жылдан жылға, тектен текке мүжіліп барады. Менің қолымда қаржы болса – Қадыр Мырзалиевке стипендия тағайындап, тек қана жазумен айналысуға мүмкіндік жасар едім. Бұл кісіде ғажап ақындық қуатқа қоса, ұшан-теңіз білім барын екенің бірі біле бермейді. Біз сол білімге бүкіл Алаш баласының ортақ болуын қалар едік. Сол сияқты Сайын Мұратбеков, Тынымбай Нұрмағанбетовтердің – ең жазатын кезі-ақ осы кез. Қазір олар "не жазамын, қалай жазамыннан" гөрі "қайтсем бала-шағамды асыраймын мен" әлек. Өкінішті-ақ. Бұл – бүгін олардың өз өкініші. Ертең елдің өкінішіне айналады. Бұ кепті бүгін жастығымен жеңіп жүрген Серік Асылбеков, Дидахмет Әшімханов, Аманхан, Мейірхан, Ұлықбек, Тұрсынжан Шапаев секілді таланттар да кимесіне кепіл бола аламыз ба?"

Еліміз тәуелсіздік алған тұста ұлттық мүддеге тікелей қатысты жасалған құжаттар мен реформаларда халқымыздың мұң-мүддесі ескерілмеген тұстар кездескенде мұның себебін тіпті, сонау Ресей империялық саясатынан, Қазақстанды мекендеген орыс зиялыларынан көрушілік орын алған еді. Кейінрек Қазақстандағы ресейшіл саясатты қолдайтын орыс қайраткерлердің үні бәсеңдеп, бүтіндей алғанда орыс тұрғындары Қазақстанның тәуелсіздік талаптарын айқын түсіне бастағаны аңғарылады. Алайда қазақтың ұлттық мүддесін түсінбеушілік кейінірек қазақшаға шорқақ, орыс тілді қазақ жастарының арасынан бой көрсете бастады. Тіпті, қазақ тілін, ұлттың салт-дәстүрін кемсіту тұрғысында пікірлерді мұндай қазақ табиғатынан ажыраған қазақтар ашықтан-ашық айтуға ойысқанына мысалдар аз емес екені жұртқа мәлім. С.Құттықадам, Н.Масанов секілділердің әрекеті де мұның бір мысалы. Ал соңғы кезде қоғамымыз күтпеген тосын жайтқа тап болғандай. Қазір қазақ тілін мемлекеттік іске қолдануға, ұлттық дәстүрді жаңғыртуға, өзге ұлт өкілдері емес, тіпті, ана тілін білмейтін қазақ шенеуніктері де емес, негізінен өздерін ұлтшылмын, ұлтжандымын, қазақ халқының мұң-мүддесін қорғаушы күрескермін деп кеңірдек кере айғайлап абырой-бедел жинаған бірқатар қайраткерлер қарсы шығатыны аңғарылып жүр. Олар қазақ тілінде іс жүргізуге ғана қарсылық танытпай, мұсылман дінін, қазақ мектептері мен қазақ мұғалімдерін ғайбаттап, батыс мәдениеті мен өнегесін ұстануға, балаларын орыс немесе шет жұрт мектептерінде оқытуға жұртты үгіттеп, өздері соған үлгі көрсетіп жүргені байқала бастады. Неге бұлай? Қазір жұртшылық арасында осындай сауалдар жиі естілуде. Тіпті, базбіреулер мұндайлар қазақ жеріне көз алартқан шет жұрттардың қазақ ұлтын аздырып-тоздыру арқылы мемлекетімізді құлату ниетін ұстанып, ел ішіндегі беделді азаматтарды сатып алуға жасалған әрекеттің бір көрінісі деп дәлелдейді. Енді біреулер мұны жеке

бас пайдасын көздеп, орыс тілділерден бедел алу үшін дейді. Қалай десек те, еліміздің тәуелсіздігі мен халқымыздың мұң-мүддесін қорғау жолында мол еңбек сіңірген кейбір қайраткерлердің соңғы кезеңдерде ұстанған жолынан тайғанақтау жиілей түсуде.

Публицист Қуанбек Боқаев қоғам дамуының осындай маңызды тұстарына зер сала отырып, өзінің кезекті мына мақаласында нақты фактілермен тұздықтай түседі (Сен кімсің Мақаш Тәтімов? // Қазақ әдебиеті. – 2000. – 24 қараша). Публицистің есімі елге таныс белгілі демограф-зерттеуші, қоғам қайраткері, саясаткер-ғалым Мақаш Тәтімовке осыншалықты шүйілгуіне не себеп? Себеп бар екен. Соңғы жылдардағы зерттеулерінде демограф-ғалым бұрынғы пікірлерінен бас тартып, халықтың, отызыншы жылдарда қырғынға ұшырағандардың санын үнемі азайтумен келеді екен. Неге? Әлде қудалау мен қысымның әсерінен бе? Міне, осы жайтты жете түсінбегендіктен демографтың деректеріне күдікпен қараушылар көбейіп кеткен. Осыдан келіп, оның соңғы кезеңдерде қазақтың демографиялық өсу мәселесіне емес, Қазақстанда өзге ұлттар санының азаюына қынжылыс білдіріп нағыз космополиттік көзқарас танытуға бейімделгені байқалып жүр. Басы ашық бір нәрсе, М.Тәтімовтың Қазақстаннан орыстарды жібермеуге, орыс тіліне басымдық беруден ажырамауға жасаған насихаты да бей-жай қалдыра қоймайды. Тағы да ең сорақысы сол, әйгілі демограф жезөкшелікпен айналысып, қор болып жүрген қазақ қыздарын хор қыздарына айналдырудың "жолын" ұсынады, жер-жерде "жезөкшелер үйін" ашуға шақырады... Демограф-ғалымның осындай оспазарсыздықтарына қалай шыдауға болады?! Публицистің жанайқайға басуы да сондықтан.

Публицист Қ.Боқаевтың жоғарыдағы аты-заты айғайлап тұрған мақаласына үн қосушылар болмай қалған жоқ. Журналист Тілеубек Қарамендітегі М.Тәтімовтың ғылыми пікірлеріндегі тұрақсыздығына, жалтақтығына өзінше нақты дәлелдер келтіре оырып, "Сөйтсе де мен Мақашқа былай деп кеңес бермекпін: "Мақаш, сен, Қуанбектің мақаласын зерделеп, зерттеп оқы. Сонда өзіңнің ұлттық дәстүрден безін деп жүртты азғырып жүргеніңді, ұлттық дәстүрді әжуалап қорлап жүргеніңді ұғынар едің. Кеше бір әйелге екі күйеуді ұсынсаң, бүгін жезөкшелер үйін ашуды жақтап жүрсең, ертең тағы да құлақ естіп, көз көрмеген сұмдық ұсыныс айтарсың. Журналистің Тәтрімовты аузы дуалы, халық алдында беделі зор қайраткер деп жоғары бағалай отырып салмақты сауал қойып, ой тастауының мәнін ұғынарсың. Меніңше, Қуанбек Боқаев секілді зерттеуші, талдаушы, саясаткер журналистер көбейсе, жалған қайраткерлер, дарындар мен жалған ғалымдар саны азаяр еді." "Мақаштың кім екенін мен айтайын // Қазақ әдебиеті. –2000. – 15 желтоқсан).

XX ғасырдың соңында тәуелсіз қоғам, әсіресе, еліміздегі

әлеуметтік-экономикалық жағдай, идеологиялық хал-ахуал дағдарысы, ұлттық сана-сезімдегі серкеулік қазақ публицистерінен қалам қарымын талап етті. Мұны терең түсінген ұлт мүддесі жолында ештеңеден де тайынбайтын танымал публицистер, ғалымдар "Қазақ әдебиеті" газеті арқылы жар салып жатты (Мысалы, қараңыз: Ұлт мүддесінен ұлық ештеңе жоқ! Қазақстан Парламентінің назарына. Публицист-қаламгерлер Адам Мекебай, Әмірхан Меңдеке және Мейірхан Ақдәулетұлының ұсыныстары // Қазақ әдебиеті. –1999. – 25 маусым; Профессор Ғарифолла Есім "Дертті қоғам диагнозын далбасалап қоймау керек" // Қазақ әдебиеті. – 1999. – 2 көкек; Манаш Қозыбаев. Ұлт намысы үшін // Қазақ әдебиеті. – 2000. – 3 наурыз; Аманхан Әлім. Рухани иммунитет // Қазақ әдебиеті. –1999. – 29 қазан; ; Аманхан Әлім. Ұлтымыз интелигенциядан не күтеді. // Қазақ әдебиеті. –2000. – 18 тамыз; Аманхан Әлім. Патриотизм және мещандық // "Қазақ әдебиеті". –2000. – 29 қыркүек, тағы басқалар).

* * *

Ұлт мүддесінен сомдалған "Қазақ әдебиеті" газеті жетпіс жылдық тарихында талай-талай қиын-қыстау кезеңдерді өткізіп, өзінің ежелгі биігінде келе жатқанын сүйінішпен айту керек. Дүлей дауылдарға қасқая қарсы тұрып, небір қара түнек сәттерді басынан өткізсе де илікпеді, сынбады. Осылайша дауылпаз қазақ публицистерінің гүрілдеген ұстаханасына айналумен келеді.

Сөз соңы

Алғашқы нөмірі шыға бастағанына жетпіс жылдан асқан қазіргі тәуелсіз қазақстанның әдебиет, мәдениет және өнер газеті – "Қазақ әдебиеті" ұлт рухының жоқтаушы-шырақшысына айналды. Басылым публицистері қоғамдық кеселді қандауырмен сылып алып тастай алмаса да, сол кеселдің тамырын тамыршыдай тап басып, айтып бере алды, қалай емдеу жолдарын да нақты көрсете білді.

Газеттің алғашқы өрлеуі сонау елуінші жылдардың бел ортасында қоғамдағы жылымық сәтке сәйкес келсе, кейінгі өрлеуі сексенінші жылдардың екінші жартысындағы демократия, жариялылық, қайта құру үрдісі белең алған кезеңде болды, басылым өзінің отты материалдарымен ұлт публицистикасының алтын дәуіріне жол ашты. Қазір де сол үрдісті нық жалғастырып, өзінің биігінде келеді.

Ұлттық сананы оятудағы сіңірген өлшеусіз еңбегін бүгінде барша жұрт мойындаған "Қазақ әдебиеті" газеті о бастан-ақ туған тіліміздің тағдыры жөнінде зиялы қауымының жан дауысын үзбей жеткізген болса, ұлттық салт-дәстүрлерімізді сақтау, өнеріміздің келешегін ойлау, ғылым мен білімнің деңгейін көтеру сияқты көкейкесті проблемаларды қаймықпай көтеріп, "бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ" деген принциппен, кеңестік идеологияның, тоталитарлық жүйенің сол дәуірлеп тұрған тұстарында тайсалмай айта білді.

Жұрттан жасырылып келген тарихтың ақтаңдарын көтеру, арыстарды ақтау, Желтоқсан ақиқаты, Арал мен Семейдің экологиялық зардаптары туралы да дер кезінде үн көтерген бұл газеттің қаламгелік, азаматтық ерлігі уақыт өткен сайын көңіл төрінде асқақтай бермек.

Халқымыздың еркіндікке ұмтылысындағы жарқын белес болған бұл басылымның бетінде жиі жарияланған жүрекжарды мақалалар тәуелсіздікті аңсаған қалың бұқараға бостандықтың бір жұтым ауасындай әсер еткені ақиқат.

Тәуелсіз қазақ елі өркениет жолымен алға басып келеді. Бұқаралық ақпарат құралдары ешкімге жалтақтап отырған жоқ. Ұлт публицистері еліміздің елдігін, жеріміздің кеңдігін, ниетіміздің тұзулігін, пейіліміздің ақтығын, құшағымыздың ақтілеулілерге ашықтығын бар дауыспен айта алады, айтып та жүр. Тәуелсіз еліміздің елдігін көре алмайтын, ұшы-қиырына көз жетпейтін

кең-байтақ жерімізге сұқтарын қадаушылар ұлы шовинистік империялық жымысқы саясаттарын жүргізуде. Осынау бітіспес майдан алаңына шыққан "Қазақ әдебиеті" газеті өзінің өліспей беріспейтінін талай рет дәлелдеген.

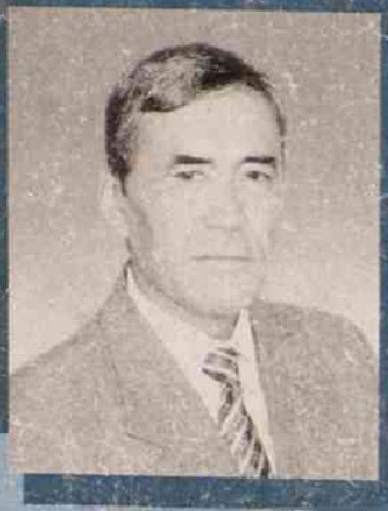
Қазіргі таңда тәуелсіздігіміздің, дініміз бен еліміздің сатқындары мен дұшпандарына қарсы күресте журналистика мен публицистика арпалысқан майданның алғы шебіне айналғаны айдан анық. Ұлт рухының шырақшысына айналған "Қазақ әдебиеті" газеті өзінің ежелгі дәстүрімен осынау арпалысқа толы майданның алғы шебінде келеді. Бұған газет беттерінде осы тұрғыда үзбей жарияланып келе жатқан қазақ көркемсөз шеберлерінің отты материалдарын қалың оқырманның әрдайым құныға оқитыны айқын дәлел болса керек. Осылайша, халқымыздың рухани өсуіне, тәуелсіз мемлекетіміздің іргесі бекемдене түсуіне өлшеусіз еңбек сіңіріп келе жатқан бірден-бір басылым екенін өз үні, өз ұстанымы арқылы дәлелдеген "Қазақ әдебиеті" осы үрдісті қазір де берік жалғастырып келеді.

Еңбекті жазу барысында көмек көрсеткен "Қазақ әдебиеті" газетінің қызметкері, ақын Болат Шарахымбай іниме алғыс айтамын.

Автор

Мазмұны

Сөз басы.....3
"Қазақ әдебиеті" газеті кеңестік кезеңде.....4
Ұлт публицистикасының алтын дәуіріне жол ашқан "Қазақ әдебиеті" газеті.....26
"Қазақ әдебиеті" партократиямен қарсы күресте.....34
"Қазақ әдебиеті" газеті тәуелсіздік жаршысы.....50
"Қазақ әдебиеті" газеті ұлы шовинистік империялық өктемдікпен күрес майданында.....61
"Қазақ әдебиеті" газеті толғандырар тақырыптар.....77
Біз қайтсек ел боламыз?.....79
Ұлттық рух – ұлағат бастауы.....85
Сөз соңы.....101

Сейдолла Садықұлы. Түркістандағы Қ. А. Ясауи атындағы халықаралық Қазақ-түрік университетінде журналистика кафедрасының меңгерушісі, аға ғылыми қызметкер. Филология ғылымдарының кандидаты.

С. Садықұлы публицистикалық бірнеше жинақтың, бір монографиялық еңбектің, 30-ға жуық ғылыми зерттеу мақалаларының авторы.